

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**CUMHURİYET DÖNEMİ
MADENCİLİK POLİTİKALARI
VE ETİBANK'IN ROLÜ**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY**

**HAZIRLAYAN
Özkan DEMİR**

ELAZIĞ – 2017

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİ MADENCİLİK
POLİTİKALARI VE ETİBANK'IN ROLÜ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY

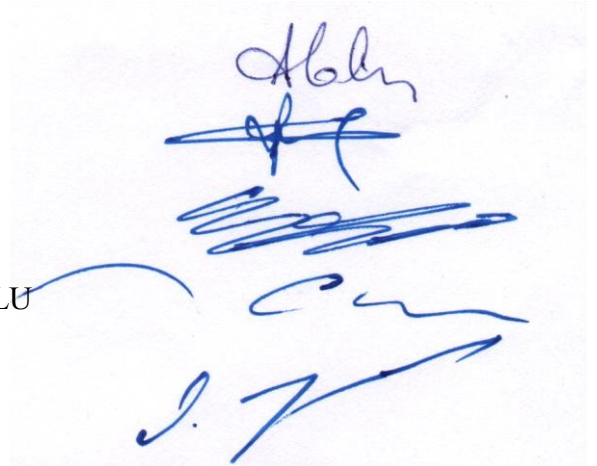
HAZIRLAYAN

Özkan DEMİR

Jürimiz, 20.01.2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Salim CÖHÇE
2. Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
3. Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
4. Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU
5. Doç. Dr. Orhan YAZICI

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun _____ tarih ve _____ sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü

Özkan DEMİR

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Elazığ – 2017, Sayfa: XVI+186

Dünyada madenlerin insanlar tarafından keşfedilmesi madencilik çalışmalarını ortaya çıkarmıştır. Bu alandaki çalışmalar sonucunda madenlerden ilk önce araç-gereç elde edilmiş, daha sonra ise madenler ekonomik kazanç sağlayan bir madde olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple madenler tarihi süreçte devletlerin kaderini değiştirmiş, bu uğurda savaşlar bile yapılmıştır. Günümüzde kullandığımız araç-gereçler ve vasıtaları düşündüğümüzde madenlere ne kadar ihtiyacımız olduğu ortaya çıkar.

Anadolu tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıklar buldukları bölgelerde madenlerin farkına varınca onları ilkel usullerle çıkarmış, sonra işleyerek kullanmışlardır. Bu haliyle halen yaşadığımız Anadolu coğrafyasında Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne büyük bir maden mirası bırakılmıştır. Cumhuriyet hükümetleri bu zenginliğin ekonomik anlamda değerlendirilmesi için politikalarında madencilik de yer vermiş ve mevcut madenlerden faydalanma yolunu seçmiştir. Bunun için 1935'te kurulan Etibank, madenleri modern usullerle çıkarmak ve işlemek için faaliyet göstermiştir. Türkiye'de madencilik sektörü bu kurumun çalışmaları sonucu büyük bir ivme yakalamıştır.

Tezimizde Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1960 yılları arasındaki madencilik politikaları ve Etibank'ın bu alandaki çalışmaları ile katkıları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler; Etibank, madencilik politikası, bakır, kömür, krom...

ABSTRACT

Doctorate Thesis

Mining Policies And The Role Of Etibank In Republican Period

Özkan DEMİR

The University Of Firat

The Institute Of Social Science

The Department Of History

Department of History of the Republic of Turkey

Elazığ – 2017, Page: XVI+186

The discovery of mines by people in the world has revealed mining studies. As a result of the studies in this area, tools were obtained from mines first and then the mines were considered as a substance that provides economic benefits. Therefore, the mines have changed the fate of the states in the historical period, and even the war have been made for this reason. When we think about the tool and equipment we use today, we find out how much we need the mines.

Anatolia has been home to many civilizations throughout history. When these civilizations became aware of the mines in their regions they were in, they took them out with primitive methods, then processed and used them. As a result of this situation, a large mine legacy was left from the Ottoman State to the Republic of Turkey in the Anatolian geography we still live in. The Republican government have also included mining in their policies for the economic evaluation of this wealth and have chosen the way to benefit from the existing mines. Etibank established in 1935 for this purpose has been active in extracting and processing the mines with modern methods. The mining sector in Turkey has gained great momentum as a result of the work of this institution.

The mining policies of the Republic of Turkey between 1923 and 1960 and Etibank's work and contributions to this area are included in our thesis.

Keywords; Etibank, mining policy, copper, coal, chrome...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
ÖN SÖZ	IX
KISALTMALAR	XII
KONU VE KAYNAKLAR.....	XIII
GİRİŞ.....	1
1. Cumhuriyet Öncesi Anadolu’da Madencilik	2
2. Osmanlı Devleti’nde Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler	7
3. Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Anadolu Madenlerinin Durumu	12

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CUMHURİYET’İN İLANINDAN SONRA ANADOLU’DA MADENCİLİK ...	20
1.1. 1923-1930 Yılları Arası Liberal Politika Döneminde Madencilik	21
1.1.1. İzmir İktisat Kongresi’nde Madencilik Konusu	21
1.1.2. Planlı Sanayileşme Dönemine Kadar Madencilik Alanındaki Gelişmeler	24
1.2. Devletçilik Politikasına Geçiş ve Madencilik Alanındaki Gelişmeler.....	30
1.3. Madenlerin Devletleştirilmesi.....	33
1.4. Madencilik Alanında Faaliyet Gösteren Kurumlar	35
1.4.1. Sanayi ve Maadin Bankası	35
1.4.2. Sümerbank	37
1.4.3. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü	38
1.4.4. Etibank.....	41
1.4.5. Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri	42
1.4.6. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ)	43
1.4.7. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO).....	44
1.5. Türkiye’de Hükümetlerin Madencilik Konusundaki Programları	45
1.5.1. İcra Vekilleri Heyeti’nin Programlarında Madencilik	45
1.5.2. I. ve II. İnönü Hükümetleri Programlarında Madencilik.....	46
1.5.3. Ali Fethi Bey Hükümeti Programında Madencilik	46
1.5.4. III. ile VII. İnönü Hükümetleri Programlarında Madencilik	47

1.5.5. I. Celal Bayar Hükümeti Programında Madencilik	49
1.5.6. II. Celal Bayar Hükümeti Programında Madencilik.....	51
1.5.7. I. Refik Saydam Hükümeti Programında Madencilik	52
1.5.8. II. Refik Saydam Hükümeti Programında Madencilik.....	53
1.5.9. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Programında Madencilik	54
1.5.10. II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Programında Madencilik	54
1.5.11. Recep Peker Hükümeti Programında Madencilik	55
1.5.12. I. Hasan Saka Hükümeti Programında Madencilik	55
1.5.13. II. Hasan Saka Hükümeti Programında Madencilik.....	56
1.5.14. Şemsettin Günaltay Hükümeti Programında Madencilik.....	57
1.5.15. I. Adnan Menderes Hükümeti Programında Madencilik	58
1.5.16. II. Adnan Menderes Hükümeti Programında Madencilik	58
1.5.17. III. ve IV. Adnan Menderes Hükümetleri Programında Madencilik.....	59
1.5.18. V. Adnan Menderes Hükümetleri Programında Madencilik.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİ MADENCİLİK POLİTİKALARI (1923-1960) 62

2.1. Planlı Sanayi Döneminde Madencilik.....	63
2.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Madencilik.....	64
2.1.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Madencilik	69
2.2. Milli Korunma Kanunu'nun Çıkarılması ve Madencilğe Etkisi	71
2.3. II. Dünya Savaşı'nda Krom Meselesi	74
2.4. Savaş Sonrası Kalkınma Planları ve Demokrat Parti Döneminde Madencilik	76
2.4.1. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda Madencilğin Yeri	77
2.4.2. Demokrat Parti Döneminde Madencilik.....	78
2.4.3. Marshall Planı'nda Madencilğin Yeri	79
2.4.4. Barker Raporu ve Madencilik	81
2.4.5. Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunu	83
2.4.6. 6309 Sayılı Maden Kanunu'nun Yürürlüğe Girmesi ve Yapılan Değişiklikler. 86	
2.5. Madenlerde Çalışma Koşulları ve Maden Kazaları	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ETİBANK'IN KURULUŞU VE MADENCİLİK SEKTÖRÜNDEKİ YERİ..... 93

3.1. Etibank'ın Kuruluşu	93
3.2. Etibank'ın Çalışma Anlayışı ve Yönetim Yapısı.....	94

3.2.1. Etibank'ın Genel Müdürleri	95
3.3. Etibank'ın Madencilik Alanındaki Yatırım Faaliyetleri	97
3.3.1. Ergani Bakır İşletmesi	100
3.3.2. Ereğli Kömür İşletmesi.....	105
3.3.3. Kuvarshan Bakır İşletmesi	108
3.3.4. Şark Kromları İşletmesi.....	109
3.3.5. Garp Linyitleri İşletmesi.....	112
3.3.6. Divriği Demir İşletmesi	116
3.3.7. Murgul Bakır İşletmesi.....	118
3.3.8. Keçiborlu Kükürt İşletmesi	120
3.3.9. Çatalağzı Elektrik Santrali.....	123
3.3.10. Etibank'ın Diğer Yatırım Faaliyetleri	125
3.4. Etibank'ın Madencilik Alanındaki Üretim Faaliyetleri	129
3.4.1. Bakır	130
3.4.2. Demir.....	131
3.4.3. Kömür.....	132
3.4.4. Krom.....	133
3.4.5. Linyit	134
3.4.6. Kükürt.....	135
3.4.7. Kurşun ve Çinko.....	135
3.5. Etibank'ın Türkiye İstihdamına Katkıları	137
3.6. Etibank'ın Türkiye Madenciliğine Katkıları	139
3.6.1. Etibank Madenciliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri	140
3.6.2. Etibank Maden İşletmelerinin Sosyal ve Kültürel Etkileri.....	144
SONUÇ	150
BİBLİYOGRAFYA	155
EKLER	172
EK-A: Tez Orjinallik Raporu.....	172
EK-1: Etibank İşletmeleri'nin 1935-1944 Yıllarındaki Maden Üretim Miktarları	173
EK-2: 1947 İktisadi Kalkınma Planı'nda Madencilik Alanında Harcama Tutarı	173
EK-3: 1932-1940 Yılları Arasında Bazı Madenlerin Üretim Grafiği	174
EK-4: Zonguldak Taşkömürü Havzası'nda Cumhuriyet Döneminde Üretim Miktarı ...	174
EK-5: Türkiye'de Yıllara Göre GSMH ve GSMH'de Madenciliğin Yeri	175

VII

EK-6: Mustafa Kemal Atatürk'ün, Ergani Bakır İşletmesi'ni ziyareti.....	175
EK-7: Başbakan Celal Bayar'ın Keçiborlu Kükürt Fabrikası açılışını yapması.....	176
EK-8: Atatürk, Ergani Bakır Madenini Ziyaret Etti konulu gazete haberi.....	177
EK-9: Başbakan Celal Bayar'ın açıkladığı 3 Yıllık Maden Programı'nın Esasları	178
EK-10: Bolgar Dağı'nda zengin altın bulundu başlıklı gazete haberi.....	179
EK-11: Altan Dergisi'nin "Hava Demiryolu Nasıl Açıldı?" yazısı.....	180
EK-12: Krom adlı Türk gemisinin bombalandığı haberini veren Tanin Gazetesi.....	181
EK-13: Çatalağzı Santrali'nin Açılış haberini veren Vakit Gazetesi	182
EK-14: Türkiye'deki petrol ve madenlerin devlet tarafından tespit edilmesi, işletilmesi ve gerekli sermayenin İş Bankası tarafından karşılanması için çıkarılan kararname....	183
EK-15: Amerika'da yayın yapan Syracuse Post Standart adlı gazetenin Türkiye'nin petrol politikası ile ilgili yayımladığı makale	184
EK-16: Devlete ait madenlerde ve sanayi müesseselerinde çalışan ve er durumunda bulunanların tecil işlemleri hakkında dilekçe	185
ÖZGEÇMİŞ	186

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Osmanlı Devleti'nde Ereğli Kömür Havzası'nda Kömür Üretimi Miktarı	14
Osmanlı Devleti'nde Kurşun ve Çinko Üretim Miktarı	16
1907-1914 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Maden Gelirleri	19
1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Yabancı Kökenli Anonim Şirketler.....	28
1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Yerli Sermayeli Anonim Şirketler.....	29
1932-1940 Yılları Arasında Maden Üretim Miktarları.....	33
1936 Yılında Kömür Maden İşletmelerinde Meydana Gelen İş Kazaları	90
Ergani Bakır İşletmesi Bakır Üretimi ve Geliri	103
Ereğli Kömür Havzasındaki Kömür Üretimi ve Satış Miktarı	106
Şark Kromları İşletmesi Krom Üretimi ve Satış Miktarı.....	111
Garp Linyitleri Müessesesi Linyit Üretimi ve Satış Miktarı	114
Divriği Demir Maden İşletmesi Demir Üretimi ve Satış Miktarı.....	117
Murgul Bakır İşletmesi Bakır Üretimi ve Satış Miktarı	120
Keçiborlu Kükürt İşletmesi Kükürt Üretimi ve Satış Miktarı	122
1941-1951 Yılları Arasında Etibank Maden İşletmelerindeki İşçi Mevcudu.....	137
Etibank Maden İşletmeleri'nde Çalışan İşçilerin Yevmiyeleri	138
Etibank Maden İşletmeleri'nin Yıllık Kâr Bilançosu	141
1949-1955 Yıllarında Etibank Bakır İşletmelerinin Türkiye Ekonomisine Katkısı	142
Garp Linyitleri İşletmesi'nin Satılan Linyit Miktarı ve Satış Tutarı	143

ÖN SÖZ

Anadolu, çeşitli yönlerden dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. Üç tarafının sularla çevrili olması, bulunduğu konumun üç kıtayı birleştiren noktada olması, yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği sebebiyle, tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. İnsanların madenleri keşfiyle başlayan madencilik çalışmaları Anadolu'da da yapılmış ve birçok uygarlık tarafından madenler işlenerek kullanılabilir hale getirilmiştir. Ancak madenlerin maddi değeri olan bir ürün olduğu anlaşılınca Anadolu'daki madenleri ele geçirmek için devletlerarası savaşlar bile yaşanmıştır. Kısaca Anadolu'nun yeraltı kaynakları bakımından zenginliği, çoğu devletin Anadolu topraklarına göz dikmesine sebep olmuştur.

Cumhuriyet dönemine kadar, Anadolu'da madencilikle uğraşan uygarlıklar ve devletler arasında Urartular, Lidyalılar, Hititler gibi ilkçağ medeniyetleri ile Bizans İmparatorluğu, Selçuklular ve nihayet Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti bakır, kömür, demir, linyit, kurşun, gümüş gibi maddi değeri olan madenleri klasik usullerle çıkarmış ve işlemiştir. Fakat XIX. yüzyıl ile beraber batılı devletlerin Anadolu topraklarını ele geçirmeye yönelik politikaları, bazı maden ocaklarının yabancılarla imtiyaz olarak verilmesine yol açmıştır. Fransız, İtalyan ve İngiliz şirketlerinin maden ocaklarını işletmeleri Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet yönetimine devredilen maden sanayisinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında fazla bir gelişme görülmesi de, Devletçilik politikasının yürürlüğe girmesiyle birçok gelişme ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, ağır sanayi hamlesi için planlar yapılmış ve Türkiye'de planlı sanayi dönemine geçilmiştir. Bu planlarda madencilik alanına da yer verilerek, devletin bu alanda doğrudan çalışması mümkün olmuştur. Cumhuriyet Hükümetleri'nin madencilik verdiğini önem ve bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkan kurumların çalışmaları sayesinde, Türkiye maden sektörü, dünyadaki yerini almaya başlamıştır.

Cumhuriyet ile beraber siyasi bağımsızlık kadar ekonomik bağımsızlık da önemli görülerek, iktisadi alanda çalışmalar yapılacak ve madencilik alanına da el atılacaktır. İlk olarak bu madenleri işletmek için Etibank adlı bir kurum kurularak madencilik sektöründe devletin kontrolü sağlanacaktır. Daha sonra maden ocaklarının devlet tarafından işletilebilmesi için yabancıların elinde olan imtiyazlar satın alınarak

madenler millileştirilecektir. Bu sayede, milli ekonomi politikası paralelinde önemli maden yataklarımız Etibank tarafından işletilecek, Türkiye ekonomisine büyük katkılar sağlanacaktır.

Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü adını taşıyan bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılından 1960 yılına kadar madencilik alanında sağlanan gelişmeler ele alınmıştır. Giriş ve üç ana bölümden oluşan tezimizde Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras bırakılan madenler ve madencilik sektörünün durumu incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye için önemli olan yeraltı ve yerüstü kaynaklarından ne derece faydalandığını ortaya çıkarmak; ayrıca madencilik sektörünün iktisadi ve sosyal bakımdan Türkiye'ye etkilerini tespit etmektir. Etibank maden işletmelerinin olumlu etkilerinin yanında bazı konularda olumsuz yansımalarına da çalışmada yer verilmiştir. Özellikle Etibank'ın kurulmasıyla madencilik alanındaki çalışmaların yoğunlaşması sebebiyle 1935'ten itibaren incelenen konular detaylandırılmıştır.

Ancak Türkiye'de, 1940'ların başına kadar yabancıların elindeki maden imtiyazlarının satın alınarak madenlerin devletleştirilmesi politikası, 1954 yılında yeni Maden Kanunu ve Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle kısmen terk edilecektir. Bu kanunlarla yabancı şirketlere yeniden imtiyazlar verilmesi, devletin madencilik sektöründeki millileşme politikasını değiştirmesine sebep olmuştur. Ayrıca Etibank'ın madencilik alanındaki çalışmalarının etkileri 1960'lı yılların başına kadar net bir şekilde ortaya çıkınca, 1960'lardan itibaren fazla bir değişiklik arz etmeyecektir. Bu nedenle 1923-1960 yılları, madencilik alanında devletin yoğun çalışmalarının olduğu yıllara denk gelmesi ve madencilik alanındaki çalışmaların etkilerinin bu dönemde ortaya çıkması sebebiyle çalışma konusu 1923-1960 arasındaki gelişmelerle sınırlı tutulmuştur.

Özetle bu çalışmada; 1923 ile 1960 arasında Türkiye'de madencilik sektöründe yaşanan gelişmeler, Cumhuriyet Hükümetleri'nin bu konudaki programları ve Etibank'ın madencilik sektöründeki yeri incelenerek, Türkiye'ye bu konudaki ekonomik katkıları, istihdama etkileri ve sosyo-kültürel sonuçları açıklanmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinden itibaren tez tamamlanana kadar geçen süre içerisinde zorlukları aşmamda desteklerini gördüğüm, fikirleriyle tezin şekillenmesine büyük katkı sağlayan başta danışman hocam sayın Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY'a, tezin

içeriğinde kullandığım kaynakların bir kısmının temini için desteğini veren Yrd. Doç. Dr. Yavuz HAYKIR'a, gördüğüm eğitimin her aşamasında maddi - manevi desteğini esirgemeyen aileme, çalışmalarım esnasında benimle yorulan ve yükümü çeken eşim Saadet'e ve son olarak yazım sürecinde bana neşe katan, enerji kaynağı olan oğlum Mustafa Selim'e sonsuz teşekkür ederim.

Elazığ – 2017

Özkan DEMİR

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AŞ	: Anonim Şirket
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
gr.	: Gram
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
Haz.	: Hazırlayan
kg.	: Kilogram
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
kwh	: Kilowatt saat
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
km.	: Kilometre
kr.	: Kuruş
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü
OEEC	: Organisation for European Economic Co-operation
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TAŞ	: Türk Anonim Şirketi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TEK	: Türkiye Elektrik Kurumu
TKİ	: Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TL	: Türk Lirası
vd.	: Ve diğerleri

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konu

Madencilik; insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olup, toplumların gelişiminde önemli derecede rol oynayan bir olgudur. İnsanlar ilk çağlardan itibaren madencilik faaliyetlerine ve madenlerden yararlanmaya başlamışlar, bu faaliyetlerin sonucunda da medeniyetlerin ortaya çıkışını sağlamışlardır. Doğal kaynakların (yeraltı kaynakları) insan ve toplum yaşamındaki önemine bakacak olursak yaşamı işlevsel hale getiren araç ve gereçlerin büyük bir kısmı doğal kaynaklardan, özellikle de madenlerden sağlanmaktadır. Toplumların refah ve gelişmişlik düzeyleriyle madencilik faaliyetleri arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Toplumların sanayileşerek kalkınmaları, hammadde ve maden kaynaklarından verimli bir şekilde yararlanmalarıyla yakından ilişkilidir. Tarihi süreç içerisinde toplumlar, doğal kaynakları verimli ve akılcı yöntemlerle kullanmış, bu sayede medeniyetlerini geliştirerek zenginleşmişlerdir.

Madenlerin sanayi sektörüne ham madde olması, sanayileşmiş ülkelerin madenlere olan ilgisini artırmıştır. Ülkelerin bu doğrultuda hareket etmeleri madenlerin önemli hale gelmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda gelişmiş ülkeler, yeraltı kaynağı bakımından zengin ülkelere yönelerek zamanla bu ülkeleri sömürmeye çalışmışlardır. Bu yönüyle madenler, ülkeler arasındaki ilişkilere de etki eden unsurlardan biri olmuştur.

Orta Asya'da yaşayan Türkler madencilik alanında çeşitli çalışmalar yapmış, günlük eşyalarını ve savaş araç-gereçlerini madenleri basit yollardan işleyerek sağlamışlardır. Türklerin Müslümanlığı kabulünden sonra da Türk devletlerinde madencilik çalışmaları devam etmiştir. İlk dönem Anadolu Beylikleri, Anadolu Selçukluları, Beylikler dönemi ve Osmanlı Devleti'nde madencilikle ilgili gelişmelerin olduğu kaynaklarla sabittir¹.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren Anadolu'nun yer altı kaynaklarını değerlendirmek adına madencilik alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Maden sanayinin gelişimi, madencilik alanında bankaların açılması, maden

¹ Bu konuda bkz. Fahrettin Tızlak; "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik", *Türkler*, C. 7, Ankara, 2002, s. 407- 414.

işletmelerinin ortaya çıkması, maden hukukunun gelişimi, maden işçilerinin çalışma koşullarındaki değişiklikler yeni Türk devletinin üzerinde durduğu konulardandır. Maden ocaklarında modern usullerle üretime geçilmesi ve üretim yapılması cumhuriyetin ilanından sonra mümkün olabilmiştir. Bu anlamda Türkiye'nin ağır sanayi hamlesinde madencilik konusu dikkatten kaçmamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası, Etibank, Sümerbank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü gibi kurumlar açılarak bu alanda önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. İşlenen madenler yalnızca yurt içi ihtiyacını karşılamakla kalmamış, diğer ülkelere ihraç edilmiştir. Ülkemize döviz girdisinin bir kısmı bu sayede mümkün olmuştur.

Maden sanayi ülkemizde geniş bir yer tuttuğu için bu alandaki gelişmeler dikkatten kaçmamalıdır. Bu nedenle Türkiye'de madencilik sektörünün gelişimi ve bu alanda yapılan çalışmalar, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Yapılan bu çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu'da madencilik konusu incelenmiş ve ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde madencilik alanındaki gelişmeler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölüm *Cumhuriyet'in İlanından Sonra Anadolu'da Madencilik* başlığını taşımaktadır. Bu kısımda liberal ekonomi dönemiyle devletçilik döneminde madencilik alanındaki bazı gelişmeler ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde madenciliğin gelişimi incelenmiştir. Ayrıca madencilik alanında ortaya çıkan kurum ve kuruluşlar, planlı sanayileşme döneminde madenciliğin yeri ve hükümetlerin madencilik konusundaki programları hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci Bölüm *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları*'nı içermektedir. Bu bölümde devletin sanayileşmesi için atılan adımlardan olan Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarında madenciliğin yeri, II. Dünya Savaşı sonrası ve Demokrat Parti döneminde madencilik alanındaki gelişmeler ve politikalar yer almıştır.

Üçüncü Bölüm *Etibank'ın Kuruluşu ve Madencilik Sektöründeki Yeri* adını taşımaktadır. Bu bölümde Etibank'ın kuruluşundan başlayarak, bankanın madencilik alanındaki yatırım ve üretim faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bankanın Türkiye'de istihdamına katkıları ve Türkiye madenciliğine getirdikleri değerlendirilerek bölüme son verilmiştir.

Bölümlerin sonunda Sonuç ve Bibliyografya kısmı verilmiş, Ekler ile çalışma tamamlanmıştır. Ekler kısmında verilen tablolar, şekiller ve resimler ile konuya genişlik katılmıştır.

2. Kaynaklar

Kaynakların büyük çoğunluğunu tetkik eserler oluşturmaktadır. Katalog taramaları sonucunda elde edilen kitaplar, dergi yazıları, makaleler, kurum dergileri, ansiklopedi maddeleri ve gazetelerden olabildiğince faydalanma yoluna gittik. Bunların dışında Yükseköğretim Kurulu'nun Tez Tarama sayfasındaki yüksek lisans ve doktora tezleri incelenerek konularımızla ilgili olanlardan istifade etmeye çalıştık. Bu anlamda Turgut İleri'nin "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları (1923-1960)*" adlı doktora tezi, incelemiş olduğumuz dönemleri kapsadığı için bu kaynaktan yararlanılmıştır. Fahrettin Tızlak'ın doktora tezi olarak hazırladığı ancak daha sonra kitap haline getirilen "*Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*" adlı kitabı ise tezimizin giriş kısmı için önemli kaynaklardan biri olmuştur. Burhan Ulutan'ın "*Etibank 1935-1985*" adlı kitabı elli yıllık süreçte Etibank'ın madencilik konusundaki gelişmelerini açıklayan bir kitap olup, Etibank'ın madencilik politikasına dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Tezin üçüncü bölümü için bu kitaptan önemli şekilde yararlanılmıştır. Cumhuriyet hükümetlerinin madencilik alanındaki programları ve madencilik konusuyla ilgili kanun görüşmeleri için *TBMM Zabıt Cerideleri*'nden ve kanunların yayımlandığı *Resmi Gazete*'den de faydalandık.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi, Etibank Bülteni, Maden Mühendisleri Odası Madencilik Dergisi, üniversitelerin ve çeşitli kuruluşların bilimsel anlamdaki dergileri taranmış, konumuzla ilgili olan makale ve yazılardan faydalanılmıştır. Doğrudan konumuzla ilgili olan; Neşet Çağatay'ın "*Osmanlı Devleti'nde Maden İşletme Hukuku*", Nadir Avşaroğlu'nun "*Hükümet Programları ve Cumhuriyet Dönemi Madenciliğimiz*", Ahmet Kartalkanat'ın "*Hükümet Programlarında Madenciliğin Yeri*" ve "*Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası*", Nejat Tamzok'un "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları*" adlı makaleler tezimizin şekillenmesinde önem arz etmiştir.

Tarih araştırmaları için olmazsa olmazlardan sayılan arşiv vesikaları için *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*'nden faydalanılmıştır. Bu arşivdeki tez konumuzla ilgili belgeler incelenmiş ve bu belgelerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti dönemindeki maadin nizamnameleri, Cumhuriyet dönemindeki bakanlar kurulu kararları, cumhurbaşkanlığı kararnameleri, işletmelerin çalışma raporları, maden ve madencilik alanındaki çeşitli belgeler tezimize genişlik katmıştır.

İncelediğimiz konu için dönemin gazete yazıları da Milli Kütüphane'de yapılan çalışmalar sonucunda temin edilerek, konuların basına nasıl yansadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ansiklopedilerden de faydalanılmış, bazı kavram ve kelimeler bu Şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Tarih boyunca toplumların kalkınmasında önemli rol oynamış olan maden, petrol, su, orman, tarım ve hayvancılık gibi, yaşam için gerekli hammaddelerin elde edildiği doğadan alınan temel varlıklara *doğal kaynaklar* denir. İlkçağlardaki insanlar, önce hayatlarını idame ettirmek için barınma ve korunma ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Mağara ve doğal taş oyuntularında yaşamış, geçimlerini doğal yollarla sağlamaya çalışarak avcılık ve toplayıcılık yapmıştır. Ardından iklim koşullarının düzelmesi ve yerleşik hayatın başlamasıyla hayvanlar evcilleştirilmiş, tarım üretimine geçilmiştir. Tarımın yanında insanlık tarihinin en eski üretim sektörü madenciliktir. Bakır, tunç, demir gibi madenlerin işletilmesi ve silah yapılmasıyla madencilik alanındaki ilk çalışmalar ortaya çıkmıştır. Daha sonra madenlerin ticari önemi ortaya çıkınca, madenler birçok uygarlığın gelişmesinde temel alan olmuştur. Dünya uygarlık tarihi içerisinde madenlerin keşfinin büyük bir önemi vardır. İnsanlar tanımış oldukları madenleri zamanla daha geniş alanlarda kullanarak istifade etmişler ve böylece daha büyük uygarlıkların kurulmasını sağlamışlardır.

Maden, yerkabuğunun kimi bölgelerinde çeşitli iç ve dış doğal etkenler nedeniyle oluşan, ekonomik yönden değer taşıyan mineral bileşimidir. Madenler, günlük hayatın temelini oluşturan sanayi, endüstri ve ticarete genel olarak da ekonomi dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca ülkelerin gelişip kalkınmaları, ekonomik yapısı, teknolojik düzeyi ve dünya siyasetindeki yeri, maden kaynaklarının varlığı ve bu kaynakların değerlendirilişiyle ilgili görülmektedir. Buna bağlı olarak dünyada gittikçe gelişme gösteren Madencilik adıyla anılan bir sektör ortaya çıkmış ve ülkelerin ekonomik hayatını yakından ilgilendiren yeni bir endüstri alanı oluşmuştur. Madencilik, dünyada bulunan cevher, endüstriyel hammadde, kömür ve petrol gibi ekonomik değeri olan herhangi bir maddeyi yeryüzüne çıkarıp onu paraya dönüştürme işidir. Madenciliğin amacı, ekonomiye gerekli doğal hammaddeyi sağlamaktır.

Madenler, yaşamın vazgeçilmez birer parçası, ulusların ve ülkelerin gelişiminde belirleyici rol oynayan doğa hazineleridir. Ulusal sınırlara bağlı olmaksızın, hatta bu sınırlar içerisinde bile düzensiz dağılmış olan bu varlıklara sahip olmak için tarihte ve günümüzde pek çok anlaşmazlıklar, hatta savaşlar yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından madenler, özellikle karşılaşılan ekonomik sıkıntıların

aşılmasında, bütçe açıklarının kapatılmasında ve kalkınma çabalarına destek olmaları bakımından önem verilen kaynaklardır.

1. Cumhuriyet Öncesi Anadolu'da Madencilik

Anadolu toprakları yer altı kaynakları bakımından zengin bir coğrafya olduğundan, madencilik endüstrisi tarihin ilk devirlerinden itibaren bu coğrafyada da teşekkül etmiştir. Diyarbakır'ın Ergani ilçesi yakınlarında bulunan Çayönü'nde yapılan kazılar sonucunda madenciliğin Neolitik çağda başladığına dair buluntular ele geçirilmiştir. Bu eserlerde bakır gibi madenlerin ısıtılarak biçimlendirildiği görülmüş, bunda ise Çayönü'nün Ergani bakır madenine olan yakınlığının etken olduğu düşünülmüştür. Yine Konya'daki Çatalhöyük bölgesinde yapılan kazılarda bakır ve kurşundan yapılan boncuk, yüzük, iğne gibi kalıntılara rastlanması madenlerin basit usullerle işlendiğine kanıt olarak gösterilmiştir. Bu anlamda maden işçiliğinin ilk örnekleri de Çatalhöyük'te ortaya çıkarılmıştır¹.

Cevher kaynakları bakımından zengin bir bölge olan Anadolu, Mezopotamya uygarlıklarına madencilik yönünde örnek olmuştur. Özellikle Doğu Anadolu'da Çayönü'nde ele geçirilen bakır malzemeleriyle Anadolu insanının bakırla tanışmasının ne kadar eski olduğu anlaşılabilir². Anadolu uygarlıklarından olan Hititler döneminde, bakır ve tunç en çok kullanılan madenler olmuştur. Demirin ise Hititlerin son dönemlerinden itibaren kullanıldığı yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır³. Yine ilk altın paranın Anadolu'da Lidyalılar tarafından basıldığı bilinmektedir⁴.

Doğu Anadolu'da devlet kuran Urartular; demir, bakır, tunç ve altından yapılmış çeşitli eşya ve silahlar üretmişlerdir. Urartu metal eşyaları çağın komşu devletleri arasında moda olmuştur. Frigler çağında ise maden işçiliği ve özellikle döküm tekniği ileri bir düzeye ulaşmıştır. Friglerin döküm tekniğinde usta olduklarını kanıtlayan bu materyaller arasında tunç taslar, koç başlı tunç kovalar ile tunç kazanlar anılmaya değer metal eserler arasında sayılabilir⁵.

¹ Gökhan Çatal; *Antik Anadolu Madenciliği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009, s. 22.

² Yüksel Arslantaş; *Prehistorik Çağlarda Anadolu'da Madencilik (En Eski Çağlardan Asur Ticaret Kolonileri Dönemine Kadar)*, Elazığ, 2008, s. 66.

³ Recep Yıldırım; *Uygarlık Tarihine Giriş, İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları*, Ankara, 2004, s. 111.

⁴ Murat Turan; "Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi", *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi*, Ankara, 1981, s. 48.

⁵ *Türkiye'de Madenciliğin Tarihçesi ve MTA*, Ankara, 1985, s. 6.

Anadolu'da madencilik Romalılar devrinde doruğa ulaşmıştır. Romalılar, Anadolu'nun en önemli kurşun, altın, gümüş, bakır, demir ve pandemit (bor) yataklarını işletmişler, derinliklere inmişlerdir. Romalılar maden bulma ve işletmede birçok teknik geliştirmişlerdir. Mermer işletmeciliği ve işçiliğinin en görkemli yapıları Romalı ustalara aittir.

Orta Asya ve Türkistan'da Türkler arasında mevcut olan ileri düzeydeki madenciliğin, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra da varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla Anadolu Türklüğünün, madencilik konusunda Orta Asya'ya dayanan bilgi birikimi ve tecrübesini, bu coğrafyada karşılaştığı birikim ile karıştırarak daha ileri düzeylere çıkartmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda, Artuklular ele geçirmiş oldukları Ergani yöresinde kendilerinden önce var olan madencilik faaliyetlerini daha da ilerleterek, adı geçen maden ocağında üretimi arttırıcı bir dizi tedbirler almışlar ve burada yeni maden ocaklarını da faaliyete geçirmişlerdir⁶.

Anadolu'da madencilik, Selçuklular zamanında üretim ve işleme konusunda yaygın bir şekilde olmuştur. Bu dönemde gümüş, bakır, demir, şap en çok işletilen madenlerdir. Anadolu'da Ulukışla ve Gümüşhane'de gümüş, Ergani ve Kastamonu'da bakır, Ulukışla ve Sivas yakınlarında demir, Kütahya bölgesinde ise şap madeni işletilmiştir. Maden işletmeciliği ise daha çok Rum ahali tarafından yapılmıştır⁷.

Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle birlikte Anadolu'daki maden ocaklarının da yavaş yavaş Osmanlı denetimine girdiği görülmektedir. Osmanlı öncesinde de işletilen bu maden ocaklarında, ilk dönemlerden itibaren maden çıkarımında kullanılan teknik, ocak içindeki suyun tahliye metotları, havalandırma sistemleri, cevherin ayrıştırılmasında yapılan işlemler XIX. yüzyıla kadar benzer teknolojilerle devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde madenlerin mülkiyeti tüm topraklar gibi devlete ait kabul edilmiştir. Bu nedenle madenlerin idaresi Darphane tarafından yürütülmüştür. Ancak genel anlamda madenler emanet usulü* ile işlenmiştir. Bunun yanında arazi sahibi

⁶ Fahrettin Tızlak; "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik", *Türkler C. 7*, Ankara, 2002, s. 410.

⁷ Fahrettin Tızlak; *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara, 1997, s. XXVIII.

* Emaneten yönetim usulüne göre devlet, bir maden bölgesine "emin" adı verilen bir görevli göndermiştir. Madenin büyüklüğüne göre bu kişiye yeteri kadar sermaye verilerek, madende düzenli olarak üretim yapılması amaçlanmıştır. Yıl sonu geldiğinde de elde edilen ürünlerin muhasebesi yapılarak kâr-zarar

olanlar veya madeni bulanlar devletten izin almak zorundaydılar. Madenleri işletenler, işletme hakkı olarak elde edilen gelirden devlete belli oranda pay vermek durumunda kalmışlardır. Bu uygulamaya göre maden ve definelerin çıkarılması durumunda 1/5 oranında devlet tarafından vergi alınmıştır⁸.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1560 yılında Bilecik demir madeninde altı bine yakın işçinin çalıştığı düşünülürse, büyüklü küçüklü yüzü geçen maden ocaklarında çalışan işçiler toplamının, büyük bir rakam oluşturduğu görülebilir. Bu kadar büyük bir kitleyi içine almış olması itibariyle madenler, Osmanlı Devleti'nin başlıca gelir kaynaklarından olmuştur. Gümüşhane madeninden elde edilen gelir, devlet bütçesinin % 5'lik bir bölümünü karşılamıştır⁹.

Osmanlı Devleti idaresindeki reaya (halk), bulunduğu yörenin sosyo-ekonomik şartlarına göre istihdam edilmiştir. Bu durum madencilik sektöründe de kendini göstermiş, çalışanlar özenle seçilmiştir. “*Madenciyan Taifesi*” olarak belirlenen reayanın seçiminde öncelikle onların geçmişten beri bu işle uğraşmaları ve sektöre yatkın olmaları en önemli tercih olmuştur¹⁰. Bunun yanında madencilik alanında çalışanların maden ocaklarından ayrılmaları yasaklanmıştır. Önemli bir sebep olmadıkça çalışanların madenlerden ayrılamayacağını, ustaların ise yerlerine vekil bırakmak suretiyle kısa bir süre için madeni bırakabileceğini Osmanlı fermanlarında görüyoruz. Ayrıca madencilik alanında çalışanlar raiyyet vergisinden olan avârizdan muaf tutulmuşlardır¹¹.

Madenlerin giderek artan önemi ve çevresinde kurulan darphanelerin seri üretime geçmesi eşkıyaların dikkatinden kaçmamıştır. Bunun üzerine bu bölgelerde

durumu ortaya çıkarılmıştır. Bkz. Fahrettin Tızlak; *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara, 1997, s. 12.

⁸ Neşet Çağatay; “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 2, S. 1, Ankara, 1943, s. 120.

⁹ N. Çağatay; “Maden İşletme Hukuku...”, s. 118.

¹⁰ Mustafa Altunbay; “Klasik Dönemde Osmanlılarda Madencilik”, *Türkler*, C. 10, Ankara, 2002, s. 793.

¹¹ Bazı fermanların cezalara ilişkin olması, madenlerde çalışmak istemeyenlerin bulunduğu ortaya koymaktadır. H. 979 tarihli bir ferman, İçel Sancağı'ndaki güherçile (potasyum nitrat barut yapımında kullanılır) ocaklarında çalışmak istemeyenlerin Kıbrıs'a sürgün edilmesini emretmektedir. Mustafa Bülent Varlık; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenlerde Çalışma Koşulları Üzerine Bir Derleme/Deneme”, *Ekonomik Yaklaşım*, C. 2, S. 4, Ankara, 1981, s. 194.

Raiyyet rüsumu, Osmanlı Devleti'nde halktan alınan örfi vergilere denir. Padişahın iradesiyle toplanan bu vergiler, üreticilerin konumuna göre toplatılmıştır. Avâriz vergisi ise örfi verginin çeşitlerinden olup, toprağı işleyenlerden ve sürekli bir işi olan kişilerden alınan vergi türüdür. Askerler, dini hizmetler ile devlete faydalı ekonomik ve bedenî hizmetlerde bulunanlar, çalışamayacak durumda olanlar avâriz vergisinden muaf tutulmuşlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 108-109.

muhafız birlikleri istihdam edilerek, madenin çıkarılma ve işletilme safhalarının güvenli devam etmesi sağlanmıştır.

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde toprak kayıplarının başlaması ve Avrupa'da sanayi alanındaki gelişmeler, Osmanlı madenciliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Klasik usullerle maden üretiminin yapılması, madenlerin işletilmesi için gerekli yakıtın sağlanamaması (en önemli yakıt olarak kullanılan maden ocağı yakınındaki ormanların tükenmeye başlaması), madenlerde çalışacak teknik eleman yetersizliği Osmanlı madenciliğinin geri kalmasına sebep olmuştur.

XIX. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti'nde madencilik alanında dikkate değer gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Ekonomik hayatın önemli bir tarafını oluşturan madencilik faaliyetlerini bir düzene sokmak ve görülen yanlış uygulamaları sonlandırmak amacıyla çok önemli sayılabilecek çalışmalara başlanmıştır. Bu dönemde ülke madenciliğinin gelişmesini sağlayacak politikalara yer verilmiş, bu alanda hizmet sağlayacak kurumlar kurulmuş ve çeşitli nizamnameler çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde madenlerin yönetimi için XVIII. yüzyılın ikinci yarısında "*Maâdin-i Hümayûn Emaneti*" kurularak madenlerin tek elden idare edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu idare, H. 16 Muharrem 1189 (19 Mart 1775) tarihinde çıkarılan bir fermanla kurulmuş olup ilk kez Keban ve Ergani madenlerinin yönetiminde adı geçmektedir¹². Ma'adin-i Hümayûn emînleri emanet sınırları içerisindeki devlet ve toplum düzeninin normal şartlarında devamından sorumlu idiler. Dolayısıyla onlar, gerçekte bir mukataaya (kiraya veya işletmeye verilen toprak) atanan görevli iken çok yönlü görev ve sorumlulukları olan kişiler olmuşlardır¹³.

II. Mahmut dönemindeki Batılılaşma süreci ile Osmanlı devletinin genelinde meydana gelen önemli değişimler madenler konusunda da kendisini göstermiş ve madenlerin yönetimi Maliye Nezâreti'ne verilmiştir. Ayrıca ülkedeki madenlerin en verimli şekilde işletilmesini sağlamak, hukukî ve teknik hususları tespit ederek padişaha arz etmek amacıyla 1842 yılında *Maâdin-i Hümayûn Meclisi* kurulmuştur¹⁴. Madenlerin

¹² Fahrettin Tızlak; "Ma'adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdarî Düzenindeki Yeri (1775-1867)", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 3, Ankara, 1999, s. 929.

¹³ Fahrettin Tızlak; "XVIII. Yüzyıl Sonu İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Enver Çakar, C. 1, Elazığ, 2013, s. 351.

¹⁴ Abdulmecit Mutaf; "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü", *History Studies*, C. 2, S. 2, Samsun, 2010, s. 295.

en iyi şekilde işletilmesini sağlayacak yeni kuralları belirlemek, madenlerde hukukî ve teknik olarak uygulanmasında fayda görülen hususları tespit edip padişaha sunmak amacıyla kurulan bu meclisin üyeleri, madencilik alanında bilgili olduklarından konuları üst meclislere götürmeden karar verebilmişlerdir. Ancak bu meclis uzun bir çalışma döneminden sonra 1867’de kaldırılmıştır¹⁵.

Sultan Abdulaziz Dönemi’nde Bursa, Söke, Sakız, Bozcaada ve Selanik’te linyit; Çanakkale, Bursa ve Kastamonu’da krom; Palu, Konya, İmroz ve Selanik’te simli kurşun; Malatya, Çanakkale ve Aydın’da bakır madenleri işletilmiştir¹⁶.

Osmanlı Devleti’nde kıtlığın baş gösterdiği zamanlarda, madenin veriminin azaldığı yada ormanların yakılarak tükenip maden ocaklarından, uzaklaşmasıyla maliyet fiyatlarının yükseldiği durumlarda, amele yevmiyeleri yükseltilmiştir. Ayrıca zaman zaman amele ve ustalara, avans, madencilere ise ödünç para verilmiştir¹⁷.

Osmanlı Devleti ilk dönemlerde, genel olarak madenleri ordusuna silah ve cephane, hazinesine de para temin etmek amacıyla işletmiştir. Bu sebeple madenleri işleterek daha fazla kâr elde etme düşüncesi olmamış ayrıca teknik imkânları da yetersiz gelmiştir. İlerleyen dönemlerde ise devletin, Anadolu’da madenlerin bulunup çıkarılması ve en verimli şekilde işletilmesini sağlayacak ciddi bir programı olmamıştır.

Vedat Eldem’e göre Osmanlı Devleti maden serveti bakımından zengin olmasına rağmen, madencilige geç başlamış ve büyük bir gelişme gösterememiştir. Ergani bakır madeni hariç, diğer madenler geç keşfedilmiş ve işletmeye açılmıştır. Borasit madeni 1815’te Bandırma’da keşfedilmiş, 1865’te ise işletilmeye başlanmıştır. Maden kömürünün Zonguldak’ta keşfi ise 1829’da olmuş ancak 1849’da işletilmeye başlanmıştır. Madenlerle ilgili bu gerilemenin sebebini mevzuat yetersizliğine atfedilenler olmuştur. Bunun sebebini de XIX. yüzyıla kadar şer’i hükümlerin tatbik edilmesi gerekçe gösterilmiştir¹⁸. Bu genel hükümlerle maden işlerinin

¹⁵ Özkan Keskin; *Orman ve Ma’âdin Nezâreti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 74.

¹⁶ Ulaş Kıpall-Özgür Uyanık; *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, İstanbul, 2001, s. 21.

¹⁷ Ahmet Kartalkanat; “Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 36, Ankara, 1990, s. 66.

¹⁸ Vedat Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994, s. 41. Bu ocak 1848’de 30.000 kuruş devlet vergisi karşılığında İngiliz Galatalı Sarraf Grubuna devredilmiştir. Bkz. Ulaş Kıpall-Özgür Uyanık; *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, İstanbul, 2001, s. 20.

yürütülemeyeceğinin anlaşılması üzerine yasal düzenlemelere geçilmiş ve farklı yıllarda maden nizamnameleri çıkarılmıştır.

2. Osmanlı Devleti'nde Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren basit usullerle gerçekleştirilen madencilik faaliyetlerinde, Fatih Sultan Mehmet dönemiyle birlikte bazı yasal düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Bu düzenlemeler, ocaklarda çalışanların yaşantıları, yükümlülükleri, devletle ilişkileri, maden cevherinin çıkarılması ve ayrıştırılması gibi konularda hükümler içermiştir¹⁹. Bu düzenlemelerin dışında Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarına kadar maden üretimiyle ilgili fermanlar dışında yasal bir düzenleme pek mevcut olmamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra her alanda yapılan düzenlemeler madencilik alanında da kendini göstermiş ve madencilik işleri için nizamnameler çıkarılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda yürürlüğe giren yasal düzenlemeler şunlardır:

- 23 Şevval 1274 Tarihli (6 Haziran 1858) Arazi Kanunnamesi

Bu kanun H. 7 Ramazan 1274 tarihinde kabul edilmiş olup, 23 Şevval 1274 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 132 madde olup giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır²⁰. Arazi hukuku alanında birtakım yenilikleri de beraberinde getiren kanunname, şekli ve dili bakımından bu dönemde hazırlanan kanunların en dikkate değer olanlarından biridir. Bu kanunname çeşitli değişikliklerle Cumhuriyet'e kadar yürürlükte kalmıştır²¹.

1858 tarihli bu kanunnamenin 107. maddesi madenlerle ilgili hükümleri taşımaktadır. Bu maddede özetle; altın, gümüş, demir, kükürt, güherçile, zımpara ve kömür gibi madenlerin devlete ait olduğu söylenmiştir. Araziyi elinde bulunduranların madene sahip olmaya yada madenden hisse almaya haklarının olmadığı açıkça belirtilmiştir. Boş arazi ile sahipsiz arazide bulunan madenlerin 1/5'inin devlete, geri kalan kısmın ise bulana ait olduğu bu kanunla hükme bağlanmıştır. Bu kanunname ile madenlerde genel anlamda bir devlet tasarrufunun söz konusu olduğu açıklanmıştır²².

¹⁹ M. Altunbay; "Osmanlılarda Madencilik...", s. 792.

²⁰ Halil Cin; "Osmanlı Toprak Hukukunda Mirî Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin Türk Medeni Kanunu Karşısındaki Durumu", *Ankara Ünv. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, Ankara, 1966, s. 749.

²¹ Mehmet Akif Aydın; "Arazi Kanunnâmesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 347.

²² A. Kartalkanat; "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler...", s. 67.

- 9 Zilkade 1277 Tarihli (19 Mayıs 1861) Maden Nizamnamesi

1858'de yürürlüğe giren arazi kanunnamesi; madenlerin işletme yöntemleri, imtiyaz sahiplerinin sorumlulukları, işçilerin durumları, yakacak temini gibi daha pek çok konuya açıklık getirmediği için²³ Hazine-i Hassa Nezareti madencilik konusunu yeniden ele almak için bir komisyon kurmuştur. Komisyonun çalışmaları sonucu Fransız Maden Nizamnamesi'nden örnek alınarak beş bölüm ve elli dört maddeden oluşan yeni bir nizamname yürürlüğe girmiştir²⁴.

Osmanlı Devleti'nde, 1861 tarihli Maadin Nizamnamesi ile madenlerde ruhsat ticareti sınırlandırılmaya çalışılmış ve toprak mülkiyetinden bağımsız bir maden işletme hakkı getirilmiştir. Nizamname ile yabancıların maden şirketlerine hissedar olabilmeleri kabul edilmiştir²⁵. Yabancı sermayenin sadece ortaklık yapabileceği, herhangi bir madende menkul tasarrufu yapamayacağı belirtilmiştir. Ancak öncesinde Islahat Fermanı'nda yapılan girişimlerle ve sonrasında Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nden alınan taşınmaz mal edinme hakkı, hükümetin yayınladığı nizamnameyle de kabul görmüştür²⁶. Bu hakkın verilmesinden sonra yabancılar gayrimenkul elde etmeye başlamışlardır. Önceki yıllarda sadece ortaklıkla varlık gösteren yabancı sermaye artık şahsen veya şirket olarak madenlerde faaliyet gösterebilmiştir.

Yer altı ve yer üstünde bulunan madenlerin çıkarılması ve çıkarıldıktan sonra işlenmeleri bu nizamname ile izne bağlanmasına rağmen, bir kişinin kendi mülkünde maden bulunup bulunmadığını araştırması ve kazı yapması serbest bırakılmıştır²⁷. Nizamnamede, verilecek maden imtiyazlarının süresi belirtilmemiştir. Bu konuda maden üretimine talip olanlara, işletme ruhsatı verilen maden mukavelenamelerine bakıldığında 5 ile 25 yıl arasında bir sürenin uygulandığı görülmektedir²⁸. Osmanlı

²³ Özkan Keskin; "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)", *OTAM*, S. 29, Ankara, 2011, s. 127.

²⁴ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.98, İstanbul 1995, s. 81. Bu kanunname, ilk halinden sonra bazı düzenlemeler yapılarak yürürlüğe girdiği için kanunnamenin tarihi yürürlüğe girdiği 9 Zilkade 1277 olarak açıklanmaktadır.

²⁵ Nejat Tamzok; Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 4, Ankara, 2008, s. 181.

²⁶ Yalçın Çilingir; "Madencilüğümüzün Evrimine Toplu Bir Bakış", *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 4. Kongresi*, Ankara, 1975, s. 54.

²⁷ F. Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş...", s. 82.

²⁸ Ö. Keskin; "Maden Hukukunun Tekâmülü...", s. 130.

Devleti'nde ilk olarak 1866'da Katrin (Selanik) kazasındaki linyit madeni imtiyazı bu nizamname gereğince verilmiştir²⁹.

Bu nizamnamede klasik Osmanlı madenciliğinin dışında hükümlere de yer verilmiştir. Örneğin bu tarihe kadar madenlerden % 5 oranında aynı olarak vergi alınmakta iken, 1861 Maden Nizamnamesi ile birlikte, üretilen madenlerden nakdi olarak % 3 ile % 20 arasında değişen oranlarda vergi alınması öngörülmüştür³⁰.

- 1867 Dilaver Paşa Nizamnamesi

Dilaver Paşa, Osmanlı Devleti'nde Bahriye askeriye rütbesiyle emekli olmuş, daha sonra Kara Kuvvetleri'nde bir süre görev yapıp, paşalığa terfi etmiştir. Bu rütbeyle görev yaparken, tekrar Bahriye'ye dönüp, Ereğli Maden Müdürlüğü'ne atanmıştır³¹. Dilaver Paşa'nın ilk işi; gerekli inceleme ve değerlendirmeden sonra kömür havzasının idaresi ve Ereğli kömür madeninde çalışan kömür işçilerinin çalışma koşullarının düzeltilmesi, işverenin işçi üzerindeki haksız baskısının ortadan kaldırılması için 4 Muharrem 1284'de (8 Mayıs 1867) yüz maddelik bir nizamname hazırlamak olmuştur.

Bu nizamname ile kömür havzasında³²;

- Ruhsat alma zorunluluğuyla rastgele ocak açılması ve işletilmesi önlenmiştir.
- İşçilerin çalışma düzeni ve süreleri belirlenmiştir
- Maden havzasında yapılaşma belli kuralla bağlanmış ve işçilerin barınmaları için gerekli olan koşulların yapılması gerektiği belirtilmiştir.
- Ereğli, kömür havzasının merkezi yapılmış ve burada Maden Nezareti kurulmuştur.
- Maden havzasının çevresine Bahriye'den memurlar ve askerler tayin edilerek havzada askerî bir idare tesis edilmiştir.

²⁹ Cemal Eyüboğlu; "Hukukî ve Mali Bakımdan Türkiye Madenciliği", *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 150.

³⁰ F. Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş...", s. 83.

³¹ Cevat Ülkekel; *Taş Kömürü Havzasında (İşletmelerinde) Bahriye Nezareti Yönetimi (1865-1908) ve Dilaver Paşa Nizamnamesi*, s. 54. Bkz. <http://kentvedemiryolu.com/indir.php?dosya=TAS-KOMURU-HAVZASINDA-ISLETMELERINDE-BAHRIYE-NEZARETI-YONETIMI-1865-1908-VE-DILAVER-PASA-NIZAMNAMESI.pdf> (Erişim Tarihi: 22.04.2015)

³² Murat Kara; "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1829-1920)", *History Studies*, C. 5, S. 1, Samsun, 2013, s. 232.

- Ocaklarda çalışma hakkı, 13 ile 50 yaş arasındaki erkeklere verilmiştir.

Dilaver Paşa Nizamnamesi ile Müslüman işçilere iki dini bayramda, Hıristiyan işçilere paskalya günlerinde tatil yapma imkânı sağlanmıştır. Ayrıca işçilere namaz kılma, Cuma günü en yakın mescide gitme ve Hıristiyanlar için Pazar ayinlerine katılabilme izinleri verilmiştir. Hasta olan işçilere maden havzasındaki doktor tarafından muayene ve tedavilerin uygulaması da düzenlemeler arasında yer almıştır³³.

Nizamnamenin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte kömür üretim artmış, yeni ocaklar açılmış, ayrıcalıklar ortadan kaldırılmış ve taşkömürü havzasındaki ocaklar giderek daha geniş bir alana yayılmıştır³⁴.

- 2 Şaban 1285 Tarihli (18 Kasım 1868) Maden Nizamnamesi

1861 tarihli Maadin Nizamnamesinin yeterli olmaması karşısında, Fransızların madencilik alanında yaptığı yasal düzenlemelerden esinlenilerek 18 Kasım 1868'de yeni bir Maadin Nizamnamesi yayınlanmıştır*.

1810 Fransız Maden Kanunu esas alınarak kaleme alınan 1868 nizamnamesinin önceki metne göre daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu düzenlemede öncelikle madenlerin tanımı ve sınıflandırması yapılmıştır. Doksan sekiz maddeden oluşan bu nizamnamede madenler; asıl madenler, yüzey madenleri ve taş ocakları olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bunlardan asıl madenlere 99 yıl süreyle imtiyaz verilmesi, yüzey madenlerinin süresiz olarak çıkarılmasına izin verilmesi, ayrıca kararlaştırılan vergi oranlarıyla birlikte nisbi resim adlı yeni bir verginin alınması bu nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle mümkün olmuştur³⁵.

Bu nizamnamenin bazı maddeleri maden çalışanlarına ilişkindir. Nizamname ile işçilerin zorunlu çalışmasına son verilmiştir. Bunun dışında işçi sağlığı ve iş güvenliğiyle ilgili önlemler getirilmiştir. İş kazalarına karşı alınması gereken önlemler belirtilmiş, maden mültezimleri madenlerde bir doktor ve gerekli ilaçları bulundurmaya mecbur tutulmuştur³⁶. Nizamnamenin 67. maddesi kazaya uğrayanlara ve ailelerine, mahkemelerin belirteceği miktardaki tazminatın mültezim tarafından ödenmesi kabul

³³ M. Bülent Varlık; "Madenlerde Çalışma Koşulları...", s. 919.

³⁴ C. Ülkekel; *Dilaver Paşa Nizamnamesi...*, s. 122.

* 1285 Tarihli Maden Nizamnamesi matbu basım için bkz. Milli Kütüphane raf no "06 MİL EHT A 1463"

³⁵ A. Kartalkanat; "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler...", s. 67.

³⁶ M. Bülent Varlık; "Madenlerde Çalışma Koşulları...", s. 198.

edilmiştir. Kazanın idarenin hatasından dolayı olması halinde, ayrıca 5 altından 20 altına kadar ceza ödenmesi öngörülmüştür³⁷. Bu nizamnameye kadar madenlerde tercih edilen imtiyaz süresi ortalama 10 yıl olarak kabul edilmiştir. Ancak bu durum Osmanlı madenciliğinin gelişmesinin önündeki engellerden biri olmuştur. Bazen uygun damarı bulabilmek için yıllarca kazı yapmak, yüksek miktarda yatırım yapmak ve beklemek gerekebiliyordu. Bu nedenle devletin maden işletmelerinin imtiyaz süresini doksan dokuz yıla çıkarması gerçek maden yatırımcısının önünü açmıştır. Yabancılara ihalelere girebilme hakkı verilmesi, imtiyaz hakkının başkalarına satılabilmesine veya varislere intikaline imkân tanınması önemli yeniliklerdendir³⁸.

- 18 Zilhicce 1304 Tarihli (7 Eylül 1887) Maden Nizamnamesi

Bir önceki Maadin Nizamnamesi'nde görülen eksikliklerin giderilmesi ve maden işlerini daha esaslı bir düzene sokmak ve madencilikten alınan vergileri artırmak amacıyla 7 Eylül 1887 tarihinde, 92 maddeden oluşan yeni bir Maadin Nizamnamesi kabul edilmiştir³⁹.

Dokuz bölüm ve doksan iki maddeden oluşan nizamnamenin ilk bölümünde madenlerin tasnifi ve buna göre imtiyaz süreleri belirlenmiştir. Maden üretiminin devamlılığını sağlamak üzere üretimde kullanılan her türlü malzeme demirbaş kabul edilmiş, bunların borç karşılığı hacizlerine izin verilmemesi kabul edilmiştir. Ayrıca kendi arazilerinde devletten izin almadan maden arayabilen arazi sahiplerinin artık arayacakları madenin cinsini ve arazinin hudutlarını belirterek mahalli idareden onay almaları şartı getirilmiştir. 1887 Nizamnamesi mültezimlerin ödeyecekleri vergilere artış da getirmiştir. Tahsis edilen arazi karşılığı senelik ve dönüm başına 1869'da beş para olan Resm-i Mukarrer on kuruşa çıkarılmıştır. Bir yılda çıkarılan cevherden alınan Resm-i Nisbî ise bakır, kömür ve simli kurşun gibi kuyu ve mağara açılarak çıkarılan madenler için % 1 ile 5 arası belirlenirken, zımpara, krom, petrol, zift, nefit, lüle taşı gibi yığın halinde bulunan madenler için ise %10 ile 20 arasında tahsil edilmeye başlanmıştır. Madenin kötü idaresinden ve teknik aksaklıktan meydana gelecek kazalar

³⁷ 1285 Tarihli Maden Nizamnamesi, 67. Madde (Matbu Basım 10 Şubat 1959, s. 29.)

³⁸ Ö. Keskin; "Maden Hukukunun Tekâmülü...", s. 131.

³⁹ Turgut İleri; *Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları (1923-1960)*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2009, s. 20.

sebebiyle uygulanacak para cezaları da ciddi bir şekilde artırılarak 50 ve 100 altın arasında olmak üzere yeniden belirlenmiştir⁴⁰.

- 26 Mart 1322 Tarihli (8 Nisan 1906) Maden Nizamnamesi

1906 yılına kadar, Osmanlı madenciliğini bir düzene sokmak ve madenlerden verimli bir şekilde istifade etmek amacıyla yapılan düzenlemeler beklentileri karşılayamamıştır. Çıkarılan nizamnameler, daha çok yabancı sermayenin Osmanlı madenlerinden istifade etmeleri yolunu açmıştır. XX. yüzyılın ilk yıllarında madenlerin korunması, madencilik faaliyetlerinin daha iyi bir düzene kavuşturulması amacıyla 8 Nisan 1906 tarihinde yeni bir nizamname hazırlanmıştır*. Hazırlanan bu Maadin Nizamnamesi, 1942 yılında yapılan değişiklikler istisna tutulursa, yeni bir maden kanununun yapıldığı 1954 yılına kadar geçerli olmuştur⁴¹. Bu nizamname ile kurulan düzen ve oluşturulan sistem ülkede maden üretimini artırmıştır. Ancak bu üretim artışından, Osmanlı Devleti'nden, ülkenin ekonomik yapısı ve insanından çok yabancılar ve sermayeleri istifade etmiştir. Bu da Osmanlı madenciliğini yabancıların kontrolüne sokmuştur.

Madenler hakkında çıkarılan bu nizamname ile madenlerin tasnifi ve ihale şekli korunmuş, harç ve vergilerde değişiklikler yapılmıştır. Nizamnamenin 19. Maddesinde sondaj ruhsatnamesi için alanın büyüklüğüne göre 5 altından 15 altına kadar harç alınabileceği belirtilmiştir⁴². Bu nedenle yabancıların kontrolünde olan işletmelerin faaliyetlerinin önü alınamayınca madencilik alanında I. Dünya Savaşı'na kadar büyük bir gelişme görülememiştir. İşletilmekte olan madenlerden bir kısmı faaliyetlerini savaştan sonra ya durdurmuş yada üretim en aza indirilmiştir⁴³.

3. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Anadolu Madenlerinin Durumu

Bu kısımda Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nden sonra, çeşitli madenlerdeki çalışması ve bu madenlerdeki üretim miktarları açıklanarak, I. Dünya Savaşı'na kadar Anadolu'da kömür, bakır, krom, kurşun gibi maddi değeri yüksek olan bazı madenlerin durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

⁴⁰ Ö. Keskin; *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu...*, s. 168.

* *Maden Nizamnamesi*, İstanbul, 1322. Bkz. Milli Kütüphane raf no "EHT 1955 A 1274"

⁴¹ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 22.

⁴² *Düstur*, Birinci Tertip (28 Mart 1320-1 Temmuz 1324), C. 8, Ankara, 1943, s. 0444.

⁴³ Vedat Eldem; *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 176.

Kömür

Anadolu’da maden kömürü arama ihtiyaç ve düşüncesi XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Kömür ile ilgili ilk kez 1822’de Hacı İsmail adlı şahıs tarafından Ereğli civarında numunelere rastlanmıştır, ancak bulunan kömür herhangi bir işleme tabi tutulmamıştır. 1829’da Uzun Mehmet’in Ereğli bölgesinde bulduğu numuneler önemli sayılmış ve bölgede incelemelerde bulunmak üzere komisyonlar oluşturulmuştur. İlk üretim de 1849’da başlamıştır⁴⁴.

Ancak Osmanlı Arşivleri’nde yapılan incelemelere göre Ereğli kömür havzasındaki madencilik faaliyetleri 1841 yılında başlamıştır. Bu sebeple Ereğli Kömür Havzası’nda ilk kez 1842-1845 tarihleri arasında yerli girişimci ve sermayeyle kurulan Kumpanya eliyle kömür üretimi yapılmıştır⁴⁵. Ereğli kömür havzası Ereğli Köseazğı mevkiinden başlayarak Çamlı, Kandilli, Kireçlik, Kozlu, Zonguldak, Karadon, Gelik, Amasra, Çarşamba ve Söğütözü’ne kadar yaklaşık 200 km’ye yakın bir mesafeyi kaplamaktadır.

Anadolu’da en önemli kömür yatakları Zonguldak-Ereğli, Çanakkale, İzmir, Trakya bölgelerinde bulunmaktadır. 1848’den 1865 yılına kadar Ereğli kömür havzasını Hazine-i Hassa idaresi sürdürmüş, bu yıldan itibaren Bahriye Nezareti’ne devredilmiştir. 1908 yılına kadar kırk üç yıl boyunca havzanın idaresi bu şekilde olmuştur. Bu süreç içerisinde havzada ilk kurulan şirket 1874’te Gürcü Kumpanyası olmuş, ancak en önemli rolü oynayan şirket de Fransız sermayesi ile kurulan Ereğli Şirket-i Osmaniyesi olmuştur. İlk başta liman imtiyazını işletme düşüncesiyle yola çıkan şirket zamanla kömür havzasında fiili bir tekel oluşturmak için çalışmıştır⁴⁶.

Ereğli kömür havzasında 1840’lardan başlayarak I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar kömür üretiminde artışların yaşandığı görülmüştür. Tahmini 20 bin ton civarında başlayan yıllık üretim zaman zaman 900 bin tona ulaşmıştır. 1906-1914 arasında ortalama 750 bin ton civarında kömür üretimi gerçekleşmiştir⁴⁷. Aşağıdaki tabloda

⁴⁴ Ercüment Balcı; “Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant’a Göre Menabi-i Ma’deniyemiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 145, Ağustos 2003, s. 98.

⁴⁵ Bkz. Ahmet Öğreten; “Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, Erzurum, 2006, s. 142.

⁴⁶ Hakkı Toklu; “Madencilik Tarihimize Bir Bakış”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 135.

⁴⁷ Donald Quataert; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası (1822-1920)*, Çev. N. Özok Gündoğan-A. Zana Gündoğan, İstanbul, 2009, s. 54.

1850'den 1918 yılına kadar çeşitli yıllardaki Ereğli kömür havzasından çıkarılan yaklaşık kömür üretimlerine yer verilmiştir⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nde Ereğli Kömür Havzası'nda Kömür Üretimi Miktarı			
Yıllar	Kömür Üretimi (Ton)	Yıllar	Kömür Üretimi (Ton)
1868	63.700	1902	410.700 (388.000)
1877	175.000	1908	697.700
1883	61.500 (71.000)	1911	903.700
1888	105.500 (147.000)	1913	826.000
1899	268.800	1918	186.000

Tabloda 1868 yılından itibaren ciddi bir üretim artışının olduğu görünmektedir. Bu artışın Ereğli kömür madeni idaresinin Bahriye Nezareti'ne bırakılmasından sonra olduğu düşünülürse, görülen artışta bu durumun etkisinin olduğu söylenebilir. Ancak 1877'den sonra üretimde düşüşte 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin etkisinden söz edilebilir. I. Dünya Savaşı'na kadar üretimde artışlar görünmektedir. Ancak savaş sebebiyle 1918'deki üretimde çok ciddi bir düşüşün olduğu görülmektedir.

Bakır

Bakır, Osmanlı döneminde oldukça önem arz eden bir maden olmuştur. Bakır madeninden hem halkın kullanımı hem de askerî kullanım açısından geniş bir alanda faydalanılmıştır. Tophane başta olmak üzere, silah endüstrisinde ve tersanelerde kullanılan bakırın devletin izni olmadan ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Bu sebeple bakır madeninde tekelleşme politikası izlenmiştir⁴⁹. XVII. yüzyıla kadar Gümüşhane ve Küre'de önemli miktarda çıkarılan bakır madeni, XVIII. yüzyıl ile birlikte Ergani-Keban maden havzasında daha yüksek miktarlarda çıkarılmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise özellikle II. Abdülhamit döneminde bakır madeni işletmelerinin sayısı 134'e yükselmiştir⁵⁰.

Bakır madeni açısından zengin bir bölge olan Ergani maden havzası, Osmanlı Devleti'nin bakır ihtiyacının önemli bir kısmını 1900'lere kadar karşılamıştır. Buradan

⁴⁸ Bu tablodaki veriler Hamdi Genç'in *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)* adlı doktora tezi sayfa 89 ve Donald Quataert'in *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası* eserinde sayfa 55'teki kayıtlara göre verilmiştir. Parantez içinde verilen veriler Donald Quataert'in eserinde farklılık olduğunu göstermektedir.

⁴⁹ Fahrettin Tızlak; "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, C. 3, Ankara, 1999, s. 319.

⁵⁰ İbrahim Yılmazçelik-Sevim Erdem, "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Selanik-Manastır, Selanik-İstanbul Demiryolları Güzergâhlarında İşletilen Madenler", *Turkish Studies*, C. 9, S. 1, Ankara, 2014, s. 172.

çıkarılan bakır madeninin işletilmesi için ise Tokat'taki kalhanelere getirilmiş ve daha sonra Samsun limanına oradan da İstanbul'a nakledilmiştir. Bu şekil de sadece iç piyasada kullanılmamış, diğer ülkelere de ihraç edilerek değerlendirilmiştir⁵¹. Ergani bakır havzası Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yabancı sermayesine bırakılmış ve 1892 - 1911 yıllarında senelik 474 ile 1.500 ton arasında üretim gerçekleştirilmiştir⁵². 1915 yılında, bölgede mahrukatın azalmış olması, bir taraftan da I. Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle işçi bulunamadığı için bu tesiste üretim durdurulmuştur.

1902 yılında imtiyazı alan Alman şirketi Siemens, Kuvarshan bakır madeninde çalışmaları başlatmıştır. Başavul ve Kuvarshan bölgelerinde şirketin yaptığı aramalarda yaklaşık 300 bin ton rezerv tespit ettiği ve 1907 yılına kadar 34 bin ton cevher çıkarıldığı belirtilmiştir⁵³. I. Dünya Savaşı yıllarında da üretime devam edilen madende, rezervin azalacağını tahmin eden firma savaş sonunda madeni işletmekten vazgeçmiş ve 1928 yılında faaliyetlerini tamamen durdurmuştur.

Murgul bakır yatakları da 1902 yılında İngiliz-Amerikan sermayeli Caucasus Copper Company şirketi tarafından büyük bir işletme haline getirilmiştir. Buradan çıkarılan bakır madeni Hopa limanından sevk edilmiş ancak 1917 yılında şirket tarafından imtiyaz bırakılmıştır⁵⁴. Murgul yataklarında 1907 yılından 1914 yılına kadar yaklaşık 428 bin ton cevher çıkarılarak 14 bin 944 ton blister bakır üretimi yapılmıştır⁵⁵.

Simli Kurşun ve Çinko

Osmanlı Devleti'nde XV ve XVIII. yüzyıllar arasında hazine ve darphanenin altın ve gümüş ihtiyacını karşılamak için kurşun cevheri özellikle devletin kontrolü altında işletilmiştir. Ancak XIX. yüzyılda simli ve çinkolu kurşun cevher yataklarının bir kısmının işletme imtiyazı yabancı sermayedarlara verilmiştir⁵⁶. Osmanlı Devleti'nde özellikle askerî alanda top dökümlerinde ve sivil alanda başlıca çatı kaplamalarında kullanılan kurşun, Keban, Gümüşhacıköy, Bulgardağı, Kırşehir Gümüşkan gibi

⁵¹ Abdullah Özdağ; Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhabesi (1850-1870), *Turkish Studies*, Cilt 9, S. 7, Ankara, 2014, s. 471.

⁵² Özkan Demir; "Madencilik'in Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkileri: Etibank Ergani Bakır İşletmesi Örneği", *1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Mustafa Talas, Ankara, 2013, s. 181.

⁵³ Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 84.

⁵⁴ V. Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi...*, s. 178-179.

⁵⁵ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 83.

⁵⁶ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madencilik", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Ankara, 1945, s. 269.

bölgelerden çıkarılarak işletilirdi. Ancak XIX. yüzyılda kurşun madeni ocaklarının büyük bir bölümü Rumeli topraklarında yer almıştır⁵⁷.

1892’de Balya bölgesindeki simli kurşun madenini işletmek amacıyla 4 milyon beş yüz bin Frank sermaye ile Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi kurulmuştur. Çinko, kömür ve gümüş madenlerinin de işletme imtiyazını alan şirkette 1911 yılında 1165 işçinin çalıştığı kayıtlarda yer almıştır⁵⁸.

I. Dünya Savaşı’ndan önce Fransızlar tarafından işletilen Balya madenlerinde, savaşın başlamasıyla üretim durma noktasına gelmiştir. Savaştan sonra üretim tekrar başlamışsa da eski düzeydeki kadar üretim gerçekleşmemiştir⁵⁹. Aşağıdaki tablo Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki toplam kurşun ve çinko üretimlerini göstermektedir⁶⁰.

Osmanlı Devleti’nde Kurşun ve Çinko Üretim Miktarı					
Yıllar	Üretim (Ton)		Yıllar	Üretim (Ton)	
	Kurşun	Çinko		Kurşun	Çinko
1905	11.863	5.713	1915	564	-
1907	12.230	27.276	1916	319	-
1909	12.996	17.027	1918	2.819	1.200
1912	13.750	6.822	1920	3.860	1.700
1914	5.831	1.819	1921	7.511	2.100

Harp yıllarında kurşun üretiminin aşırı derecede düştüğü görülmektedir. Savaştan sonra üretimde artışlar yaşansa da mütareke dönemindeki üretim miktarı, harp öncesindeki üretim rakamına ulaşamamıştır.

Krom

Anadolu’da krom 1848’de Lawrance Smith tarafından Bursa-Harmancık bölgesinde keşfedilerek işletilmeye başlanmıştır⁶¹. İlk zamanlarda porselen ve yüksek ısıya dayanan tuğla üretiminde kullanılan krom, 1880’den itibaren sanayi alanında geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Top ve savaş araç-gereçleri, otomobil, nikelaj gibi

⁵⁷ F. Tızlak; “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, s. 319.

⁵⁸ İsmail Arslan; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Maden Şehri: Balya (1839-1923)”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, C. 3, S. 2, Şubat, 2010, s. 45.

⁵⁹ V. Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, s. 178.

⁶⁰ “Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği”, s. 271.

⁶¹ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 77.

alanlarda kullanılmış, son dönemlerde takma dişlerde bile altın ve platinin yerini almıştır⁶².

XIX. ve XX. yüzyıllarda Batı Anadolu'daki krom yataklarının işletme imtiyazını almak için Alman ve İngiliz madenciler rekabet içine girmişlerdir. Osmanlı vatandaşı olan Rumlar ve bazı varlıklı Türkler de işletme izni alarak çıkardıkları krom cevherini genellikle batılı madencilere satmışlardır. Bursa, Acıpayam, Eğirdir, Tavşanlı, Fethiye, Mersin gibi yerlerde açılan krom ocaklarında yapılan üretimin büyük bir kısmı ihraç yoluyla diğer ülkelere gönderilmiştir⁶³. Balkan Savaşları'ndan sonra Alman Krupp ve Rochling firmaları krom ile ilgilenmiş ve birçok krom ocağını işletmeye başlamıştır. Ancak dünya savaşının başlaması sebebiyle bu teşebbüsler yarıda kalmıştır⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nde 1900'den itibaren devletin sona erişine kadar yaklaşık 394 bin ton krom üretimi gerçekleşmiştir. Bu dönemde en düşük üretimler I. Dünya Savaşı dönemlerine denk gelmektedir. 1901 yılında 40.972 ton olan üretim bundan sonraki yıllarda düşüş göstermiştir. 1922 yılında gelindiğinde toplam üretim 2.540 ton olmuştur⁶⁵. Bu sebeple krom üretimindeki düzenleme ve planlamalar üretimi arttırmada yeterli olmamıştır.

Bu dönemde Türk girişimcilerin maden işletme faaliyetlerini yürütmek için yeterli sermayesi bulunmadığından ve üretimi artıracak güce sahip olmadığından madenlerin işletilmesinde Batılı maden işletmecileri söz sahibi olmuşlardır. Bu sebeple Osmanlı madenleri, Batı ekonomisi ve endüstrisinin isteklerine göre yönlendirilmeye çalışılmıştır⁶⁶.

1914'e gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde yabancı sermayenin özellikle demiryolu, tekel maddeleri ve madencilik alanında yoğunlaştığını görüyoruz. 1860-1914 yılları arasında bazı kişiler, bürokrasi ve sarayla olan ilişkileri sayesinde birçok madenin imtiyazını almışlardır. Madenlere hiçbir yatırım yapmaksızın bu imtiyazları elden ele dolaştırarak başkalarına devretmişlerdir⁶⁷. Devletin son dönemlerinde maden üretiminin çoğunluğu yabancı ve azınlık sermayesinin elinde toplanmıştır. 1890-1911

⁶² "Türkiye ve Krom", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Ankara, 1936, s. 23.

⁶³ Yusuf Ziya Bildirici; "Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Konya, 2009, s. 105.

⁶⁴ V. Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları...*, s. 54.

⁶⁵ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", s. 266.

⁶⁶ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 39.

⁶⁷ A. Kartalkanat; "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler...", s. 71.

yılları arasında 270 maden çıkarma yetkisinin 102'si Türk, 101'i yabancı ve 67'si de azınlıklara verilmiştir⁶⁸. Bu dönemlerde madencilik üretimi artış gösterse de, bu artış madencilik alanına hakim olan yabancı ve azınlık sermayesinin yararına olmuştur.

Cumhuriyet öncesi dönemde, Anadolu Madenciliği, Batının bir yandan sınai ürünlerini satabilecek, öte yandan da sınai üretim için ucuz hammadde sağlayacak dış pazarlara açılma politikasına paralel olarak yabancıların kontrolünde kalmıştır. Bu süreçte İngilizler Susurluk'ta pandemit, Murgul'da bakır madenini; Fransızlar Balıkesir bölgesinde boraks madenlerini, Muğla bölgesinde krom madenini, Balya'da kurşun-çinko madenini; İngiliz, Fransız, İtalyan ve Almanlar Zonguldak Taşkömürü Havzasını işletmişlerdir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru yabancılara verilen maden imtiyazlarında artış görülmeye başladıktan sonra Türklerin maden işletmelerindeki paylarında düşüşler yaşanmıştır. 1910'lu yıllarda yabancılar madenlerin birçoğunu üretir duruma gelmişlerdir. Üretilen bu madenlerin büyük bir çoğunluğu da yurt dışına ihraç edilmiştir. Böylece Osmanlı madenleri daha çok Avrupa sanayisinin tamamlayıcı parçaları olmuştur⁶⁹. Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye daha çok devlet teminatına sahip maden, elektrik, tekelleşmiş, tütün gibi alanlara yapmıştır. Ancak devlet yöneticilerinin sanayinin gelişmesine yönelik aldıkları tedbirlere rağmen kalifiye işçi eksikliği ve sermaye yetersizliği gibi nedenlerden dolayı sanayileşme süreci olumsuz etkilenmiştir.⁷⁰

Çeşitli maden üretimlerinin yanında Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıl başlarında, maden sanayinde ortalama 25.000 kişi çalışmıştır. Taş ocaklarında ve tuzlalarda çalışanlarla birlikte bu rakam 30.000 civarında olmuştur. Fakat bunların yalnızca yarısı sürekli maden işçisi niteliğinde olmuştur. Diğer yarısını, madenlerde birkaç ay çalıştıktan sonra köyüne dönen ve yerini aynı nitelikte geçici işçilere bırakan kimseler oluşturmuştur⁷¹.

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin Maadin İstatistiği adıyla yaptığı çalışmada madenler, taş ocakları ve tuzlaların işletilmesi, madenlerin ihracatı ve ülke içine sevkiyatı konusunda detaylı bilgiler vardır. Bunlardan yola çıkarak maden sektörünün

⁶⁸ Yahya Kepenek – Nurhan Yentürk; *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1994, s. 13.

⁶⁹ A. Gündüz Ökçün; *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları*, (Yavuz Abadan'a Armağan - Ayrı Basım), Ankara, 1969, s. 895.

⁷⁰ Çiğdem Ünal; *Türkiye'de Sanayi (Sanayinin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı)*, Erzurum, 2010, s. 28.

⁷¹ Ülkü İleri; *Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Ekim, 2009, s. 84.

milli gelire katkısı hesaplanmış ve 1907 ile 1914 arasında maden gelirleri aşağıdaki gibi olmuştur⁷².

1907-1914 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Maden Gelirleri (Milyon Kuruş)								
	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
Madenler	147.1	110.3	139.1	117.7	138.7	143.1	150.8	88.8
Taş Ocakları	18.5	17.5	17.5	18.7	19.2	16.6	17.5	14
Tuz	39.7	26.7	29.3	30	32.8	30.5	28.5	29.7
Toplam	206.3	154.5	185.9	166.4	190.7	190.2	196.9	132.5

Tablodan anlaşılacağı üzere maden üretiminden elde edilen gelire bakıldığında istikrarlı bir durumun olmadığı görülür. Maden üretiminin az olduğu yıllarda maden gelirlerinin toplam gelire katkısı da bir önceki yıla göre düşmüştür. Ancak 1910'dan itibaren sürekli artış gösteren maden geliri I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1914'te neredeyse yarıya yakın azalmıştır.

Henüz Kurtuluş Savaşı döneminde 1921 yılında yapılan sanayi sayımının sonuçlarına göre 33.508 sanayi müessesesi içinde 3.273 maden müessesesi bulunmaktadır. Bu müesseselerde çalışan sayısı ise 8.021 kişidir. Buna göre sanayi sayım sonucuna maden sanayi alanındaki işletmeler % 9,9'luk bir kısım oluşturmaktadır. Çalışan sayısı itibariyle de % 9.5'lik kısmı, maden sanayinde çalışan işçiler meydana getirmektedir⁷³.

Sonuç olarak maden zenginliklerinin tespit edilip çıkarılması ve değerlendirilmesi için yapılan düzenlemelerin bu alanda arzu edilen gelişmeyi sağlamak için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet dönemine kadar, çeşitli tarihlerde maden nizamnamesine ilaveler veya yeni düzenlemeler yapılarak Osmanlı madenciliğinin canlandırılmasına çalışılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gösterilen bütün gayretlere rağmen Türk Madenciliği, çözüm bekleyen problemleriyle Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir.

⁷² V. Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları...*, s. 206.

⁷³ Ç. Ünal; *Türkiye'de Sanayi...*, s. 28.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CUMHURİYET'İN İLANINDAN SONRA ANADOLU'DA MADENCİLİK

Osmanlı Devleti döneminde Anadolu madenciliği, XIX. yüzyıldan itibaren yabancıların kontrolünde kalmıştır. Fransa, İngiltere ve Almanya, Anadolu'da bakır, krom, kurşun, kömür gibi madenlerle ilgilenmiş ve aldıkları ayrıcalıklar sayesinde küçük maden işletmeleri kurmuşlardır. Ancak, maden üretimi onların isteğine göre olmuş ve Osmanlı madenciliğini yabancı sermaye yönlendirmiştir.

Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce 1 Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönem üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında madencilik konusuna ilişkin düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “...*Ekonomi politikamızın önemli amaçlarından biri de; toplumun genel faydasını doğrudan doğruya ilgilendirecek kuruluşlar ile ekonomik alandaki teşebbüsleri mali ve teknik gücümüzün ölçülerine uygun olarak devletleştirmektir. Topraklarımızın altında el değmemiş halde duran, maden hazinelerini az zamanda işleterek milletimizin yararlanmasına açık bulundurabilmek de ancak bu uygulamayla mümkün olabilir...*”¹. Mustafa Kemal Paşa bu sözleri ile milli ekonomiye verilmesi gereken önemi vurgulamış oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde en önemli görev, Osmanlı Devleti'nden miras kalan siyasal, toplumsal, hukuksal ve ekonomik düzenin yeniden yapılandırılması olmuştur. Batı'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesi başta ekonomik bağımsızlığı da gerekli kılmıştır. Lozan Konferansı'nda Osmanlı'dan kalan borçlar üstlenilmiş, kapitülasyonların kaldırılmasıyla ekonomik alandaki yabancı imtiyazlara son verilmiştir. Ancak, yatırımlar için gerekli teknolojinin olmaması ve özel teşebbüsün sermaye sıkıntısı içinde olması Cumhuriyetin ilk yıllarının sancılı geçmesine yol açmıştır. Askerî ve siyasî zaferlerin bir devleti kurtarmaya yetmediğini, asıl zaferin, bilim ve ekonomik zaferlerle kazanılacağını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, ekonomik alanda da millî bir ekonominin oluşturulması gerektiğine inanmıştır.

¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İctima Senesi 3, C. 18, s. 6; Atatürk, Madencilik ve MTA 1935-1981, Ankara, 1981, s. 5.

Cumhuriyet dönemindeki madencilik faaliyetleri, 1954 yılına kadar 1906 yılında hazırlanan Maadin Nizamnamesi hükümlerine göre devam etmiştir. Bu kanunda zamanla bazı eklemeler ve değişiklikler yapılarak eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de madenlerin mülkiyeti, devletin tasarrufu altında olmuştur ancak şartlar çerçevesinde özel teşebbüsün de madenleri işletmesine izin verilmiştir. Bazı madenler şahıs veya şirketlere verilerek ilgili kanun çerçevesinde işletilmesi sağlanmıştır.

1.1. 1923-1930 Yılları Arası Liberal Politika Döneminde Madencilik

Mustafa Kemal Paşa'nın "*...Askerî ve siyasî bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılırsa korunabilir.*" düşüncesi Lozan görüşmeleri kesintiye uğradığında yer bulmuş ve Misak-ı İktisadi kararlarını belirlemek için Cumhuriyet'in ilanından önce gelişmeler yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın silahlı mücadele dönemi bittiğinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, siyasal bağımsızlık tescillenmeden önce ekonomik bağımsızlık için ilk adımı İzmir İktisat Kongresi'nde atmışlardır.

1.1.1. İzmir İktisat Kongresi'nde Madencilik Konusu

Osmanlı Devleti'nden devralınan zayıf ve bağımlı iktisadi yapıyla bağımsız ekonomiye ulaşmak mümkün değildi. Bu dönemde işletmelerin çoğu yabancı sermayeye aitti. Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemde 17 Şubat 1923'te yeni devletin ilk yıllarda uygulayacağı ekonomi politikalarının şekillendirileceği bir kongre toplanmıştır. Cumhuriyeti kuran kadro, ekonomik bağımsızlığın önemini farkındaydı. Bu sebeple önceden yaşanan olumsuzlukları yaşamamak için, ekonomik politikalarda bir değişim yapılmak istenmiştir².

Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in ifadesiyle, "*...memleketin emekçi, ticaret ve sanayi mensuplarının bir arada toplanacağı bu kongre, memleketin ekonomik gelişmesi için acele olarak alınacak tedbirler hakkında görüşecek ve kararlar alacaktır.*"³.

17 Şubat 1923 tarihinde toplanan kongre, 4 Mart 1923 tarihinde sona ermiştir. 1135 kişinin katıldığı kongrede her ilçeyi mesleki temsil anlayışına göre birer tüccar,

² Özkan Demir; *Ergani-Maden Bakır İşletmesi Tarihi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2010, s. 30.

³ Afet İnan; *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Ankara, 1982, s. 77.

sanayici, zanaatkâr, amele, şirket, banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere toplam sekiz kişiden oluşan heyetler temsil etmiştir. Bunun yanında bazı dernek ve meslek örgütleri de kongreye temsilci göndermişlerdir⁴. Kongrede hakim ekonomik güçler tarafından belirlenen esaslar, 1931 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği iktisat politikasının temelini teşkil etmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nin en önemli özelliği, diğer iktisadî reformlardan farklı olarak, halka yönelik iktisadî kaygılara değinilmiş olmasıdır. Devletin, özel teşebbüsü himaye edici ve destekleyici rol üstlenerek millî ekonominin toparlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda sektörlerin durumlarının değerlendirilerek, sorun ve isteklerinin tespiti ve siyasi kadrolarla bütünleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır⁵.

Kongrenin iki amaçla toplandığı söylenebilir;

- Birincisi tüccar, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek; bu kesimlerin siyasal yönetimle bütünleşmesini sağlamaktır.

- İkincisi de, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamaktır.

Türkiye'nin önemli endüstrilerinin kurulmasına imkân verecek ham maddelere ve yeraltı servetlerine sahip olduğu anlaşıldığından gerekli düzenlemelerin yapılması düşünülmüştür⁶.

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan ve on altı gün devam eden İzmir İktisat Kongresi'nde madencilikle ilgili alınan kararlar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Kongrede madenlerimizle ilgili alınan kararlardan bazıları şunlardır⁷;

- Madenlerin birkaç havzaya ayrılarak buralarda Türk teknik elemanlarının çalışması ve jeoloji haritalarının yapılması, (Madde 1),

- Madenlerin değeri ve üretimiyle ilgili istatistik bilgilerinin yayınlanması (Madde 2),

- Bulunmuş madenlerin ihaleyle, mali gücü olan Türk vatandaşlarınca işletilmesi (Madde 3),

⁴ Murat Koraltürk; "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, C. 17, Ankara, 2002, s. 581.

⁵ Serpil Kahraman; (1929 – 1939) *İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 9.

⁶ Turgut İleri; "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Madencilik'in Genel Durumu ve Atatürk'ün Madencilikle İlgili Düşünceleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 19, Kastamonu, 2011, s. 289.

⁷ A. İnan; *İzmir İktisat Kongresi...*, s. 34-35.

- Savaş ve işgal dolayısıyla işletilemeyen madenlere hükümetin vergi muafiyeti getirmesi (Madde 4),
- Zımpara madeni konusunda Yunanistan'la rekabete geçilmesi için maden işletmecilerinin teşvik edilmesi ve iki sene için vergi affı getirilmesi (Madde 5),
- Yabancı üretime karşı rekabet edebilmek için kendi kömürümüz ile kökürdümüzün himaye edilmesi (Madde 6-7),
- Ereğli-Zonguldak havzası ile Soma ve diğer kömür havzalarının ıslahını temin edecek tedbirlerin alınması ve ulaşımda yerli kömürün kullanılması (Madde 8),
- Ereğli-Zonguldak kömür havzasının durumunun ve haritalarının tespit edilmesi (Madde 9/A)
- Maden ocaklarının hukukî sınırlarının çizilmesi (Madde 9/B),
- Bu konuların yerinde inceleyecek uzmanların görevlendirilmesi, gibi tavsiyelerde bulunmuştur (Madde 9/C).

Kongrede İstanbul Milli Türk Ticaret Birliği'nin önerisi sonucunda yabancı sermaye konusunda da karar alınmıştır. Yabancıların yerli ortaklarla birlikte şirket kurması tercih edilecek, pay oranları ise şirketlerin mali büyüklüklerine göre ayarlanacaktır. Ödenmiş sermaye payının 1 milyon Türk Lirası'ndan az sermayeli sanayi kuruluşlarında yabancı payının % 75, madencilik, demiryolu kuruluşları ile sermayesi 5 milyon Türk Lirasını aşan bütün kuruluşlarda yabancı payının % 41, sermayesi 100 milyon Türk Lirasını aşan kuruluşlarında ise yabancı payının % 31 olması önerilmiştir⁸.

Kongrenin 1135 delegesinin kabul ettiği bu maddelerle, Türk ulusunun bağımsızlığı, egemenliği, meclis ve hükümetine bağlılığı vurgulanmıştır. Kısaca iktisat kongresinde Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik yapı, ulusalcı bir anlayışla onaylanmış ve ekonomik faaliyetlerin etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemeler öngörülmüştür⁹.

⁸ Yahya Sezai Tezel; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 1994, s. 152.

⁹ Y. Kepenek – N. Yentürk; *Türkiye Ekonomisi...*, s. 34.

1.1.2. Planlı Sanayileşme Dönemine Kadar Madencilik Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyetin ilk yıllarında görev alan hükümetler ile yerli girişimcilerin madencilik alanına yatırım yapabilecek olanaklardan yoksun bulunması bu dönemde yatırımların sınırlı kalmasında en önemli etken olmuştur. Devletin madencilik alanındaki uygulamaları çok genel anlamda yasal ve kurumsal düzenlemelerle sınırlı kalmış, yabancı sermayenin kredi kaynaklarıyla yerli ve yabancı ortaklıkları devreye koymaktan öteye gidememiştir¹⁰.

İzmir İktisat Kongresi'nde, ulusal ekonomiden sık sık söz edilmiştir. Ulusal ekonomi, yabancı tüccarların yerine Türk girişimcilerin ve yabancı bankaların yerini Türk bankalarının alması şeklinde düşünülmüştür¹¹. Ancak kongreden sonra devam eden süreç içinde sanayiye dönük politikaların temelinde gümrük politikalarına getirilen sınırlamalar yer almıştır. Bunların dışında ise özel sanayi yatırımlarına özendirici uygulamalar sağlanmıştır.

Kongre kararları gereğince bankaların kurulması öngörüldüğünden bu konuda ilk olarak özel sermaye ile bir bankanın kurulması gerçekleşmiştir. 26 Ağustos 1924'te İş Bankası kurulmuş ve ilk genel müdürlüğüne Mahmut Celal Bey (Bayar) getirilmiştir. Banka ticarî konularda etkin olmak için kurulmuştur. Ancak bunun yanında millî sanayinin gelişmesi için şeker, cam, madencilik, dokuma gibi alanlardaki kuruluşları yabancı şirketlerden devralarak, bu kuruluşların millileştirilmesini sağlayacaktır¹².

Türkiye İş Bankası, 1926 yılında Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketi'ni (TÜRKiŞ) kurmuştur. Banka aynı yıl % 51 sermayesine sahip olduğu 99 senelik imtiyaz üzerine Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi'ni (KÖMÜRİŞ) faaliyete geçirmiştir¹³. Bir milyon lira sermayeyle kurulan İş Bankası, İtibar-i Milli Bankası'nın 1927 yılında bu bankayla birleşmesi sonucunda sermayesini 2 milyon liraya yükseltmiştir.

¹⁰ Selami Bağırsakçı; *Dünya'da ve Türkiye'de Madencilik Sektörü (Tarihi Gelişimi, Politikalar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, TODAİE Uzmanlık Tezi, Ankara, 2000, s. 82.

¹¹ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul, 2009, s. 34.

¹² Cahit Kayra; *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar*, C. 1, İstanbul, 2013, s. 70.

¹³ Halis Özer; "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 69, S. 2, Ankara, 2014, s. 363.

Türkiye'deki petrol ve madenlerin tespit edilerek bir devlet müessesesi tarafından işletilmesi ve bu iş için gerekli sermayenin Türkiye İş Bankası tarafından karşılanması için 9 Mart 1927 tarihinde kararname çıkarılmıştır¹⁴.

İş Bankası madencilik alanında kömür dışında birtakım iştirak yatırımlarına da girişmiş ve 1925 yılında Bulgardağı Simli Kurşun madeni imtiyazını almıştır. Bu imtiyazı aynı yıl kurduğu ve ortak olduğu Bulgardağı Madeni Türk Anonim Şirketi'ne devretmiştir. Ayrıca imtiyazı daha önce, İtibar-ı Milli Bankası'na verilmiş bulunan Ergani Bakır İşletmesi, bu bankanın Türkiye İş Bankası ile birleşmesi sonucu iştirak hisseleriyle birlikte İş Bankası'na geçmiştir¹⁵. Keçiborlu Kükürt Madenleri, İş Bankası'nın diğer önemli iştiraklerinden biri olmuştur¹⁶.

Türkiye'de maden üretiminin özel sektör eliyle geliştirilmesi amacıyla 12 Nisan 1925'te 608 sayılı kanun ile Osmanlı Devleti'nden kalma Maadin Nizamnamesi değiştirilmiştir. Buna göre terk edilmiş veya yeni bulunan madenler devlet tarafından veya devletle birlikte tüzel kişilerin katılımıyla kurulacak olan ortaklıklar sonucunda işletilecektir. Bu işletmeler, sermayesinin en az % 51'i Türklere ait şirketler tarafından işletilecek, işletmelerde yabancı teknisyen çalıştırılabilecek, buna karşılık her yabancı karşılığında bir Türk genci yetiştirilecektir¹⁷.

İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda 25 Nisan 1925 tarih ve 633 sayılı kanunla *Sanayi ve Maadin Bankası* kurulmuştur¹⁸. Banka kuruluş kanunu itibarıyla daha önce Osmanlı Devleti'ne ait olan dört işletmeyi devralmıştır. Ancak bu bankanın kendi eliyle sanayi tesisi kurmasına imkân verilmemiştir. Bankanın devraldığı tesisleri de uygun şartlarla özel sektöre aktarması amaçlanmıştır. Esas olarak özel sanayi ile maden işletmelerini kredi veya iştiraklerde desteklemesi öngörülmüştür¹⁹.

İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen ilkelere göre; sanayicilere kredi sağlanması ve millî sanayiye teşvik edecek unsurların benimsenmesi gibi ilkeler çerçevesinde 28 Mayıs 1927'de kabul edilen 1055 sayılı ile *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çıkarılmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu; sermaye gelirlerinin millî unsurlara aktararak

¹⁴ BCA, 030.18.01.01 / 23.15.9

¹⁵ H. Özer, "İş Bankası'nın Rolü...", s. 364.

¹⁶ BCA, 030.18.1.2 / 42.8.7

¹⁷ U. Kıpalcı-Ö. Uyanık; *Türkiye Milli İktisat...*, s. 68.

¹⁸ Burhan Ulutan, *Etibank...*, s. 10.

¹⁹ Korkut Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, 1990, s. 35.

yatırıma dönüşmesi şeklinde ifade edilen, Millî İktisat kavramını yansıtan en önemli belge niteliğindedir. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda; sanayi işletmeleri büyüklükleri bakımında dört ayrı sınıfa ayrılarak, her biri için ayrı teşvik ve muafiyetler belirtilmiştir. Genel olarak, sermaye payının en az % 75'inin Türklere ait olduğu şirketlerin teşvik ve muafiyetlerden faydalanabileceği esası kabul edilmiştir.²⁰.

Bu kanunun yürürlükte olduğu dönemde Zonguldak Kozlu mevkiinde Türkiye İş Bankası sorumluluğunda bulunan kömür madeni işletme imtiyazı, 24 Ekim 1927'de Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi'ne²¹, Zonguldak Kilimli mevkiindeki Türkiye İş Bankası sorumluluğunda bulunan kömür madeni işletme imtiyazı da 20 Kasım 1927'de İş Bankası'nın öncülüğünde kurulan Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketi'ne²² verilmiştir. Böylelikle devlet tarafından sağlanan kolaylıklar sonucunda İş Bankası öncülüğünde milli sermayeli iştirakler kurulmuştur.

Türkiye İş Bankası'nın devraldığı kömür işletmelerinde üretim yıldan yıla artış göstermiştir. 1927 yılında 227 bin ton kömür üretilen Ereğli kömür havzasında, 1936 yılında bu rakam 856 bin tona çıkarılmıştır. İş Bankası şirketleri 1927'de havzadaki kömür üretiminin % 14,91'ini gerçekleştirirken, 1936'da bu oran % 37,25'e yükseltilmiştir. Fransız şirketlerinde işçi başına günlük üretim 350 kilo kömür olduğu halde, İş Bankası yönetimindeki ocaklarda bu rakam işçi başına 850 kiloya yaklaşmaktadır. Bu hızlı üretim artışında İş Bankası yöneticilerinin işçinin sağlığı, beslenmesi, eğitimi için sarf edilen çabaların büyük rol oynadığı düşünülebilir²³.

Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi teşebbüsleriyle maden işletmeleri belli bir zaman için bir takım vergi ve gümrük resimlerinden muaf tutulmuştur. Ayrıca kurulacak tesislerin verim ve yurdumuzun menfaatlerine etkisine göre, teknik ve hukukî açıdan gereken tedbirleri almak üzere bir *Sanayi Tetkik Heyeti* kurulmuştur. Bunların yanında yeniden kurulacak olan sınaî müesseselere ucuz ve kolay kredi imkânları sağlamak, faiz oranlarının düzenlenmesi gibi teşvik edici malî tedbirler de alınmıştır²⁴. Bu kanun 1 Haziran 1942 tarihine kadar bazı değişikliklerle yürürlükte kalmıştır.

²⁰ Ö. Demir; *Ergani Bakır İşletmesi...*, s. 33; Ayrıntı için bkz. *Resmi Ceride (Gazete)*, 15 Haziran 1927, Sayı: 608.

²¹ *BCA, 030.18.1.1 / 26.58.14*

²² *BCA, 030.18.1.1 / 26.64.1*

²³ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 70.

²⁴ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciligi...", s. 248.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun ardından 1927'de yapılan sanayi sayımı sonuçlarına baktığımızda; sayım kapsamına giren 65.245 işletmenin % 43,59'u tarım, % 23,88'i dokuma ve % 22,61'i maden sanayi, makine yapımı ve onarımı gurubundan oluşmaktadır. Bu durumda ilk dönem süresince sanayinin tarım ürünleri işleme, madencilik ve dokuma alanında yoğunlaştığı söylenebilir²⁵. Bu sayım sonucunda maden sanayii alanında 14.752 müessesenin var olduğu tespit edilmiştir²⁶.

1927 yılında hazırlanan sanayi sayım verileri, bu dönemdeki madencilik sektörü hakkında bilgiler içermesinin yanında, yoklukların boyutlarını sergilemesi bakımından da önemlidir. 556 maden işletmesinde 18.932 çalışanın yer almış, bu işletmelerin 404'ünde 10 kişiden az işçi çalışmıştır. On bir kişi ve daha çok işçi çalışan işletme sayısı da 152 olmuştur. Bu durum küçük işletmelerin dönemin madenciliğinde yaygın olduğunu göstermektedir²⁷. Sayım sonuçlarına göre maden işletmelerinin % 55'i büyük, % 45'i küçük maden işletmelerinden oluşmaktadır. Bu maden işletmelerinde yurtiçi sermayenin oranı % 94,60, yabancı sermaye ise % 5,40 civarındadır. Bu dönemde madencilik sektörü emek yoğunluğu açısından birinci sıradadır. Yurt içinde maden ürünlerini işleyecek tesislerden % 97'sinde ortalama 6 kişinin çalışmış olması, bu tesislerin boyutlarının küçük olduğunu gösterir. Bu boyutlardaki tesisler yurt içinde üretilen maden ürünlerini işleme kapasitesine sahip olmadıkları için, üretilen madenler hammadde olarak dışarıya satılmıştır²⁸.

Tüm bu sonuçlara bakıldığında dönem itibariyle Türkiye sanayisinde genellikle küçük işletmelerin hakim olduğunu ve özellikle tarımsal maddeleri işleyen işletmelerin önem kazandığını söyleyebiliriz²⁹. Yine sayıma göre ülkede 100'den fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 155'tir. Bu ise toplam kuruluş sayısının % 0,24'ünü oluşturmaktadır. Bu işletmelerin 33 tanesi madencilik alanındaki işletmelerdir. Bunların da 22'si Zonguldak'tadır³⁰.

²⁵ Y. Kepenek – N. Yentürk; *Türkiye Ekonomisi...*, s. 38.

²⁶ Yaşar Bülbül; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 71.

²⁷ Uğur Korum; "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, s. 68.

²⁸ Ahmet Kartalkanat; "Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 38, Ankara, 1991, s. 52.

²⁹ *Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1989, s. 17.

³⁰ İ. Tekeli – S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları...*, s. 40.

Madencilikte bu dönemde anonim şirketleşme teşvik edilmiştir. Zonguldak maden ocakları ile ilgili Bolu Mebusu Mehmet Vasfi Bey, ocakların işletilmesinden sorumlu olan şirketlerin sadece kâr amacı güttüğünden dolayı ocakların tahrip edildiğinden bahsetmiştir. Bunun üzerine Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey ise verdiği cevapta, 75 sene süreyle bir Anonim Şirket kurma şeklinde ocakların işletilmesinin İş Bankası'na verildiğini ve sorunun çözüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca Ali Cenani Bey, büyük ocakların işletilmesinin Türk Anonim Şirketlerine verilmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir³¹.

1920-1930 yılları arasında madencilik alanında toplam 20 Anonim Şirket kurulmuştur. Bunlardan 11 tanesi yabancı sermayeli, 9 tanesi ise yerli sermayeyle kurulmuş şirketlerdir. Yabancı sermaye katımlı şirketlerin toplam sermayesi 9.330.000 TL olduğu halde, yerli sermayeyle kurulan şirketlerin toplam sermayesi ancak 5.425.000 TL'dir³².

1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Yabancı Kökenli Anonim Şirketler³³		
Şirket	Kuruluş Yılı	Sermaye (TL)
Omniom Şark Sanayii AŞ	1920	250.000
Ergani Bakırı TAŞ	1924	3.000.000
Bulgar Dağı Madenleri TAŞ	1925	1.000.000
Metagom Maden ve Kauçuk TAŞ	1926	30.000
Türk Kömür Madenleri TAŞ	1926	2.000.000
Cenubî Anadolu Madenleri TAŞ	1927	600.000
Adapazarı Madenleri İşletmesi TAŞ	1927	200.000
Fethiye Şirekit Madeniyesi	1928	600.000
Manganez TAŞ	1928	750.000
Maadin Sanayi ve Tic. (MASAT) TAŞ	1930	50.000
İttihad-i Maadin TAŞ	1930	850.000
	Toplam	9.330.000

³¹ Aslı Yılmaz; "1925: Karşı-Devrimciliğin Tasfiyesi ve Cumhuriyetin Yönetmel Kuruluşu", *Açıklamalı Yönetim Zamanizini: 1919-1928*, C. II, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara, 2012, s. 1788. Konu hakkında meclis görüşmelerindeki tutanak için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima Senesi 3, C. 20, s. 295-298.

³² Yalçın Çilingir; "Madencilüğümüzün Evrimine Toplu Bir Bakış...", s. 60.

³³ Ayrıntı için Bkz. A. Gündüz Ökçün; *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1997, s. 36-47.

1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Yerli Sermayeli Anonim Şirketler ³⁴		
Şirket	Kuruluş Yılı	Sermaye (TL)
Maadin İşletme TAŞ	1924	100.000
Maden Kömürü İşleri TAŞ	1926	1.000.000
Türk Madencilik AŞ	1926	50.000
Kozlu Kömür İşleri TAŞ	1926	3.000.000
Foçateyn Değirmen Taş Ocakları TAŞ	1926	25.000
Kireçlik Kömür Madenleri TAŞ	1926	300.000
Kavacık ve Efen Çukuru Altınla Mahlut Simli Kurşun Madeni TAŞ	1926	150.000
Kilimli Kömür Madenleri TAŞ	1927	400.000
Amasra Kömür İstismar Mıntıkası TAŞ	1927	400.000
	Toplam	5.425.000

Burada söz konusu olan 20 madencilik şirketinden 17'sinin kuruluş tarihi Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş tarihi olan 1925 ve sonrasına rastlamış, bunların içinden sekizi ise Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılma tarihi olan 1927 yılından sonra kurulmuştur. Bununla beraber, devlet mülkiyetinde olup, kendisine sanayi ve maden tesislerini bizzat kuracağı şirketler veya ortaklıklar vasıtasıyla işletme görevi verilen Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, daha çok sanayi işletmeleriyle ilgilenmiş, madencilik faaliyetlerine katılımı sınırlı kalmıştır³⁵.

İsmet İnönü ve kabinesi tarafından hazırlanan 1930 İktisadi Programı'nda madenler kısmına yer verilerek petrol, kömür ve bakırın milli önem ve servet oluşturduğu belirtilmiştir. Petrol konusunda henüz sondaj devrinde olduğumuz, bunun akabinde devlet tarafından petrol siyasetinin belirleneceği açıklanmıştır. Maden kömürünün büyük bir servet olduğu ifade edilerek, üretimi arttırmak, kolay satılmasını sağlamak ve kömür tüketimini yaymak amacıyla kömür sanayi tesislerinin teşvik edilmesi için tavsiyede bulunulmuştur. Ayrıca Ergani bakırının modern usullerle işletilmesi için devletin teşvik ve himayelerde bulunması gerektiği ifade edilmiştir³⁶.

³⁴ A. Gündüz Ökçün; *Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye...*, s. 85-86.

³⁵ N. Tamzok; "Madencilik Politikaları...", s. 187.

³⁶ İ. Tekeli – S. İlkin; *1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları...*, s. 571.

1932'de İstatistik Müdürlüğü'nün sanayi istatistiklerine göre Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan kuruluşlardan 17'sinin madencilik alanında olduğu, bunun da sanayi alanları içerisinde % 1.16'ya denk geldiği belirlenmiştir³⁷.

Türkiye Cumhuriyeti'nin on senelik maden faaliyetine dair rapor 9 Ağustos 1933'te hazırlanmış, Anadolu madenlerinin önemi ve çeşitli madenlerin durumları hakkında bilgi verilmiştir. Krom, borasit, zımpara, kurşun, bakır, linyit ve maden kömürü ele alınan madenler olmuştur. Raporda maden servetlerinin kıymetlendirilmesinin iktisadi gelişmemizin en önemli etkenlerinden biri olduğu belirtilmiştir³⁸. Ancak 1933'e kadar üretilen madenlerin büyük çoğunluğu ülkenin sanayileşmesinde kullanılmak yerine, ham cevher olarak ihraç edilmiştir. Liberal politikanın son döneminde madencilik sektörünün ihracat içindeki payı % 7'ye çıkmıştır³⁹.

Milli iktisadın temelleri ve koşulları bu şekilde belirlenmesine rağmen uygulama sonunda tatmin edici sonuçlar alınamamıştır. Elde edilen başarılar, beklentilerin gerisinde kalmıştır. Bu bakımdan söz konusu dönemde özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilebilen sanayileşmenin hızından ve yapısından büyük bir hoşnutsuzluk duyulmuştur.

1.2. Devletçilik Politikasına Geçiş ve Madencilik Alanındaki Gelişmeler

Türkiye ekonomik yönden 1929 yılına oldukça iyimser bir hava içerisinde girmiştir. Bu tarihteki ekonomik rahatlık genellikle, iki önemli beklentiden doğmuştur. Bunlardan birincisi, o yılki tarımsal üretimin iyi olacağı beklentisidir. Bu beklenti gerçekleşirse, tahıl ithalatı azalacak, ihracatı artacak ve hükümetin yapmak istediği atılımları gerçekleştirmesine olanak tanıyacaktır. İkinci beklenti, Lozan Anlaşması'nda gümrük tarifesi için konulan 5 yıllık geçiş sürecinin bitecek olmasıyla ekonomik bağımsızlığın önünde engel olan gümrük tarifesinde artış olacağı beklentisidir. Türkiye 1929 yılının ortasında gümrük vergilerini arttırılabilecek ve böylece öncelikle sanayi alanında önemli girişimlerde bulunma imkânı ortaya çıkacaktır. Ancak tüm bu iyimser umutlar, 1929 yılında meydana gelen Dünya Ekonomik Buhranı ile yerini yeni ekonomik çareler aramaya bırakmıştır⁴⁰.

³⁷ Y. Çilingir; "Madenciliğimizin Evrimine Toplu Bir Bakış...", s. 69.

³⁸ BCA, 030.10.0.0 / 175.210.3

³⁹ H. İbrahim Kırşan; *Madencilik Sektöründe Yeniden Yapılanma*, İstanbul, 1999, s. 7.

⁴⁰ İ. Tekeli – S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları...*, s. 75.

Ekonomik bunalımın ülke içi etkileri, devletin ekonomiyi harekete geçirmesini ve bunun sanayi alanında olmasını zorunlu kılmıştır. O dönemde Türkiye’de ekonominin en az gelişen kesimi sanayiydi. Ayrıca kazanılan siyasî bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla tamamlanması öngörülüyordu. Kısaca tarihsel ve geleneksel etkenlere ek olarak 1930’ların başında ülke içi ekonomik ve toplumsal koşullar kamu yatırımlarıyla sanayi üretiminin artırılmasını zorunlu kılmıştır.

Devletçilik kavramı 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi’nin programına alınırken, 1934 yılındaki anayasa değişikliğiyle bir ilke olarak anayasaya girmiştir. Devletçiliğin üç belirgin özelliği vardır. İlk olarak devletin sanayi işletmesi kurup işletmesi bir zorunluluktur. İkincisi esas itibarıyla bu ilke sanayi sektörü için geçerlidir. Üçüncüsü ise devletin doğrudan yatırım yaptığı tüm alanların özel teşebbüse açık tutulmasıdır⁴¹. Devletçilik politikasının esasını, devletin kurduğu kamu iktisadi kuruluşları ile sanayi, madencilik ve hizmet sektöründe yatırım yaparak büyüme ve sanayileşmenin sağlanmasında aktif rol alması teşkil etmektedir⁴².

Devletçilik, devlet yetkilerinin artması, genişlemesi, kamu hizmet ve faaliyetlerinin yayılması demektir. Devletçilik, bir tür devlet müdahalesi, daha önce devlet faaliyet alanına girmeyen konularda, kamu menfaati nedeniyle devletin bu alanlara karışması, katılması, müdahalesi demektir⁴³. Devletçiliğin ilkeleri tespit edilirken sanayileşmede esas itibarıyla yine özel teşebbüsün teşvikine devam edileceği fakat kalkınma safhasında öncülüğün devlete ve iktisadi devlet teşebbüslerine verileceği belirtilmiştir⁴⁴.

Mustafa Kemal Atatürk 1935 yılında, Devletçilik ilkesine ilişkin olarak şu açıklamayı yapmıştır: *“Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, 19’uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur: Fertlerin kişisel teşebbüslerini esas tutmak fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin*

⁴¹ Betül Gür; “Sanayi Planlarının Hazırlanmasına Temel Teşkil Eden Raporlar”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 25, İstanbul, 2006, s. 206.

⁴² Ç. Ünal; *Türkiye’de Sanayi...*, s. 44.

⁴³ Serdar Öztürk – Fatih Yıldırım; “Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Cumhuriyet Ünv. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Sivas, 2009 s. 154.

⁴⁴ Selim Erdoğan; “Türkiye’de Sanayileşmenin Tarihi Gelişimi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 5, Diyarbakır, 1992, s. 378.

yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almasıdır.” Atatürk’ün bu tanımıyla Türkiye’de uygulanan devletçi sanayileşme politikası sosyalizm ilkelerinden esinlenerek oluşturulmuş ve özel girişimin özüne ters düşmemiştir. Başka bir ifadeyle özel girişimcilikle uzlaşan bir devletçilik uygulamasına geçilmiştir⁴⁵.

Devletçi söylemlerin yanında Amerikalı uzman Sidney Paige, hükümetin isteğiyle Türkiye’de jeolojik çalışmalarda bulunarak planlar yapmış ve Türkiye’deki madencilğe ilişkin görüşlerini içeren raporu 22 Haziran 1935’te Amerika’daki Türkiye büyükelçisi Mehmet Münir Bey’e sunmuştur. Mr. Paige, raporunda;

- Türkiye’nin ihtiyacına uygun yeni bir maden kanununun düzenlenmesini,
- Maden kaynaklarını düzenli bir şekilde incelemek için jeolojik bir servis kurulmasını ve servisin tecrübeli bir jeolog tarafından yönetilmesini,
- Madencilğin devlet tarafından devam ettirilmesi yerine özel sektör tarafından yapılmasını ve devletin madenlerle ilgisinin alınacak vergilerle ilgili olmasını önermiştir⁴⁶.

Alınan tedbirlere rağmen ekonomik buhranın etkileri uzun süre ortadan kaldırılamamıştır. Bu dönemde Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliği ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Aslında daha önceki dönemlerde de liberal sistem uygulanmasına rağmen devlet ekonomi gibi önemli bir konuyu yalnızca özel sektörün önceliğine bırakmamıştır. Diğer taraftan, özel sektördeki girişimcilerin, ekonomik gelişmeye hizmet ettikleri takdirde her türlü desteğin sağlanacağı resmen belirtilmiştir⁴⁷.

Türk milletinin ekonomik bağımsızlığını sağlamak, milleti yabancı fabrika mallarına müşteri olmaktan kurtarmak ve yurdun hammaddelerini değerinden az fiyatla satıp işlenmiş olanları çok pahalı bir fiyat ile satın almaktan çıkarmak, Devletçilik ilkesinin uygulanmasıyla mümkün olmuştur⁴⁸. Devletçi politikanın en belirleyici yönü tarım dışındaki üretken alanlarda devletin asli yatırımcı ve üretici unsur olarak ortaya çıkmasıdır. Devletin demir ve deniz yollarında, millileştirmeden sonra belediye hizmetlerinde ve enerjideki egemenliği de bu dönemde kesinleşmiştir. Sanayi ve maden

⁴⁵ *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2001, s. 254.

⁴⁶ *BCA, 030.10.0.0 / 268.803.16*

⁴⁷ Feyzullah Ezer; “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’ye Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Elazığ, 2005, s. 159.

⁴⁸ Afet İnan; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972, s. 25.

sektörlerinde ise devlet işletmeleri, yatırımların ve üretimin büyük bölümünün yapıldığı sürükleyici kesim olarak belirlemiştir⁴⁹.

Devletçilik politikasının yoğun şekilde uygulandığı alan sanayi sektörü olmuştur. Bu politika Birinci ve İkinci Sanayi Planlarında uygulamaya konmuş, bu planların yürürlüğe konulmasıyla düşünceden uygulamaya geçirilebilmiştir.

Devletçilik ilkesinin yürürlüğe girdiği dönemden itibaren Türkiye’de çeşitli madenlere ait üretim miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

1932–1940 Yılları Arasında Maden Üretim Miktarları (Ton)							
Yıllar	Linyit	Bakır	Kurşun	Krom	Kükürt	Taşkömürü	Demir
1932	13.560	-	-	55.216	25	1.593.000	-
1933	29.561	-	3.036	75.379	150	1.852.000	-
1934	52.577	-	7.158	119.840	300	2.288.000	-
1935	73.335	-	4.410	150.470	2.178	2.340.000	-
1936	95.234	-	10.949	160.390	3.189	2.299.000	-
1937	116.397	400	14.727	192.500	2.265	2.307.000	-
1938	145.706	2.488	15.662	213.830	3.893	2.589.000	76.512
1939	159.995	5.918	17.906	183.530	2.606	2.696.000	239.040
1940	229.247	8.764	595	169.820	3.651	3.019.000	130.340

(Kaynak: Nejat Tamzok; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları”, s. 194.)

Tablodan anlaşılacağı üzere, maden üretimlerinin bu dönemler içerisinde artış içerisinde olduğu, özellikle linyit, bakır ve demir gibi madenlerde üretim artışının I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulanma dönemine denk gelmesinden dolayı planın maden üretimine olumlu katkı sağladığı düşünülebilir.

1.3. Madenlerin Devletleştirilmesi

1933–1940 yılları arasında izlenen politikaların kendisini hissettirdiği en önemli noktalardan biri de yabancı sermayenin tasfiyesine girişilerek, Osmanlı Devleti zamanında elde edilen imtiyazlarla madenlerde söz sahibi olan yabancıların elinde bulunan maden işletmelerinin satın alınarak millileştirilmesi, diğeri de madencilik sektöründe önemli sayıda yatırımların yapılmasıdır⁵⁰.

⁴⁹ K. Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 54.

⁵⁰ A. Kartalkanat; “Cumhuriyet Döneminde Madencilüğimizin Gelişimi...”, s. 53.

İlk devletleştirme 11 Haziran 1936 tarih ve 3034 sayılı Kanun ile Ergani Bakır İşletmesi TAŞ'ın Deutsche Bank hisselerinin hükümet tarafından satın alınarak Etibank'a devri ile olmuştur. TBMM'de yapılan görüşmeler sonucunda Ergani Bakır Türk Anonim Şirketinin, Deutsche Bank und Diskkonto Gezelshaft elinde bulunan bir buçuk milyon lira itibari kıymetindeki hisse senetlerinin 850.000 liraya satın alınmasına dair, hükümetle banka arasında mukavele imzalanmasına karar verilmiştir⁵¹. Tasarımı görüşen TBMM İktisat Encümeni'nin tutanağında da, bu satın almanın söz konusu madenin memleket iktisadına daha uygun bir şekilde işletilmesini temin edecek faydalı bir hareket olduğuna işaret edilmiştir⁵².

İkinci devletleştirme 31 Mart 1937 tarih ve 3146 sayılı kanunla Fransız Ereğli Şirketi'ne satın alma bedeli olarak 3,5 milyon Türk Lirası ödenmiş ve karşılığında şirketin sahip olduğu liman, demiryolu şebekesi, emlak, arazi, tesisat, mevcutlar ve maden ocakları imtiyazları devletleştirilmiştir. Daha sonra Ereğli Şirketi ruhsatındaki tüm ocaklar 11 Haziran 1937 tarih ve 3241 sayılı kanun ile Etibank'a devredilmiştir. Zonguldak havzasındaki bütün kömür ocaklarının devletleştirilerek Etibank'a devredilmesi ise 15 Ekim 1940 tarihinde gerçekleştirilmiştir⁵³.

Devletleştirmeye denk gelen dönemde özel ve yabancı şirketler tarafından kömür ocaklarında bakımların yapılmaması, alet ve makinelerin bakımsız bırakılması ve malzeme stoklarının tüketilmesi, ocakları devralan Ereğli Kömürleri İşletmesi'nin bazı zorluklarla karşılaşmasına sebep olmuş, şirket II. Dünya Savaşı sebebiyle tesisat ve malzeme ithalatındaki güçlüklerle de karşılaşmıştır. Bütün bu olaylara rağmen havzadaki kömür üretiminde artışlar yaşanmış, 1940'da 3 milyon 19 bin ton olan üretim 1944'te 3 milyon 559 bin tona çıkarılmıştır⁵⁴.

Bunların dışında linyit işletmeleri, Kuvarshan Bakır İşletmesi (1937), Murgul Bakır İşletmesi (1938), Keçiözümlü Kükürt İşletmeleri (1942) Etibank'a devredilerek madencilik alanında devletleştirmeler gerçekleşmiştir. Türkiye'de 1930'ların ortalarında önce bir anonim ortaklıktaki yabancı pay senetleri ile yabancı sermaye elindeki bir ortaklığa ait işletmelerin satın alınmasıyla başlayan bir gelişme, daha sonra bütün bir

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 1, C. 12, s. 192.

⁵² Hikmet Sami Türk; "Madenlerin Devletleştirilmesi", Prof. Dr. Akif Erginay Armağanı (Ayrı Basım), Ankara, 1981, s. 192.

⁵³ N. Tamzok; "Madencilik Politikaları...", s. 190.

⁵⁴ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", s. 255.

havzanın devlet işletmeciliğine geçirilmesini sağlayacak biçimde sürdürülmüştür. Son olarak da ülke ekonomisi için stratejik önem taşıyan madenlerin geniş havzalar içinde devlet tarafından işletilmesi yoluna gidilmiştir⁵⁵.

Madenlerde millileştirme politikaları uygulanırken diğer taraftan yatırımlara da önem verilmiştir. Bu dönemde toplam yatırımların % 23'ü demir çelik tesislerine ayrılmış, sanayi planları sonucunda yapımı öngörülen 23 sanayi tesisinden 19'u kurularak üretime geçilmiştir. Ayrıca 1932–1939 yılları arasında devletçilik uygulamaları sonucunda Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin sayısı 31'den 111'e çıkmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken özel sektör de ihmal edilmemiş, kredi temin edilerek yatırımlara teşvik edilmiştir⁵⁶.

Cumhuriyet Yönetimi, 1935 yılından itibaren taşkömürü, linyit, demir, krom, bakır ve kükürt madenlerinin üzerinde durmuş, devletleştirmeleri de bu madenlerle sınırlı tutmuştur. Bu madenlerden bakır ve krom, döviz kazandıracak ihracat malları olarak görülmüş, dışarıya işlenmeksizin satılmıştır. Aynı dönemde kurşun, çinko, cıva, zımpara, manganez, manyezit, arsenik, antimuan ve amyant gibi madenlere devletin doğrudan bir ilgisi olmamış, bunların üretimleri özel şirketlere bırakılmıştır. Etibank'ın üretimini üstlendiği madenlerin üretiminde önemli artışlar sağlanırken, diğer madenlerin üretimlerinde istikrarlı bir yükseliş yakalanamamıştır⁵⁷.

1.4. Madencilik Alanında Faaliyet Gösteren Kurumlar

Cumhuriyet'in ilanından itibaren madencilik faaliyetleri genel olarak İktisat Vekâleti'ne bağlı olarak yürütülse de ilk etapta devletin doğrudan bu alanda işletmecilik görevini yerine getiremeyecek olması bazı kuruluşları ortaya çıkarmıştır. Açılacak olan kuruluşların hemen hepsinin farklı bir çalışma alanı olsa da devletin sanayi sektöründe öncülüğüne dayanmaktadır. Bu alana madencilik de dahil edilmiş ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde faaliyet gösteren kuruluşlar aşağıda verilmiştir.

1.4.1. Sanayi ve Maadin Bankası

Yurdumuzun yer üstü ve yer altı kaynaklarını değerlendirmek, ülkemizin layık olduğu refah seviyesine ulaştırılması için sanayi işletmeleri kurmak ve işletmek, maden

⁵⁵ H. Sami Türk; "Madenlerin Devletleştirilmesi", s. 198.

⁵⁶ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 121.

⁵⁷ N. Tamzok; "Madencilik Politikaları...", s. 7.

imtiyazları almak, maden işletmelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak üzere 25 Nisan 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.

Sanayi ve Maadin Bankası'na;

- Bankaya devredilen sanayi kuruluşlarını idare etmek,
- Sanayi kuruluşlarına katılmak ve bu kuruluşları işletmek,
- Maden imtiyazı almak ve madenleri işletmek,
- Türk sanayici ve madencilerine kredi vermek,
- Her türlü bankacılık işlemlerini yapmak gibi görevler verilmiştir⁵⁸.

Bankanın sanayi faaliyetlerinde yer alması, kuruluşundan hemen sonra dört tane dokuma fabrikasını (Feshane, Kayseri, Bakırköy bez fabrikaları ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası) devralmasıyla başlamıştır. Bankanın madencilikle ilgili olan tarafı maden şirketlerine iştirak etmesi ve kredi sağlaması şeklinde olmuştur. Dolayısıyla banka, aynı zamanda madencilik faaliyetleriyle ilişkili bir yapı arz etmiştir. İştirak ettiği maden şirketleri, Eskişehir Lületaş Şirketi ve Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi'dir⁵⁹. Banka 25 bin Türk Lirası ile Eskişehir Lületaş Şirketi'ne, 40 bin Türk Lirası ile de Kilimli Kömür Madenleri Şirketi'ne iştirak etmiştir⁶⁰. Ayrıca Ergani Bakırı Anonim Şirketi'nin 3 milyon liralık sermayesinin maliyeye ait olan 1 milyon liralık kısmı, Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilerek şirket bu bankanın iştirakleri arasında yer almıştır⁶¹.

Bankanın kuruluş sermayesi 1.414.441 Türk Lirası olup, bu sermaye 1926 yılı başında 6.147.137 Türk Lirası'na yükseltilmiştir. Banka yukarıda sayılan görevlerinin yanı sıra “*özel sanayi yatırımlarına kredi ve mali konularda bilgi yardımı sağlamasını*” da amaçlamıştır. Hisse senetleri alınarak özel şirketlere destek olmak yanında, Osmanlı Devleti'nden devralınan fabrikaların işletme hakkına sahip olması neticesinde bu fabrikaların getirdiği külfet bankanın diğer faaliyetlerini engellemiştir⁶².

⁵⁸ Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın; *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1952, s. 22.

⁵⁹ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 164.

⁶⁰ K. Apak vd.; *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 33.

⁶¹ Ö. Demir; “Madencilik Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkileri...”, s. 181.

⁶² İ. Ceyhan Koç; “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 1, Erzurum, 2000, s. 158.

1932 yılının ortalarına kadar faaliyet gösteren banka, devraldığı sanayi tesislerini tamir, ıslah ve ilavelerle geliştirmişse de madencilik alanında pek ileri gidememiştir⁶³. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında Sanayi Kredi Bankası haline getirilmiş, banka yönetimindeki bütün işletmeler yeni kurulan Sanayi Ofisi'ne devredilerek, bu iki kuruluş 1933'te faaliyete geçen Sümerbank'ta birleştirilmiştir⁶⁴.

Ülkemizin yer altı ve yer üstü servetlerini değerlendirmek suretiyle sanayi teşekkülleri kurmak ve işletmek, maden imtiyazları almak ve işletmek, sanayi ve maden işletmelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, devlet sermayesi ile işletme dönemini açmış ve ileride büyük oranda artacak olan devlet işletmeciliği şekline ilk örnek olmuştur.

1.4.2. Sümerbank

Sanayi Kredi Bankası'nın kısa bir süre sonra Devlet Sanayi Ofisi'ne dönüştürülmesi ile mevcut sermayenin ofis yönetimindeki fabrikalara aktarılması bu kuruluşu mali açıdan zayıf düşürmüştür. Bu durumun milli sanayiye geliştirmekten çok sanayicileri endişeye düşürmesi nedeniyle bazı değişikliklere gidilmesi zaruri olmuştur. Bunun için yeni bir kanun taslağı hazırlanmış ve Sümerbank adıyla yeni bir bankanın kurulması düşünülmüştür⁶⁵.

3 Haziran 1933'te kabul edilen 2262 no'lu kanun ile 20 milyon Türk Lirası sermaye ile Sümerbank kurulmuştur. Buna göre bankaya⁶⁶;

- Devlet Sanayi Ofisi'nden alacağı fabrikaları işletmek,
- Devlet sermayesi ile kurulacak olan bütün sanayi tesislerinin projelerini hazırlamak ve bu tesisleri yönetmek,
- Sanayi tesislerine kredi temin etmek ve bankacılık işlerini yapmak,
- İktisadi anlamda verimli olan sanayi işletmelerine sermayesi oranında iştirak etmek,
- Milli sanayinin gelişmesi için tedbirleri almak görevleri verilmiştir.

⁶³ Kemal Süleyman Vaner, "Etibank (Etibank'ın On Senelik Finansman ve İşletme Faaliyetine Toplu Bir Bakış)", *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 157.

⁶⁴ B. Ulutan, *Etibank...*, s. 12.

⁶⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, İçtima Senesi 2, C. 16, Birleşim 65'e Ek sıra no 257, s. 1.

⁶⁶ *Resmi Gazete*, 11 Haziran 1933, Sayı: 2424.

Bu görevler çerçevesinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Sümerbank'a büyük bir yük verilmiş ve planda maden sanayii alanında düşünülen demir, bakır ve kükürt fabrikaları için bankanın 10 milyon 700 bin Türk Lirası civarında yatırım yapması öngörülmüştür⁶⁷.

Doğrudan madencilik sektöründe hizmet vermese de Etibank kurulana kadar bazı maden fabrikaları Sümerbank tarafından işletilmiştir. Keçiborlu Kükürt İşletmesi'nin Sümerbank tarafından inşa edilmesi kararlaştırılarak İş Bankası ile ortak şekilde bir anonim şirket kurulmuş, ancak 1936 yılında Sümerbank'ın işletmedeki hisseleri Etibank'a devredilmiştir⁶⁸. Ergani Bakır Şirketi'nin Maliye'ye ait 1 milyon Türk Liralık hissesi bankanın kurulması ile kısa bir süreliğine Sümerbank'a verilmiştir⁶⁹. Ayrıca I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda düşünülen Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nı kurma görevi de 1935'te yine Sümerbank'a verilmiştir.

Kısaca Sümerbank'ın madencilik alanındaki çalışmaları geniş kapsamlı olmamıştır. 1935'ten sonra madencilik sektöründe Etibank'ın devreye girmesi ile Sümerbank'ın bu alandaki çalışmaları azalmış, daha çok selüloz, dokuma, çimento ve deri sanayisi üzerinde faaliyetleri devam etmiştir.

1.4.3. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü

1924-1925 senesinde Zonguldak'ta açılan Yüksek Maden Mühendis Mektebi ile milli madenciliğin ilk adımı atılmıştır. Gerek yurt içinde gerek yurt dışında yetiştirilen Türk mühendislerinin işe başlamasıyla yetişmiş eleman sıkıntısı bir nebze çözülmüş ve sistemli çalışma devresine geçilmiştir. Bunu da 1935 yılında kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü sağlamıştır⁷⁰.

Madencilik sektörünün problemlerini çözmek, yurdumuzun işletmeye elverişli her çeşit maden ve taşocağı gibi yer altı servetlerini meydana çıkarmak, jeolojik etütlerini yapmak, madencilik aramalarını yapmak, çeşitli harita ve plan gibi dokümanlarını hazırlamak ve bu işlerde çalışacak mühendis, teknisyen ve uzman işçi yetiştirmek gibi görevler ile yükümlü olmak üzere 14 Haziran 1935 tarih ve 2804 sayılı

⁶⁷ Hasan Özyurt; "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 19, İstanbul, 1981, s. 133.

⁶⁸ Y. Sezai Tezel; *İktisadi Tarih...*, s. 299.

⁶⁹ K. Apak vd.; *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 320.

⁷⁰ Necdet Egeran; "Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün Maksudı ve Faaliyeti", *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 100.

yasa ile *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü* kurulmuştur⁷¹. MTA'ya görevlerinin yanında aynı kanunun 1'nci maddesi ile tüzel kişilik tanınmış ve enstitünün bütün işlemleri özel hukuk hükümlerine tabi kılınmıştır⁷².

Türkiye'nin her yönü ile ihtiyaç duyduğu bu kuruluşun göreve başlaması ile ilk defa madencilik alanında ayrıntılı bir şekilde çalışma ve faaliyetlere girişilmiştir. MTA Enstitüsü çalışmalarını öncelikle memleket endüstri ve ekonomisinin ihtiyaç gösterdiği madenlerin etüt ve aramalarına yönelmiştir. Bulunan madenlerden bir kısmı işletici teşekküllere devredilmiş veya ilgili bakanlığa bildirilmiştir. Bu çerçevede kuruluşundan itibaren yapılan çalışmalarla çok çeşitli maden, endüstriyel ham madde, kömür ve radyoaktif maden rezervleri tespit etmiştir⁷³.

MTA, kuruluşundan itibaren metal, kömür ve petrol arama alanlarında faaliyet göstermiş, her grup kendi çalışma konusuna giren madenlerin etüt ve değerlendirilmesini yapmıştır. MTA tarafından ilk yıllardaki çalışmalarda, Mardin civarında petrol sondajı çalışmaları, Divriği yöresinde demir etütleri, Küre bakır yatağı etütleri yapılmıştır. 1940 yılında ise Türkiye'nin ilk petrol yatağı Raman'da bulunmuş ve bulunan petrolün artırılması amacıyla 1942 yılında yine MTA tarafından Batman Rafinerisi kurulmuştur⁷⁴. 1940 yılının Temmuz ayında Raman bölgesinde üçüncü petrol kuyusunun kazılacağını açıklayan MTA Petrol Uzmanı Cevat Eyüp Taşman, Raman bölgesinde 300'den fazla petrol kuyusunun açılabileceğini ifade etmiştir. Cevat Eyüp Taşman'ın gazeteye verdiği izahatta Raman'da elde edilen petrolün % 15,65 benzin, % 15,31 petrol, % 9,05 motorin, % 5 petrol suyu içerdiği, ayrıca muhtelif yağlardan ibaret olduğu açıklanmıştır⁷⁵.

Enstitü tarafından uygulanan yıllık ve uzun vadeli programlar hazırlanmış, mevcut sanayi kuruluşlarının hammadde ihtiyacının karşılanması, ihracat imkânlarının artırılması ve ithalat ikamesi yaratılması gibi hususlar göz önünde tutulmuştur. MTA, uzun vadede Türkiye'nin jeolojik yapısı ve maden potansiyelinin tespitine ilişkin temel çalışmalar yapmış ve günümüze kadar bu çalışmalarını sürdürmüştür. Orta vadede,

⁷¹ *Atatürk Madencilik ve MTA 1935-1981*, Ankara, 1981, s. 8; *Resmi Gazete* 22 Haziran 1935, Sayı: 3035. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulma kanunu layihası için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, İctima Senesi F, C. 4, Birleşim 38'e Ek Sıra No: 213.

⁷² *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1935-1973 Biyografisi*, Ankara, 1973, s. IV.

⁷³ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 184.

⁷⁴ *MTA'nın 75 Yılı*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, s. 6.

⁷⁵ "Üçüncü petrol kuyusunu da kazıyoruz!", *Ulus*, 30 Temmuz 1940, s. 1-2.

herhangi bir madenin Türkiye’de bulunup bulunmadığı araştırılmış ve etütleri yapılmıştır. Kısa vadede ise ekonomik değer taşıdığı görülen bir hammadde kaynağının rezerv ve işletme imkânının belirlenmesi amacıyla teknik ve ekonomik çalışmalar yapılmıştır⁷⁶.

MTA, ülkemizdeki yeraltı servetlerini araştırmak ve bu araştırmalar sırasında tespit edilen kaynakların büyüklük ve niteliğini tanımlamak ve değerlendirmek amacıyla gelişmiş, modern ve sistematik etüt, arama ve değerlendirme yöntemlerini çalışmalarına uygulamıştır⁷⁷.

Kuruluşundan itibaren MTA, ülkedeki hemen hemen bütün maden yatakları üzerinde çalışmalar yapmıştır. MTA, Elazığ Maden ve Artvin Murgul’daki çalışmalarda yüksek oranlı bakır cevheri tespit etmiştir. Ayrıca Sivas Divriği, Adana Mansurlu, Malatya’da demir cevherlerinin işletmeye müsait olduğu sonucuna varılmış ve Karabük Demir-Çelik tesisinin kurulmasına öncülük etmiştir. Kurşun ve çinko, krom, manganez, alüminyum, bor, fosfat, manyezit, uranyum ve linyit yatakları gibi birçok madenin tespitinde MTA’nın büyük çalışmaları olmuştur. Bu çalışmaların sonucunda ülkede birçok endüstri tesisinin kurulmasına katkı sağlamıştır⁷⁸.

1935-1950 yıllarında öncelikle ülkenin temel ihtiyacı olan petrol konusu ele alınmış ve MTA tarafından Trakya, İskenderun, Adana ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sondajlı etütler yapılmıştır. 1933’te Güneydoğu’da, Bitlis-Muş uzantısının güneyinde uzanan sahada başlayan aramalar bu bölgenin jeolojik yapı itibariyle petrol çıkarmaya elverişli bir alan olduğunu ortaya çıkarmıştır⁷⁹. MTA’nın 1954 yılına kadar yaptığı çalışmalarla Güneydoğu Anadolu’nun bir petrol bölgesi olduğu, ayrıca Trakya ve Adana havzalarının da petrol potansiyeli taşıdığı saptanmıştır.

1935-1950 döneminde MTA personeli çalışmalarını çok zor koşullar altında yapmıştır. İlk yıllarda yolların yetersiz olması nedeniyle ulaşımda binek hayvanları kullanılmış, çadırlarda ve köy evlerinde kalınmıştır. Daha sonraki yıllarda, ülkenin her tarafında maden aramacılığına devam edilmiş, bugün kurulu bulunan birçok sanayi tesisinin temel girdisi olan hammadde kaynakları MTA’nın özverili çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Dünya çapında rekabet gücüne erişmiş olan Demir-

⁷⁶ Türkiye’de Madencilik Tarihçesi ve MTA, Ankara, 1985, s. 25.

⁷⁷ Atatürk Madencilik ve MTA 1935-1981, s. 20.

⁷⁸ Tandoğan Engin; “Türkiye’nin Maden Kaynakları ve Maden Aramalarında MTA’nın Rolü”, *Dünyada ve Türkiye’de Madencilik Sanayileşmedeki Önemi*, Ankara, 1985, s. 105.

⁷⁹ Mahmut R. Mutuk; “Türkiye Petrol Hamlesi ve Dünya Petrol Durumu”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 45, Ankara, 1953, s. 2.

Çelik, Alüminyum, Ferro-Krom, Cam Seramik, Kağıt, Çimento vb. sanayilerimizin temel girdileri olan hammaddelerin tamamına yakınının aranmasında, bulunmasında ve etütlerinin yapılmasında MTA'nın katkısı olmuştur⁸⁰.

Kuruluşundan itibaren gelişme gösteren ve Türkiye'de madencilik faaliyetlerinin planlı ve verimli bir şekilde yürümesini sağlayan MTA Enstitüsü başlangıçta yabancı mühendis ve bilim adamları ile çalışmak zorunda kalmıştır. Bu alanda yeteri kadar yetişmiş elemana sahip olunmadığı için böyle bir yola başvurulmuştur. Ülkede, bu dönemde madencilik alanında var olan yetişmiş elemanların önemli kısmı yurt dışında eğitim görmüş kimselerdir. Bu alandaki eksikliğin giderilmesi ve gerekli elemanların yetişip ülkeye gelmesini sağlamak için Enstitü, kuruluş yılında Avrupa'ya öğrenci gönderme çabası içine girmiştir⁸¹. Bununla ilgili olarak gazetelere ilanlar verilmiş; maden ocaklarında çalışabilecek kabiliyette, sağlıklı, lise mezunu, Fransızca, Almanca ve İngilizce dillerinden birisini okuyup yazabilen ve 18 yaşından küçük 25 yaşından büyük olmayan isteklilerin sınava tabi tutulacağı; başarılı olanların tahsil için Avrupa'ya gönderileceği duyurulmuştur⁸². MTA'nın maden aramalarına katkılarının yanında onun yetiştirdiği insan gücünü de unutmamak gerekir. 1935-1985 yılları arasında 1439 öğrenciye jeolojik bilimlerin tahsili için yurtiçi ve yurt dışı burslar verilmiştir.

1.4.4. Etibank

2804 sayılı kanunla Türkiye'de maden aramak ve etüt yapmak için MTA'nın kurulması, işletmecilikle görevlendirilen Etibank'ı doğurmuştur. MTA Enstitüsü ve Etibank'ın kuruluş kanunları birbirini takip eden numaralarla çıkmıştır. Etibank'ın kuruluş kanunu ile meydana getirilen bu teşekkül, madenlerin işletilmesi yanında elektrik santralleri kurup işletmek, dağıtımını yapmak, petrol arayıp işletmek ve bankacılık yapmakla da görevlendirilmiştir. Etibank'ın adı Atatürk tarafından verilmiş olup, yurdumuzda çok eski zamanlarda Etiler tarafından madencilik yapılmasının bir hatırasını taşımaktadır⁸³.

7 Haziran 1935 tarihinde meclise sunulan Başvekil İsmet İnönü'nün imzasını taşıyan Etibank Kanunu Layihası sonrasında 14 Haziran 1935'te 2805 sayılı kanunla 20

⁸⁰ <http://www.mta.gov.tr/v2.0/default.php?id=tarihce> (Erişim Tarihi: 20.05.2013)

⁸¹ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 188.

⁸² *Akşam*, 22 Eylül 1935.

⁸³ Sıddık Aksoy; "Cumhuriyet Dönemi Madencilğinde Etibank", *Etibank Bülteni*, S.79, Ankara,1985, s. 23.

milyon Türk lirası sermaye ile *Etibank* kurulmuştur. Ancak, kuruluş kanununun yazılmasından sonra beş aylık bir hazırlık devresinden sonra 1935 yılının son ayı içinde fiilen kurulabilmiştir. Kanunla *Etibank*'ın görevleri ayrıntılı olarak ifade edilmiştir⁸⁴. *Etibank*, MTA'nın meydana çıkarıp hazırladığı madenlerle uğraşmak, bunların ihtiyaç duyduğu büyük sermayeleri memleket yararına en uygun şekilde sağlama imkânlarını araştırmak ile sorumlu tutulmuştur.

Etibank, 1935-1940 döneminde kuruluşunu tamamlayıp kısa bir süre içerisinde bakır üretimine başlamış, krom ihraç ederek Karabük demir-çelik tesislerinin finansmanına katkı sağlamıştır. Bu dönemde Kuvarshan, Ergani Bakır, Şark Kromları, Divriği Demir İşletmeleri'nin üretime geçirilmesi, Keçiborlu Kükürt İşletmesi'nin yenilenmesi, Ereğli kömür havzasının millileştirilmesi sağlanmıştır⁸⁵.

Etibank'ın yönetim yapısı, yatırım ve üretim faaliyetleri ve Türkiye'ye ekonomik, sosyal-kültürel etkileri hakkında çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı olarak bilgi verilecektir.

1.4.5. Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında ulusal bir demir çelik sanayisine duyulan ihtiyacın sonucu olarak, yurdumuzda demir ve çelik sanayisinin yapısal temeli, 26 Mart 1926 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan "Demir Sanayiinin Tesisine Dair Kanun"⁸⁶ ile atılmıştır. Buna göre Karadeniz Bölgesi'nde devlet tarafından inşa edilecek demir sanayii ile kömür madenlerinin inceleme, üretim ve işletilmesi için 18 milyon lira tahsis edilmiştir. Bunun sonucu olarak bölgede kurulacak fabrika için yer araştırması yapılmış ve maden kömürü havzalarına yakınlık, demiryolu güzergahı üzerinde olması ve yörenin işçi yerleşmesine uygun oluşu ile jeolojik bakımdan ağır endüstri kurulmasına elverişli olması sebebiyle Karabük seçilmiştir⁸⁷.

İngiliz Brassert firmasına ihale edilen Karabük fabrikalarının temeli 3 Nisan 1937'de atılmış ve 1 Mart 1938 tarihinde montaj işlerine geçilmiştir. Türkiye'nin ilk ağır sanayi tesisi olması sebebiyle İngiliz firması uzmanları ile birlikte Türk mühendis,

⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi *Etibank Kanunu*, Devre V, İctima Senesi F, C. 4, s. 208; *Resmi Gazete* 22 Haziran 1935, Sayı: 3035.

⁸⁵ S. Aksoy; "Cumhuriyet Dönemi Madencilğinde *Etibank*...", s. 24.

⁸⁶ Bkz. *Resmi Gazete*, 29 Mart 1926, Sayı: 334, s. 1212.

⁸⁷ Bartel Granigg; "Türkiye Demir Endüstrisi ve Hammaddeleri", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Ankara, 1936, s. 8.

teknisyen ve işçilerinin azami gayretle çalışmaları sayesinde kısa sürede çalışmalar bitirilmiş, 6 Haziran 1939'da kuvvet santralının işletmeye alınması ile Karabük'te ilk üretim başlamıştır⁸⁸.

Kurulan Demir Çelik Fabrikaları Sümerbank'a bağlı "Demir Çelik Fabrikaları Müessese Müdürlüğü" adı altında çalışmıştır. Etibank tarafından Divriği'de işletilmeye başlanan demir madeni ocağı, 1940 yılından itibaren Divriği Demir Madenleri İşletmesi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Karabük Demir Çelik Fabrikası İşletmesi'nin muhtelif ünitelerinin ilavesi ile genişletilmesi üzerine müessese, Sümerbank'tan ayrılarak 13 Mayıs 1955 tarih ve 6559 sayılı kanunla bağımsız bir KİT durumuna gelmiş ve "Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü" adını almıştır. Ayrıca Divriği'deki demir işletmesi Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri bünyesine geçerek Divriği Madenleri Müessesesi olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir⁸⁹.

1.4.6. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ)

Kısa adıyla TKİ diye anılan Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, 6974 sayılı yasa ile 22.05.1957 tarihinde kurulmuştur⁹⁰. Kurumun amacı devletin genel enerji ve yakıt politikasına uygun olarak linyit, bitümlü şist, asfaltit gibi enerji hammaddelerini değerlendirmek, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak, yurt ekonomisine azami katkıda bulunmak, plan ve programlar tanzim etmek, takip etmek, uygulama stratejilerini tespit etmek ve gerçekleştirilmesini sağlamaktır⁹¹. Kurum kömür üretimini artırmayı, kömür kalitesini iyileştirecek çalışmalar yapmayı ve kömür üretim maliyetlerini en aza indirmeyi hedef edinmiştir.

Kuruluşunun ilk yıllarında Sanayi Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan TKİ, daha sonra Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Ereğli havzasında yapılmaya devam eden kömür üretimi, Ereğli Kömür İşletmesi olarak 1937'den itibaren Etibank'a bağlı olarak devam etmiştir. 1940 yılında faaliyete geçen Garp Linyitleri İşletmesi ile birlikte Ereğli Kömür İşletmesi Etibank'tan alınarak 1957 yılında kurulan Türkiye Kömür İşletmeleri'ne bağlanmıştır⁹².

⁸⁸ K. Apak vd., *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 116.

⁸⁹ Volkan Okyay; "Sivas-Divriği Demir Yatakları", *Madencilik Türkiye*, S. 23, Ankara, 2012, s. 54.

⁹⁰ Bkz. *Resmi Gazete*, 31 Mayıs 1957, Sayı: 9621, s. 17196.

⁹¹ *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu 2001 Yıllık Faaliyet Raporu*, s. 2.

⁹² 50. *Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları*, Ankara, 1973, s. 81.

Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu adını alan iktisadi devlet teşekkülü 750 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Etibank'tan devredilen malların ve kıymetlerin değeri, bu sermayenin kaynağını oluşturmaktadır⁹³. 1973 yılına doğru bu kurumun sermayesi 1,5 milyar Türk Lirası'na ulaşmıştır.

TKİ'nin uygulayacağı yeni kömür arama ve işletmelerine, kuracağı yeni fabrika ve tesislere ait projeler üzerinde Etibank ile mutabık kalması gerekmektedir. Etibank bu projelerin uygulanması için TKİ'nin çıkaracağı tahvil ve uzun vadeli alacaklara kefil olmuştur. Bunun için TKİ, yıllık finansman programını hesap yılı başlamadan bir ay önce Etibank'a gönderecektir⁹⁴.

1.4.7. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı 7 Mart 1954'te 6327 sayılı kanunla 150 milyon Türk Lirası sermaye ile kurulmuş milli bir şirkettir. Kuruluşun amacı Türkiye'de petrol işleme ve petrol ürünlerinin alım-satım ve dağıtımını yapmak, faaliyet alanıyla ilgili olarak şirketler kurabilmek, yabancı şirketlerle ortaklık oluşturmaktır. Petrol endüstrisinin her bölümünde faaliyet gösteren kuruluş, 1969 yılında sermayesini 1 milyar Türk Lirasına yükseltmiştir⁹⁵.

TPAO faaliyetlerine devam ederken 1957 yılında çıkarılan 6987 sayılı kanun ile yabancıların lehine petrol arama ve çıkarma sektöründe elverişli yatırım imkânı sağlanılmıştır. Mobil, BP, California Texas, Shell gibi uluslararası şirketlerin bulunduğu 58 şirket yasadan yararlanarak ülkemizde yatırım yapmaya başlamıştır. Bu süreçte 898 kuyu açılmış, bunların içinde arama amaçlı kuyu sayısı 373 olup, toplam arama faaliyetlerinin % 62'sini TPAO, % 38'ini özel kesim gerçekleştirmiştir⁹⁶.

1954'e kadar MTA tarafından yürütülen petrol kuyusu açma çalışmaları bu tarihten itibaren TPAO'ya devredilmiştir. 1946'da 544 ton olan Raman bölgesindeki petrol üretimi 1955'te 178 bin 596 tona yükselmiştir⁹⁷.

⁹³ Avni Zarakolu; "Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank", *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1-4, Ankara, 1958, s. 173.

⁹⁴ Yavuz Fındıkgil, *Maden Hukuku*, İstanbul 1966, s. 52.

⁹⁵ 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, s. 151. TPAO Kanunu için bkz. *Resmi Gazete*, 16 Mart 1954, Sayı: 8659, s.

⁹⁶ Uğur Selçuk Akalın – Suat Tüfekçi; "Türkiye'nin Petrol Politikaları ve Enerji Özelleştirmelerine Bir Bakış", *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul, 2014, s. 57.

⁹⁷ Ç. Ünal; a.g.e., Erzurum, 2010, s. 143.

TPAO, bulunduğu bölgelerde sadece petrol arama ve çıkarma görevi ile kalmamış bir vakıf ve dernek gibi çalışmıştır. Zaman zaman köy muhtarlarının, öğretmenlerin, belediye başkanlarının yol, su, okul yapımı, malzeme temini gibi taleplerini olumlu karşılamış, şartlar nispetinde gerekli yardımları yapmıştır⁹⁸.

1.5. Türkiye’de Hükümetlerin Madencilik Konusundaki Programları

23 Nisan 1920’de açılan TBMM ile birlikte çıkarılan yasaları uygulama amacıyla hükümetler kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede İcra Vekilleri Heyeti adıyla çalışacak olan hükümetler, 29 Ekim 1923’ten itibaren daha çok hükümeti oluşturan kişinin yani başbakanın ismiyle anılmıştır. İncelemiş olduğumuz zaman itibarıyla 1920’den 1960 dönemine kadar 4 kez İcra Vekilleri Heyeti ve 23 ayrı hükümet görev yapmıştır. Hükümetlerin programlarında yer alan madencilik bölümünün neler olduğu ve bu programların ne derece uygulanabildiği konusunda aşağıda detaylı bilgilere yer verilecektir.

1.5.1. İcra Vekilleri Heyeti’nin Programlarında Madencilik

3 Mayıs 1920’de kurulan İcra Vekilleri Heyeti’nin ilk başkanlığını meclis başkanı olduğu için Mustafa Kemal Paşa yapmıştır. Cumhuriyetin ilanına kadar dört ayrı hükümet görev alacak ve sırasıyla Fevzi Paşa (Çakmak), Rauf Bey (Orbay) ve Ali Fethi Bey (Okyar) hükümet başkanlığını yürüteceklerdir.

I. İcra Vekilleri Heyeti’nin hükümet programını Rıza Bey (Nur) okumuş ve ağırlıklı olarak ülkenin bulunduğu durumdan bahsedilmiştir. Düşmanın ülkeyi ele geçirme düşüncesine karşı iktisadi anlamda ülke ekonomisinin korunacağı, dostluğu kabul eden devletlerin yardımlarının ise kabul edileceği belirtilmiştir. Bu programda madencilğe dair bir görüşe yer verilmemiştir⁹⁹.

II. ve III. İcra Vekilleri Heyeti hükümetleri meclise program sunmamış, hükümet üyeleri yapılan meclis oturumlarında oylanarak hükümetler göreve başlamıştır¹⁰⁰.

⁹⁸ *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı İlk 50 Yıl (1954-2004)*, Ankara, 2005, s. 45.

⁹⁹ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)*, Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C. 1, Ankara, 2013, s. 46.

¹⁰⁰ Ahmet Can Bilgin; *Türkiye’de ve Dünyada Madencilik*, Ankara, 1972, s. 53.

IV. İcra Vekilleri Heyeti 14 Ağustos 1923'te göreve başlamış ve Cumhuriyet'in ilanına kadar görev yapmıştır. İlk defa genel anlamda hükümet programına yer verilmiş ve madencilik konusu da ele alınmıştır. İktisat bölümü Ziraat kısmında ele alınmış olan madencilik konusunda Zonguldak kömür madenlerinde üretimi sağlamak için kanun teklifi hazırlanacağı belirtilmiş ve kömür ile birlikte diğer madenlerin fazla işletilebilmesi, ihracının mümkün olabilmesi için Maden Nizamnamesi'nin değiştirilmesine önem gösterileceği açıklanmıştır¹⁰¹. Ancak bu hükümetin görevi çok uzun sürmediğinden madencilik konusunda belirlenen bu plan devreye girememiştir.

1.5.2. I. ve II. İnönü Hükümetleri Programlarında Madencilik

Cumhuriyetin ilk hükümetini kuran ve ilk Başbakan olan İsmet Paşa (İnönü) her iki hükümet programında da madencilik kısmına yer vermemiştir. Genel olarak ülke huzurunun ve güvenliğinin sağlanması için hükümetin sıkı bir şekilde çalışacağından, dış siyasette de devletlerle dostluk oluşturmak için çaba harcanacağından bahsedilmiştir¹⁰².

1.5.3. Ali Fethi Bey Hükümeti Programında Madencilik

22 Ekim 1924'te Ali Fethi Bey'in kurduğu Üçüncü Cumhuriyet Hükümeti yaklaşık dört ay sürebilmiştir. Nafia ve Ticaret kısımlarında madencilik konularına da yer verilmiş, kısa da olsa bu hükümet programında madencilik konusu ele alınmıştır. Ergani bakır madenini milletin istifadesine sunmak için çalışmaların yapılacağı ve Arada (Mardin) – Ergani demiryolu hattının inşaatının takip edileceği belirtilmiştir¹⁰³. 15 Ocak 1925 tarihli soru önergesiyle Ergani milletvekili Kazım Vehbi Bey, Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey'e demiryolu hattının inşası sırasında bakır madeninden çıkarılacak olan bakırların naklinin nasıl yapılacağını sormuştur¹⁰⁴. Ali Cenani Bey, madenin iki seneden önce işletilmesinin mümkün olamayacağını ve bu süre içerisinde demiryolu hattının inşaatının bitirilebileceğini ifade etmiştir. Eğer inşaat çalışmaları zamanında bitirilemezse, cevherin kamyonlarla nakledilebileceğini açıklamıştır¹⁰⁵.

¹⁰¹ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 73.

¹⁰² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima Senesi 1, C. 3, s. 103-104.

¹⁰³ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 99.

¹⁰⁴ *BCA, 030.10.0.0 / 7.40.8*

¹⁰⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 12, s. 254.

Demiryolu hattının ve Ergani bakır madeninin önemi bu açıklamalarla net şekilde ortaya konmuştur.

Hükümet programının Ticaret kısmında ise ülkenin doğal kaynaklarını işletecek ekonomiyi oluşturmanın temel esaslardan olduğuna değinilmiştir¹⁰⁶.

1.5.4. III. ile VII. İnönü Hükümetleri Programlarında Madencilik

3 Mart 1925'te İsmet Paşa'nın kurduğu hükümet, Şeyh Said İsyanı dönemine denk geldiğinden dolayı daha çok asayişle ilgili programa yer verilmiştir. Ekonomik anlamda bir hükümet programı söz konusu olmamıştır. Bu dönemde TBMM'nin İkinci Dönem Beşinci Yasama Yılı açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, demir madeninin işletilmesi için uzmanların yaptığı incelemelerin olumlu sonuç verdiğini ifade etmiştir. Ereğli kömür havzasında yeni kömür yataklarının açıldığı ve bunun sonucunda kömür üretiminin üst seviyelere çıktığı ancak kömürle birlikte diğer maden alanlarında üretimi daha da arttırabilmek için tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir¹⁰⁷.

1927'den 1930'a kadar sürecek olan Beşinci Cumhuriyet Hükümeti'ni (IV. İnönü Hükümeti) yine İsmet Paşa kurmuş iktisadi faaliyetlerin asıl amacının iktisadi açığı kapatmak olduğu beyan edilmiştir. Âli İktisat Meclisi bu hükümet tarafından kurulmuştur. Madencilik konusuna bu hükümet programında yer verilmemiştir¹⁰⁸. İsmet Paşa'nın beşinci kez kurduğu Cumhuriyet hükümeti (27 Eylül 1930 – 4 Mayıs 1931) ise çok uzun sürmemiş, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yer aldığı bu dönem meclisinde hükümet programının görüşmeleri devletçilik tartışmalarıyla geçmiştir. Bu hükümet programının görüşmelerinde madencilik konusunda beyanda bulunulmamıştır¹⁰⁹.

VI. İsmet Paşa Hükümetinde (4 Mayıs 1931 – 1 Mart 1935) yeni Maden kanununun meclise sunulması için çalışmaların yapıldığı belirtilmiş, esas amacın maden işletilmesine engel olan eski usullerin ve vergilerin iyileştirileceği ifade edilmiştir¹¹⁰. Ancak hükümetin çalışma döneminde bu konuda herhangi bir çalışma yer almamıştır. Bu hükümet döneminde petrolün aranıp bulunması ve üretim faaliyetlerinin devlet

¹⁰⁶ Ahmet Kartalkanat; "Hükümet Programlarında Madencilik Yeri", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 40, Ankara, 1992, s. 63.

¹⁰⁷ *Tarihe Düşülen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, Ed. Hasan Yılmaz, Ankara, 2011, s. 23.

¹⁰⁸ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 122, 135.

¹⁰⁹ A. Can Bilgin; *Türkiye'de ve Dünyada Madencilik...*, s. 55.

¹¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, İçtima Senesi 2, C. 1, s. 23.

eliyle yapılabilmesini sağlamak üzere, 1933 yılında, Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Petrol Arama ve İşletme İdaresi ve altın üretimi için ise Altın Arama ve İşletme İdaresi adında iki ayrı müessese kurulmuştur. Bununla birlikte bu hükümet döneminde 1934 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda madencilik kısmına da yer verilmiş ve kömür, kükürt, demir, bakır ve krom gibi maden tesislerinin açılması düşünülmüştür.

Başbakan İsmet İnönü Ankara Halkevi'nde 12 Aralık 1933'te Millî İktisat ve Yerli Mallar Haftası'nda yaptığı konuşmasında madencilik konusuna ilişkin şunları söylemiştir¹¹¹: “...Bu son yılda madenlerin işletilmesi için özel tedbirler aldık. Bu tedbirler sayesinde her türlü madenlerin topraktan çıkartılması ve dışarıya gönderilmesi artmıştır. Bu arada bir katına yakın artanlar vardır. Kömür ve bazı kısımlarda ise, daha birkaç kat artması için özel tedbirler alacağız. Bütün bu madenler içinde iki üç cevherimiz vardır ki, meydana çıkmış, keşfolunmuş birer hazine halindedir. Birisi kömür, diğeri bakırdır. Kömür madeninden geniş ölçüde yararlanmak için kömür sanayi lazımdır. Kömür için düşündüğümüz esas amaç, memleketin kömür tüketimini medeniyetin ilerlemesi ile doğru orantılı olarak geliştirmektir.”

İsmet İnönü'nün VI. hükümeti döneminde, 13 Ekim 1934'te Mardin'in Midyat ilçesinin Basbirin bucağında petrol arama amacıyla devlet tarafından ilk kez kuyu açılmıştır. Bu kuyu Petrol Arama ve İşletme İdaresi tarafından açılmaya başlanmış olsa da daha sonradan MTA'ya devredilecektir. 1936 yılında 1.351 metre derinliğe kadar inilen kuyuda petrol belirtisine rastlanmış fakat ticari kıymet taşıyan petrol bulunmadığı için kuyu terk edilmiştir¹¹².

VII. İnönü Hükümeti'nin (1 Mart 1935 – 1 Kasım 1937) programında kömür, çimento gibi ürünlerin fiyatlarında indirim yapılarak bunların üretimlerinin arttırılacağı planlanmıştır¹¹³. Bu hükümetin programında yer alması da 1935 yılında madencilik konusuna ait önemli gelişmelerin yaşandığını görüyoruz. 14 Haziran 1935'te Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile Etibank kurulmuştur. Bu iki kurum, kuruluşlarından itibaren Türkiye madenciliğinin gelişmesi için önemli çalışmalar yapmıştır. 1 Kasım 1936'da TBMM'nin Beşinci Dönem Üçüncü Yasama Yılı açış konuşmasında

¹¹¹ Ahmet Demir; “Atatürk Döneminde Türkiye'de Enerji Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, s. 212.

¹¹² Kemal Lokman; “Türkiye'de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 72, Ankara, 1969, s. 232.

¹¹³ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 235.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, maden işletmelerinin gelişme halinde olduğunu, başlıca döviz kaynağı olması sebebiyle madenlerin önemli olduğunu söylemiştir. Yine Mustafa Kemal Atatürk, Artvin’de ve Ergani’de bakır madenlerinin işletilmesinin ülkeye büyük bir fayda sağlayacağından, kömür havzalarının planlı olarak çalışmasının olumlu sonuçlar vereceğini ifade etmiştir¹¹⁴.

Bu dönemde Başbakan İsmet İnönü tarafından, 3 Nisan 1937 günü Karabük Demir-Çelik tesislerinin temeli atılmış ve bin kişiye yakın işçinin çalıştırılacağı ifade edilmiştir. İnönü fabrikanın temel atma töreninde şu konuşmayı yapmıştır¹¹⁵; *“Kurulacak fabrikalar teknolojinin en yenisini ve en son icatlarını ihtiva edecek, en kuvvetli müesseselerdir. Bu fabrikada günde bine yakın işçi çalışacaktır. İşçinin nispeten azlığı kurulacak olan bu fabrikanın ne kadar modern ve mekanize edilmiş olduğunu göstermeye kâfidir. Bütün bu müesseselere 22 milyon liradan fazla para sarf edeceğiz. Fabrikaların her gün kullanacağı madenleri iki yüz otuz altı vagon taşıyacaktır. Bu her gün on trenin buraya gelmesi demektir.”* İfade edildiği üzere bu fabrika sadece demir çelik üretimi yapmakla kalmayacaktır. Bölgenin bayındırlık anlamında gelişmesi, ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi, kurulacak fabrikanın diğer getirileri arasında olacaktır.

VII. İnönü Hükümeti döneminde yabancılara ait madenlerin Etibank tarafından satın alınması üzerine çalışmalar yapılmış olup Ergani Bakır TAŞ, Ereğli Şirketi İşletmeleri ve Kuvarshan Bakır İşletmesi devletleştirilmiştir¹¹⁶.

1.5.5. I. Celal Bayar Hükümeti Programında Madencilik

1 Kasım 1937’de kurulan Celal Bayar* Hükümeti 11 Kasım 1938’e kadar devam etmiş ve bu dönem I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulama yılları olmuştur. Hükümet programında madencilik kısmına geniş yer ayrılmış, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü başta olmak üzere, kömür, demir, bakır, kurşun, petrol gibi madenlerin

¹¹⁴ *Tarihe Düşülen Notlar-1*, s. 56.

¹¹⁵ Yüksel Kaştan; “Atatürk Döneminde Sanayileşme ve Karabük Demir-Çelik İşletmeleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 11, S. 2, Kastamonu, 2003, s. 498.

¹¹⁶ *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, Ankara, 1938, s. 294.

* Celal Bayar, 1883 yılında Bursa’nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğmuştur. Adliye, reji ve bankacılık alanlarında memurluk yapmıştır. Birinci TBMM’de Saruhan (Manisa) milletvekili olarak görev almış ve 1921’de İktisat Vekili olmuştur. 1924’te kurulan Türkiye İş Bankası’nın ilk genel müdürlüğünü yapmış ve 1932-1937 yılları arasında İktisat Vekili görevlerinde bulunmuştur.

planlanmasına yer verilmiştir¹¹⁷. Bayar Hükümeti, bir Cumhuriyet Hükümeti'nin programında yer alan madencilikle ilgili ilk en kapsamlı açıklamaları oluşturmaktadır.

Meclisin Beşinci Dönem Dördüncü Yasama Yılı açılışında Mustafa Kemal Atatürk, MTA'nın çalışmalarına azami derecede önem verilmesini, bulunacak madenlerin rantabilite hesaplarının yapılmasından sonra planlı bir şekilde işletmeye konulmasını ve eldeki madenlerin en önemlileri için üç yıllık bir plan yapılmasını ifade etmiştir¹¹⁸. Bunun sonucu olarak, 12 Aralık 1937'de yayınlanan Ulus gazetesinin ilk sayfasında "3 Yıllık Maden Programının Esasları" başlığıyla Celal Bayar Hükümeti'nin madencilik kısmına değinilmiştir. Habere göre "Atatürk'ün yüksek emirleri üzerine hükümetçe tespit edilen üç senelik maden programı, yurdumuzun ekonomik kalkınması bakımından pek ehemmiyetli mevzuların tahakkukunu temin edecektir."

Celal Bayar'ın üç yıllık madencilik programında üzerinde durulan maden alanları ve yapılması düşünülen yatırımlar şunlardır¹¹⁹:

- Krom; Guleman krom madeninin işletilmesi ve yılda 100 bin tonluk üretim kapasitesi içeren tesislerin açılması.
- Bakır; Ergani, Kuvarshan ve Murgul'daki bakır yataklarının işletilmesi ve yılda 13.300 ton blister ve 1.200 ton saf bakır üretilmesi.
- Taşkömürü ve linyit; Zonguldak havzasında taşkömürü üretimini 4 milyon 500 bin tona çıkarmak ve Kütahya linyit havzasında yılda 1 milyon ton linyit üretmek.
- Diğer metal madenler; yılda 10 bin ton çinko, bin ton simli kurşun ve 400 bin ton demir üretilmesi.

Maden programının tam bir şekilde uygulanmasından sonra ülkedeki işçi sayısının 20-25 bin artacağı ifade edilmiştir. Haberde bakır, kurşun, demir, altın ve gümüş madenlerinin işletilmeye açıldığı, kömür havzasının da yeni planlar ile işletilmeye açılacağı, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün gerekli jeolojik tetkikleri

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, C. 20, s. 19-34.

¹¹⁸ Tarihe Düşülen Notlar-1, s. 62.

¹¹⁹ Y. Sezai Tezel; İktisadi Tarih..., s. 307.

yaparak bu madenleri işleteceği duyurulmuştur. Tüm bu çalışmalar neticesinde maden ihracatının senede 14 milyon lira artış getireceği belirtilmiştir¹²⁰.

Finansmanı tamamen temin edilmiş olan programa göre Şark Kromları, Ergani Bakır madeni, Murgul Bakır madeni, Bulgardağı ve Keban simli kurşun madenleri, Ereğli kömür havzası, Kütahya linyit havzası ele alınarak, ıslah edilecek ve işletilecektir¹²¹.

Celal Bayar hükümet programı ile ilgili meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada şu noktalara değinmiştir¹²²: “... Kömür üretimi en az bir kat arttırılacak ve Divriği’de bulunmuş olan demirin bir kısmının ihracına çalışılacaktır. Guleman krom, Kuvarshan bakır, Ereğli kömür ve Ergani bakır madenleri için yapılan çalışmalar hızlı bir şekilde devam edecektir...”. Bununla birlikte kömür madenlerinin sürekli olarak üretime devam edebilmeleri için bazı önemlerin alınması gerektiğini de dile getirmiştir¹²³: “Maden teçhizatını yenilemek ve maden işçilerinin çalışma ve yaşama şartlarını daha iyi hale getirmek, onlara madencilik sevdirmek lazımdır.”.

Petrol aramaları konusunda kuvvetli sayılacak belirtilere rastlandığı ifade edilerek Mardin, Adana, Trakya ve Van civarında on kadar kaynağın tespit edildiği, sondaj çalışmaları sonucunda petrol bulunup bulunmadığı hakkında doğru bir bilgi verileceği açıklanmıştır. Bayar’a göre petrol bulabilmek için sondajları çoğaltmak ve MTA Enstitüsü’nün teçhizat ve elemanlarını takviye etmek gerekmektedir¹²⁴.

Celal Bayar’ın görev aldığı ilk hükümet programında böylesine yüksek bir oranda ekonomiden bahsedilmesi, Celal Bayar’ın ekonomi yönetiminden gelmesi ile açıklanabileceği gibi, gelecek dönemde ağırlık verilecek konunun ekonomi olmasıyla da açıklanabilir.

1.5.6. II. Celal Bayar Hükümeti Programında Madencilik

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini Celal Bayar’a vermiştir. Aynı gün

¹²⁰ Ulus, 12 İllkanun 1937, s. 1, 5.

¹²¹ İhsan Fuat Özgen; *Cumhuriyet Dönemi’nde Celal Bayar’ın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 138.

¹²² *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 268.

¹²³ 50. *Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları*, s. 30.

¹²⁴ A. Can Bilgin; *Türkiye’de ve Dünyada Madencilik...*, s. 61.

kurulan hükümet 11 Kasım 1938 ile 25 Ocak 1939 tarihleri arasında görev yapacaktır. Bu hükümet programında Atatürk'ün ölümünden duyulan hüzünden geniş bir şekilde söz edilerek yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye iyi niyet temennilerinde bulunulmuştur. Başbakan Celal Bayar, eski hükümet programının istikrarla devam ettirileceğini bu sebeple yeni bir programının belirlenmediğini ifade etmiştir. Mecliste hükümet programı görüşülürken söz alan bazı milletvekilleri ise Celal Bayar'a duydukları güvenden bahsederek, dünya yeni bir savaşla çalkalanırken, Türkiye'de düzen, sükunet ve emniyetin olduğunu ifade etmişlerdir¹²⁵.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra hükümet çevrelerinin Üç Yıllık Plan'ın uygulamaya konması konusundaki tavır değişikliği sebebiyle Celal Bayar Ocak 1939'da istifa etmiş ve madencilik de içeren bu plan tam olarak devreye konamamıştır.

Celal Bayar bu dönemde, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nı inşa eden Brassert firmasının temsilcisi Hopkinson ile görüşerek gerekli tedbirlerin alınması ve fabrikanın bir an önce üretime geçmesi konusunda fikir alış verişinde bulunmuştur. Hopkinson'a göre fabrikanın başına iş kabiliyetine sahip bir Türk müdür atanmalı ve fabrikanın geleceği için Ankara'da bir idare heyeti bulunmalıdır. Celal Bayar bu görüşmede, Karabük'te inşa edilen demir çelik sanayi üzerine bir de motor fabrikası (motor ve uçak motoru) kurulup kurulamayacağı konusunda Hopkinson'dan planlar hazırlamalarını istemiştir. Bu görüşmeden anlaşıldığı üzere, sanayi alanında yapılmak istenen sadece demir çelik fabrikası ile sınırlı değildir. Demir çelik sanayisi altyapı gibi görülerek üzerine motor fabrikası kurma fikri ortaya çıkmıştır¹²⁶.

1.5.7. I. Refik Saydam Hükümeti Programında Madencilik

25 Ocak 1939'da kurulan Refik Saydam Hükümeti, çok uzun sürmeyip 3 Nisan 1939'da sona erecektir. Refik Saydam yaptığı konuşmada “*Yer alt kaynaklarından yararlanmayı, iktisadi kalkınma planımızın ödeme dengesi için hazineye kuvvet verici önemli bir konu olarak görmekteyiz.*” diyerek madencilik konusuna verdiği önemi açıklamıştır¹²⁷.

¹²⁵ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 301-308.

¹²⁶ Gültekin Kamil Birlik; *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 270.

¹²⁷ A. Can Bilgin; *Türkiye'de ve Dünyada Madencilik...*, s. 61.

Celal Bayar'ın ortaya koyduğu Üç Yıllık Plan'da yer alan madencilik sahasında Etibank, 82 milyon liralık bir yatırım yapacaktı. Ancak Refik Saydam, İktisat Vekaleti'ni bu planın gerektireceği mali yükü araştırmakla görevlendirmesi üzerine 1 Mart 1939'da rapor hazırlanacak ve planın uygulanmasında ihtiyatlı bir tutum sergilenmesi tavsiye edilecektir. Bu rapor üzerine Refik Saydam, 13 Mart 1939'da yayımlanan gizli içerikli kararname ile Üç Yıllık Planı yürürlüğe koyma kararını iptal etmiştir¹²⁸.

1.5.8. II. Refik Saydam Hükümeti Programında Madencilik

Başbakan Refik Saydam (3 Nisan 1939 – 9 Temmuz 1942), hükümet programında Cumhuriyet Halk Partisi'nin programının esas alındığını ifade ederek programı okumaya başlamıştır. Bakanlıkların iş programında herhangi bir değişiklik olmayacağı belirtilmiştir. Ancak yeni kurulan kabine eskisine nazaran Nafia ve İktisat vekaletleri ayrı iki vekalet daha kurularak ayrılmışlardır. Buna göre yeni olarak Münakale (Ulaştırma) ve Muharebe Vekaleti ile Ticaret Vekaleti kurulmuştur. Ticaret ve sanayi işlerini gören İktisat Vekaleti, yalnızca sanayi ve maadin işleri ile ilgilenmek üzere bırakılmıştır¹²⁹.

II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelen bu hükümet zamanında, mal kıtlığının doğurduğu sıkıntıları gidermek ve bazı kimselerin bu durumdan yararlanarak aşırı kazanç sağlamasını önlemek için 26 Ocak 1941'de Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile hükümete ekonomi ve savunma alanında geniş yetkiler verilerek Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi gibi kuruluşlar faaliyete geçirilmiştir¹³⁰. Ticaret Ofisi gıda malları ve diğer zorunlu tüketim mallarının ithalat ve ihracatını, fiyat denetimini yapacak, Petrol Ofisi de akaryakıt ve madeni yağların ithalatı ile yurtiçine dağıtımını gerçekleştirecektir¹³¹.

Bu dönem içerisinde, ülkenin petrol rezervlerinin saptanması ve işletilmesi, krom, bakır, manyezit, çinko ve kurşun başta olmak üzere birçok madenin aranması ve üretimiyle ilgili projelendirme çalışmalarının yürütüldüğünü görmekteyiz. 1940 yılında

¹²⁸ Y. Sezai Tezel; *İktisadi Tarih...*, s. 310.

¹²⁹ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 340.

¹³⁰ Erdinç Tokgöz; *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, Ankara, 2001, s. 110.

¹³¹ Y. Sezai Tezel; *İktisadi Tarih...*, s. 260.

3 bin 600 ton kurşun, 845 ton da manyezit üretilmiştir. 1941’de 135 bin ton krom, 10 bin 500 ton bakır, 160 bin ton linyit üretilmiştir¹³².

1.5.9. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Programında Madencilik

9 Temmuz 1942’de kurulan hükümetin programı TBMM’de 5 Ağustos 1942’de okunmuştur. Şükrü Saraçoğlu tarafından yapılan konuşmada, II. Dünya Savaşı hakkında bilgilendirmede bulunulurken, Türkiye’nin savaş dışında kalmasının faydaları izah edilmiştir. Ancak savaş döneminde halkın iâşe sıkıntısı yaşamaması için tedbirlerin alındığı açıklanmıştır. Hükümet programının madencilige ait olan kısmı ise “*Kömür gibi satıcısı hükümet olan maddeler için alım ve satım konusunda dengeli bir fiyat tespiti yapılacaktır.*” sözünden ibarettir¹³³.

Kısaca Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, dış siyaseti göz önünde bulundurarak, savaşın etkisini halka en az şekilde yansıtma politikasını benimsemiştir.

1.5.10. II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Programında Madencilik

9 Mart 1943 ve 7 Ağustos 1946 tarihleri arasındaki II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, başbakanın ifadesiyle Birinci Saraçoğlu Hükümeti’nin tam bir devamıdır. Ancak dünya savaşının dördüncü yılına denk gelmesinden dolayı iâşe ve para sıkıntısı yaşandığını ifade eden Şükrü Saraçoğlu, bu iki sıkıntıyı yenmek için tedbirlerin alındığını ve birçok mala el konulduğunu açıklamıştır¹³⁴.

Şükrü Saraçoğlu, madencilik konusunda şu noktalara değinmiştir¹³⁵: “*Eski dertlerimizden biri de kömürdür. Çünkü kömür üretimi, artan ihtiyaçlara paralel olarak artmıyor. Ayrıca geçen sene iki ay kadar çalışılmadı. Bu iki sebepten memleketin her tarafında kömür ihtiyacı tatmin edilemedi. Kömürün en yüksek iki üretim senesinden biri 1941’dir. O sene üretim 3 milyon tonu biraz geçmiştir. 1942 de bu miktar arz ettiğim sebebe binaen 2,5 milyon tona düşmüştür. Fakat yapılan gayretler neticesinde geçen senenin son aylarındaki günlük kömür üretimi daima sekiz bin tonun üstünde kalmıştır. Bundan başka içinde bulunduğumuz senenin ilk ayı içinde yapılan üretim çok ümit vericidir. Belki de en yüksek bir rakam bu senenin üretimi olacaktır.*”

¹³² Nadir Avşaroğlu, “Hükümet Programları ve Cumhuriyet Dönemi Madencilüğümüz”, s. 10. www.maden.org.tr/resimler/ekler/95f15384c2a79ce_ek.pdf (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2014)

¹³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İçtima Senesi 4, C. 27, s. 24.

¹³⁴ Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C. 3, Ankara, 2014, s. 159.

¹³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İçtima Senesi 1, C. 1, s. 24.

Bundan başka, ılımlı ve yardımcı tedbir olarak garp linyitlerini daha esaslı işletmek için tedbirler alıyoruz ve bu iş için icap eden parayı bütçeye koyduk... Ayrıca Etibank ve Sümerbank'ın meydana getirdiği müesseselerin devamını sağlamak için ne lazımsa yapılacaktır."

Saraçoğlu'nun da ifade ettiği üzere, 1943 yılının ilk ayında kömür üretimi 274 bin 737 ton olmuştur. Önceki yılın aynı ayındaki üretim ise 15 bin 470 tondan ibarettir. 1943 yılının sonunda toplam kömür üretimi Zonguldak-Ereğli kömür havzasında 3 milyon 165 bin 741 ton olmuş ve böylece Cumhuriyet'in ilk 21 yılındaki en fazla kömür üretimi gerçekleşmiştir¹³⁶. 1943 yılındaki kömür üretimi artışında, bir önceki yıla göre Ereğli kömür havzasında çalışan işçi sayısındaki artışın da etkisi vardır. 1942'de Ereğli Kömür İşletmesi'nde çalışan işçi sayısı 21.793 iken, 1943'te 26.814 işçi çalışmıştır.

1.5.11. Recep Peker Hükümeti Programında Madencilik

II. Dünya Savaşı'nın sonrasına denk gelen ve Demokrat Parti'nin de mecliste yer aldığı dönemde 7 Ağustos 1946'da hükümeti Recep Peker kurmuştur. 10 Eylül 1947'ye kadar devam edecek olan Peker Hükümeti programında, başlangıçta demokrasi ve hürriyet gibi konulardan bahsedilmiştir. İç politika ve dış politikaya yer verildikten sonra ticaret, ekonomi, tarım ve ulaştırma gibi alanlarda düşünceler paylaşılmıştır. Sanayi ve madenler kısmında Recep Peker, *"Yeraltı servetimizi ve su mahsullerimizi değerlendirme konusundaki çalışmaları artıracamız. Memleketin türlü bölgelerindeki kömür kaynaklarımızı işleterek mahrukat (yakacak) ihtiyacını karşılamaya, büyük enerji santralleri inşa programımızı bir an evvel tahakkuk ettirmeye hususi bir dikkatle çalışacağız."* diyerek kömür madeninin gerekliliğinden söz etmiştir¹³⁷.

1.5.12. I. Hasan Saka Hükümeti Programında Madencilik

10 Eylül 1947 ile 10 Haziran 1948 tarihleri arasında görev alan Hasan Saka Hükümeti programı mecliste okunurken, Demokrat Parti milletvekili Adnan Menderes tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin asıl sebebi hükümetin programının 25 senelik bir partinin olgunluğunu taşıyor olmasıdır. İç politika, güvenlik ve düzen, iktisadi politikalar, zirai üretim, su işleri, madenler gibi hususlarda Hasan Saka Hükümeti'nin programı eleştirilmiştir.

¹³⁶ "Türkiye Madenciliğinin 1943 Bilançosu", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 31, Ankara, 1944, s. 2.

¹³⁷ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 418.

Hükümet programına göre¹³⁸; “...*Su kuvvetinden ve linyitlerden elektrik enerjisi elde etmekle milli endüstrinin en verimli şekilde ilerleyebileceğine inanıyoruz. Bu suretle, hem maliyet fiyatlarını indirmek mümkün olacak, hem de geniş ölçüde yakıt ve bilhassa ulaştırma tasarrufu elde edilecektir. Üretimi artırma bahsinde madenlerimizin milli servet ve ihracat bakımından çok ehemmiyetli mevkiini göz önünde tutarak en modern şekilde makineleşmiş gerçekçi bir işletmeye kavuşmasını ön plana alacağız. Bu sahada memleketin gelecekte büyük bir servet kaynağı olmaya aday kömür havzamızı en başta düşünmekteyiz. Üretim seviyesini çok yakın bir zamanda yükseltmek kararında olduğumuz havzanın, bu amaca erişmesi için bütün lüzumlu donanımlarla çalışmak kararındayız.*”

Adnan Menderes, madencilik konusundaki eleştirilerde, hükümetin planladığı kömür havzasının modernize edilmesi meselesini gerçekçi bulmadığını açıklamıştır. Sadece kömür havzasının ıslahı için yaklaşık 600 milyon liranın harcanması gerekmektedir¹³⁹.

Hasan Saka Hükümeti döneminde, 6 Ocak 1948 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla madencilik konusunu ilgilendiren bir kararname yayınlanmıştır¹⁴⁰. Bu kararnameyle mali tedbirlerin ayrıntısını tespit etmek için Maliye ve Ekonomi bakanlıklarının işbirliği içinde çalışması, Sümerbank ve Etibank tarafından planlanan sanayi ve maden işlerinin maddi anlamda nasıl sonuca ulaştırılacağı, maden işletmelerindeki üretimin artırılmasıyla deniz ve karada oluşacak trafik sıkıntısı için Ulaştırma Bakanlığı'nın tedbirler alınması gibi önlemler üzerinde durulmuştur.

1.5.13. II. Hasan Saka Hükümeti Programında Madencilik

10 Haziran 1948'de Hasan Saka'nın başbakanlığında ikinci kez kurulan hükümet programında tasarruf tedbirleri üzerinde durulmuştur. II. Dünya Savaşı'yla birlikte uzun zamandan beri milli savunmada artan masraflar ve devletin kadro giderlerindeki artışlar nedeniyle bütçe için bazı tedbirlerin alınması ifade edilmiştir. Ekonomik kalkınma için, verimli olmayan ve masraf oluşturan inşaat çalışmalarından vazgeçilmelidir. İç finansman kaynaklarının elverdiği ölçüde ziraat ve diğer ekonomi alanlarında yıllara ayrılmış kalkınma planı oluşturulacaktır.

¹³⁸ A. Can Bilgin; *a Türkiye'de ve Dünyada Madencilik...*, s. 64.

¹³⁹ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 498.

¹⁴⁰ *BCA, 030.18.1.2 / 115.85.14*

Bu hükümetin programında genel olarak II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinin giderilmesi için alınacak tasarruf tedbirlerinden bahsedilmiş, ekonomi ve diğer alanlarda detaya yer verilmemiştir. Hasan Saka'nın hükümet beyannamesini okumasının ardından meclis sıralarından eleştiriler gelmiş ve söz alan Demokrat Parti'li İsmail Hakkı Çevik, kurulan yeni hükümetin programından çok, dokuz ay süren bir önceki Hasan Saka Hükümeti'nin icraatlarının başarısız olduğundan söz etmiştir. İsmail Hakkı Çevik, madencilik ve diğer alanlarda olmak üzere verilen vaatlerin gerçekleşmediğini hatta bir kısmının ülke aleyhine doğru yol aldığını ifade etmiştir. İsmail Bey'e göre madenlerin rasyonel işletme ile üretim kapasitelerinin arttırılacağı vaadi karamsar sonuçlar vermiştir. Ayrıca kömürü ihraç etme noktasında verilen taahhüt için etüt çalışmasına bile başlanmadığı belirtilmiştir¹⁴¹.

Cumhuriyet Halk Partisi Maraş milletvekili Emin Soysal ise kurulan hükümetin programının eskisine nispetle adeta bir programsızlık olduğu eleştirisini dile getirmiştir. On beş madde sıralayarak bir önceki Hasan Saka Hükümeti'nin başarısız olduğunu söyleyen Emin Soysal, önceki programda yer alan kömür havzasını ıslah ve geliştirme işlerinin bu hükümet programında yer almamasından dolayı rahatsızlığını belirtmiştir¹⁴².

1.5.14. Şemsettin Günaltay Hükümeti Programında Madencilik

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek başına kurduğu son hükümet olan Şemsettin Günaltay Hükümeti 16 Ocak 1949'da göreve başlamıştır. 22 Mayıs 1950'ye kadar sürecek olan bu hükümet programında madenler ve kömür üzerinde de durulmuş, üretim artışından bahsedilmiştir.

Başbakan Şemsettin Günaltay, hükümet programını okurken şu noktalara değinmiştir¹⁴³: “Devlet sermayesiyle girişilen teşebbüslerde mali imkânlarımızın müsaadesi nisbetinde, başta kömür havzası olmak üzere, madenlerimizi modern teknik vasıtalarla mücehhez, rasyonel çalışır ve istikrarlı bir döviz kaynağı teşkil eder hale getirmek için planlı olmak kararındayız. Yurdumuzun yakıt ihtiyacını mümkün olduğu kadar linyit kömürleriyle karşılayarak maden kömürlerimizi önemli üretim faaliyetlerinin ham maddesi ve döviz kaynağı olarak kıymetlendirmek amacımızdır.

¹⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 8, İçtima Senesi 3, C. 12, s. 226.

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 8, İçtima Senesi 3, C. 12, s. 243.

¹⁴³ N. Avşaroğlu; “Hükümet Programları ve Cumhuriyet Dönemi Madenciliğimiz...”, s. 12.

Hususi sermayenin iktisadi sahalarda girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak hükümetin başlıca şiarı olacaktır.”

Şemsettin Günaltay hükümetinin programında, Amerikan hükümetinin verdiği yardımlardan büyük ölçüde faydalanmanın ülke yararına olacağı belirtilmiştir¹⁴⁴.

1.5.15. I. Adnan Menderes Hükümeti Programında Madencilik

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, 22 Mayıs 1950'de kurulan I. Adnan Menderes Hükümeti, 9 Mart 1951'e kadar görev yapmıştır. Hükümet programını okuyan Adnan Menderes, ilk olarak CHP Hükümetleri'nin ekonomide uyguladığı olduğu yanlış programdan bahsederek yıldan yıla borçların arttığını ifade etmiştir. Bunun yanında Menderes, II. Dünya Savaşı'ndan önce 214 tona yükselen altın stokunun 1950'de 130 ton civarına düştüğünü ve döviz stoklarının eridiğini belirterek bunların neticesi olarak hayat pahalılığı ve yüksek maliyetlerin başladığını açıklamıştır. Marshall Planı ile bütçe açığının büyük bir kısmının kapatılacağı açıklanan hükümet programında, “...Memlekette mevcut sermayenin üretime akmasını kolaylaştırmak, yabancı teşebbüsün sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını yerine getirmek, üretimi devletin zararlı müdahalelerinden kurtarmak” gibi meseleler üzerinde ciddiyetle durulmuştur. Adnan Menderes'in açıklamasına göre bu hükümet ile birlikte Devletçilik politikası terk edilmiş ve özel teşebbüs devreye konmuştur. Devletin doğrudan doğruya iktisadi teşebbüslere girişmesi zaruri hallerde gerçekleşecektir¹⁴⁵.

Bu hükümet programında madencilik konusuna dair doğrudan ifadeler yer almamıştır. Ancak madenciliğin de içinde yer aldığı sanayi alanında özel teşebbüs ve dış yardımların gerekliliğinden bahsedilmiştir.

1.5.16. II. Adnan Menderes Hükümeti Programında Madencilik

9 Mart 1951 ile 17 Mayıs 1954 tarihleri arasında görev yapan II. Adnan Menderes Hükümeti madencilik konusunu da ele almıştır.

Hükümet programını okuyan Adnan Menderes, “Hükümetimizin başlıca amaçlarından biri de sanayi, maden ve su mahsulleri gibi üretim şubelerini azami verime kavuşturmaktır. Ayrıca yakıt ve petrol işlerimizin de yeni hükümetin nispet bir

¹⁴⁴ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 137.

¹⁴⁵ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961)*, Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C. 2, Ankara, 2013, s. 753-754.

neticeye bağlayacağı mevzular arasında yer alacağını bilhassa belirtmek isteriz.” diyerek madencilğe yer vermiştir¹⁴⁶.

Bu hükümet döneminde, belirlenen programa uygun hareket edildiği görülür. İlk olarak 6309 sayılı yeni Maden Yasası devreye konarak madenlerin devlet eliyle geliştirilmesi ilkesi terk edilmiş, özel ve kamuya ait girişimlerin eşit haklara sahip olacaklarına ilişkin hükümler getirilmiştir. Özellikle petrol konusunda 6326 sayılı Petrol Kanunu devreye konularak, petrol üretiminde hem Türk sermayesi hem de yabancı sermayenin bu konuya eğilmesi sağlanmıştır. Ayrıca TPAO kurularak devlet adına petrol üretimi gerçekleştirilecektir¹⁴⁷.

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950 ile 1953 yılı dahil olmak üzere Türkiye'de ham petrol üretimi 17.037 tondan 26.545 tona yükselmiştir. Bu dört yılın toplam üretimi ise 84.343 tondan ibarettir. Fakat 1954 yılında Petrol Kanunu devreye konduktan sonra TPAO'nun da kurulmasıyla birlikte bu yılki ham petrol üretimi 69.354 ton olmuştur¹⁴⁸. Bu rakamlara baktığımızda Demokrat Parti Hükümeti'nin petrol üretimi konusunda uyguladığı politikanın 1954 yılında olumlu anlamda katkı sağladığını söylemek yanlış olmaz.

1951 yılında Garzan petrol sahasının bulunmasından sonra yıllık kapasitesi 330 bin ton olan modern Batman Rafinerisi'nin kurulması kararlaştırılmış ve rafinerinin inşaatı 1955 yılında tamamlanmıştır¹⁴⁹.

Demokrat Parti'nin liberalleşme çalışmaları çerçevesinde bu hükümet döneminde, 31 Temmuz 1952'de TÜRK-İŞ'in kurulmasına destek verilmiştir¹⁵⁰.

1.5.17. III. ve IV. Adnan Menderes Hükümetleri Programında Madencilik

Adnan Menderes 17 Mayıs 1954'te üçüncü kez hükümeti kurmuştur. Yaklaşık 1,5 yıl sürecek olan bu hükümet, 9 Aralık 1955'e kadar görev yapacaktır. Adnan Menderes meclis kürsüsünde, iktidar değişikliği yaşanmadığı için yeni bir hükümet programının yapılmasına gerek olmadığını açıklayarak konuşmasına başlamıştır.

¹⁴⁶ 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, s. 35.

¹⁴⁷ TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu, “1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü”, 9. Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik Kongresi Bildirileri, Ankara, 1985, s. 381.

¹⁴⁸ “MTA Enstitüsü Faaliyeti 1953 ve 1954 Yılında Yapılan Başlıca İşler”, MTA Enstitüsü Dergisi, S. 47, Ankara, 1955, s. 144.

¹⁴⁹ Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul, 2011, s.339.

¹⁵⁰ E. Tokgöz; *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi...*, s. 140.

Önceden belirlenen programların tatbikine devam olunacağı beyan edilmiştir. Bu hükümet tarafından *“bilhassa sanayi erbabı ve madencilerle denizcilerin kredi imkânlarına kavuşturulmasının icap ettiği, bu sebeple bu iş kollarının ihtiyaçları göz önünde tutularak yeni kanunların devreye konacağı”* açıklanmıştır¹⁵¹.

Hükümet programını okuyan Adnan Menderes, yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile petrolerin işletilmesi konusundaki tedbirlerin devam edeceğini, ülkenin sanayileşmesinde zengin yer altı kaynaklarının ve petrolerin bir an önce işletmeye açılacağını, bunların iktisadi kalkınmamızda önemli bir mevki işgal edeceğini ifade etmiştir¹⁵². Ayrıca gelecek dört yıl içinde madencilik alanındaki üretimin birkaç mislini bulacağı açıklanmıştır.

IV. Menderes Hükümeti, 9 Aralık 1955'te başlayarak 25 Kasım 1957'ye kadar devam edecektir. Bu hükümet programında genellikle, önceden belirlenen politikaların devam ettirileceği konusunda açıklamalar yapılarak madencilik alanında şu ifadelere verilmiştir¹⁵³: *“...Özel teşebbüs sektörünün günden güne gelişmekte olduğunu dikkate alarak bu gelişmeyi daha hızlı ve güvenli bir şekilde teşvik etmek amacıyla bir Sanayi ve Maden Vekaleti'nin kurulması lüzumu ortaya çıkmıştır. Petrol Kanunu'nun tatbiki ve neticeler elde edilmesi konusu büyük bir dikkatle takip edilecektir.”*

Ancak beklenenin aksine ekonomide istenilen hedefe ulaşılamamıştır. 1954 Kore Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan olumsuz koşullar liberalizme kısıtlama getirmiş ve döviz darboğazı sanayi kesiminde devletin önemini ortaya çıkarmıştır. Yatırımları teşvik için kurulan Sanayi ve Madenler Bakanlığı beklenen sonucu vermemiş ve devletin ekonomideki yeri kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu nedenle Demokrat Parti'nin baştan beri savunduğu liberalizm politikasından ödün verilecektir¹⁵⁴. Menderes'in dördüncü hükümeti döneminde, 22 Mayıs 1957 tarih ve 6974 Sayılı Kanun ile Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu faaliyete geçecektir.

1.5.18. V. Adnan Menderes Hükümetleri Programında Madencilik

V. Menderes Hükümeti 25 Kasım 1957'de kurulmuş ve 27 Mayıs 1960 darbesine kadar devam etmiştir. Adnan Menderes hükümet programı konuşmasında

¹⁵¹ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 2, s. 1019.

¹⁵² A. Can Bilgin; *Türkiye ve Dünya'da Madencilik...*, s. 66.

¹⁵³ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 2, s. 1091.

¹⁵⁴ Yaşar Baytal; *“Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”*, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Ankara, 2007, s. 556.

madencilik konusunda Şu hususlara deęinmiŐtir¹⁵⁵: “Kömürden krom ve petrole kadar yeraltı servetlerimizin modern metotlarla aranması, çıkarılması, kıymetlendirilmesi ve gerçek usullerle yararlanılması için maddi ve hukukı tedbirler alınmıştır.”

Adnan Menderes, başbakan olarak görev aldığı son hükümet döneminde 1960 yılında Mersin ve İzmit’de iki petrol rafinerisinin temelini atmıŐtır. Bunlardan 6 Ocak 1960’ta temeli atılan Mersin’deki ATAŐ rafinerisi tamamen Amerikan ve İngiliz Şirketleri tarafından inşa edilecek (MobilOil, British Petroleum, Shell Company of Turkey), İzmit’teki İPRAŐ rafinerisi ise % 50 oranında Amerikan sermayesiyle olarak faaliyete geecektir¹⁵⁶. Ayrıca 28 Şubat 1960 tarih ve 7462 sayılı yasa ile kurulan Ereğli Demir ve elik Fabrikaları AŞ (ERDEMİR) 11 Mayıs 1960’ta faaliyete geçmiştir. Başlangıçta % 22,5 oranında yabancı, % 77,5 civarında yerli sermayeyle kurulan Şirketin yarısından fazlası kamu denetiminde olmuştur. Bu tesis ülkemizde ilk yassı elik üretim işletmesi olmuŐtur¹⁵⁷.

Demokrat Parti’nin 1950-1960 dönemindeki tek başına iktidar dönemi 27 Mayıs 1960 darbesiyle sona ermiştir. Yaklaşık bu on yıllık süreçte dış kredi imkânları artarak özel girişimciliğe önem verilmiştir. Savaş sonrası dönem olduğundan devlet ve özel sektörün elindeki sermaye birikiminin yetersizliği, yatırımların yabancılar tarafından gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır.

¹⁵⁵ 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, s. 35.

¹⁵⁶ Erkan Toy; *Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve Yatırımlar*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 111.

¹⁵⁷ E. Tokgöz; *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi...*, s. 140.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİ MADENCİLİK POLİTİKALARI (1923-1960)

Milli mücadelenin kazanılmasının ardından Yeni Türk Devleti'nin ekonomik anlayışında Milli İktisat ilkesi benimsenmiştir. Bunun ilk adımını ise İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar oluşturmuştur. Bu dönemde devlet doğrudan sanayi yatırımlarına girişmek yerine, Sanayi ve Maadin Bankası'nı, Türkiye İş Bankası'nı kullanarak ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu çıkararak devletin kontrolü ile özel sektör yoluyla sanayiye geliştirmek yoluna gitmiştir. Tüm bu çabalara karşın yeni kurulan bir devletin sanayicilerinin o kadar teşviklere rağmen istenilen sanayi atılımını yapamadığı görülmüştür. Elbette bundaki asıl sebebin sermaye yetersizliği ve yetişmiş eleman sıkıntısı olduğunu söyleyebiliriz. Bir yandan Cumhuriyetin ilk 5-6 yıllık sürecinde liberal ekonomi politikalarının sanayileşmeye yeteri kadar katkı sağlayamaması, diğer taraftan 1929'da Amerika'da yaşanan ekonomik buhranın tüm dünyayı etkilemesi, Türkiye'de yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

Devletçiliğe geçiş sürecinde özel sektörün teşvik edilmesine dair bir eğilim görüldüğü halde, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkilerinin hissedilmeye başlamasıyla devletin iktisadi hayata müdahale etme tavrı göze çarpmıştır. Bu sebeple 1930 yılında dönemin Ekonomi Bakanı Şakir Bey (Kesebir) başkanlığında bir komisyon kurularak iktisadi duruma dair rapor hazırlanmıştır. Bu raporda özetle devletin iktisadi hayata müdahale eder duruma gelmesinden bahsedilerek devletin ekonomiyi yönlendirmesi, özel sektörü teşvik etmesi, kaynakları özel sektöre yöneltmesi önerilmiştir¹.

Planın milli iktisat ve sektörel politikalar ile ilgili bölümünde pamuklu tarım, orman, sanayi, madenler ve ticaret kesimleri incelenmiştir. Bu bölümde sonradan devletçe gerçekleştirilen Ergani bakır madenleri işletmesi gibi projelerin takip edilmesi önerilmiştir. Programda madenler üzerinde de durulurken, demir, bakır, kömür, krom, linyit gibi madenler hakkında bilgiler verilmiştir. 1927-1928 yıllarındaki madenlerin üretimi belirtilerek demir, krom ve bakır madenleri ile ilgili ayrıntılara değinilmiştir.

¹ Betül Gür; "Sanayi Planlarının Hazırlanmasına Temel Teşkil Eden Raporlar", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 25, İstanbul, 2006, s. 208.

Madencilik sektöründe yerli sermayenin daha faydalı olacağı savunulmuştur. Diğer alanlarda teşviklerin maden sektörüne sağlanması da öneriler arasında yer almıştır².

Şakir Kesebir Planı ile önerilen ekonomi politikası, özel kesimi teşvik üzerine kurulmuş ve daha çok özel sermaye yatırımları üzerinde durulduğundan madencilik sektöründeki belli alanlar dışında (petrol, demir, bakır gibi), devlet sermayesi ile üretimde bulunmak söz konusu edilmemiştir. Özetle bu plan, liberal politikadan devletçiliğe geçişin bir aşaması olmuştur³.

Devletçi politikalar, tarım dışındaki üretim alanlarında devleti asli yatırımcı ve üretici unsur olarak göstermiştir. Sanayi ve maden sektöründeki devlet işletmeleri, yatırımların ile üretimin büyük bölümünün yapıldığı sürükleyici kesim olarak belirlenmiştir⁴.

Cumhuriyetin onuncu yılına gelindiğinde, kuruluş devrinin güçlükleri giderilmiş ve bütün dünyada hüküm süren ekonomik kriz kısmen atlatılmıştır. Tüm bunlar, Türkiye'nin planlı ekonomiye geçmiş olduğunu göstermektedir.

2.1. Planlı Sanayi Döneminde Madencilik

1920'li yıllarda ülke ekonomisinin zayıf ve dışa bağımlı yapısı, yeni gümrük vergileri konamıyor olması ve henüz bir merkez bankasının kurulmamış olması Cumhuriyet yönetimini kalkınmayı finanse etme olanağından yoksun kılmıştır. 1929 ekonomik bunalımı ile beraber Türkiye'nin borç erteleme talebi olmuş ve bu nedenlerle yeni bir ekonomik politika belirleyerek bu olumsuz durumların etkilerinin giderilmesi düşünülmüştür. Devletçilik böyle bir zamanda ortaya çıkmıştır. İlk olarak CHP Parti Programı'na eklenen bu ilke daha sonra devlet politikası olmuş ve bu ilke gereğince Türkiye'nin sanayileşmesi için devletin doğrudan sanayi tesisleri açması öngörülmüştür. Bu konuda ülkenin hammadde yapısı ve ihtiyaçlar göz önüne alınarak çeşitli raporlar hazırlanmış, Türkiye'de planlı sanayileşme dönemine geçilmiştir.

² İ. Tekeli – S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları...*, s. 462-478.

³ Serkan Tuna; *Türkiye'de Devlet İşletmeleri (1930-1940)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s. 131.

Programın madencilik detayları için İlhan Tekeli - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul, 2009, s. 445-478.

⁴ Korkut Boratav; "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C. 1, İstanbul, 2005, s. 327.

Bu dönemde hazırlanan Birinci ve İkinci Sanayi Planları'nda madencilik sektörüne; bir yandan giderek artan demir-çelik, yakıt ve elektrik enerjisi gereksinimini karşılamak, diğer yandan özellikle krom ve bakır gibi madenleri ihraç ederek döviz elde etmek amaçlarıyla önem verilmiştir⁵.

2.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Madencilik

Türkiye'de devletçilik politikasının hayata geçirilmesi ile yapılması düşünülen, hızlı bir ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesidir. Bunun için, kamunun sanayi tesisleri kurup işletmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır. İsmet Paşa'nın oldukça geniş bir bürokrat ve sanayici heyetiyle 1932 yılında yaptığı Moskova ziyareti Devletçilik uygulamaları konusunda önemli bir aşama olmuştur. Devletçiliğin bir plan dahilinde yapılması tartışmaları ile ekonomide devletçi modeli benimseyen Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasında Sovyet uzmanlarının büyük katkısı olmuştur⁶.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı oluşturacak olan raporlar, Ocak 1933'te Mahmut Celal Bey'in (Bayar) İktisat Bakanlığı döneminde tamamlanarak başbakanlığa gönderilmiştir. Bu plan başlıca iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda dokuma, maden, selüloz, seramik, kimya sanayi dallarında kurulması önerilen yirmi fabrika hakkında raporlar, ikinci kısımda ise İktisat Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması için yapılan öneriler yer almıştır. Bu ilk sanayi planının amacı, öncelikle ithalatımızda yer alan fakat hammaddeleri yurtiçinden karşılanabilecek olan bazı sanayi kolları ve ünitelerini, devlet gücü veya mümkün olan yabancı yardımlarla kurmak şeklindeydi⁷.

Sovyetler Birliği'nden Prof. Orlof'un başkanlığındaki bir heyetin raporu ışığında hazırlanan planın ana hatları, 8 Ocak 1934'te *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı* adı altında mecliste kabul edilmiştir⁸. Plan, ulusal ekonominin tamamını kapsamaktan çok, beş yıllık sanayi yatırım programı niteliğini taşımıştır. Bu plan kağıt üzerinde kalmamış ve ilk büyük sanayi yatırımlarına rehberlik ederek önem arz etmiştir.

⁵ Nejat Tamzok; "Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Sonuçları", *Türkiye 19. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Fuarı Bildirileri*, İzmir, 2005, s. 7.

⁶ Sevda Mutlu; "1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik Tartışmaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, Sivas, 2007, s. 43.

⁷ Ö. Demir; *Ergani Bakır İşletmesi Tarihi...*, s. 39.

⁸ Nadir Eroğlu; "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 2, İstanbul, 2007, s. 70.

Bu plan, 1930'da İktisat Vekili Şakir Bey'in (Kesebir) döneminde hazırlanan iktisadi rapor ile yabancı uzmanların madencilik konusundaki araştırmalarına dayalı olarak uzun sürede gerçekleşen bir birikimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hazırlanan plan 17 Nisan 1934'te resmen uygulamaya konmuştur⁹.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan maadin sanayi; demir, sömükok (kömür), bakır ve kükürt sanayiinden oluşmuştur. Planda bu sanayi alanları ile ilgili tüm detaylara yer verilmiştir. Prof. N. Yuşkeviç'in hazırladığı bu kısım, kimya ve demir sanayinin tesis edilmesi hakkındadır. Birinci Beş Yıllık Sanayi programının madencilige dair kısmında başlıca dört amaç göz önünde bulundurulmuştur¹⁰;

- Millî madencilikle, yurdumuzun esas ham madde ve yakıt ihtiyaçlarının karşılanması; memlekette maden kömürünün yakıt olarak kullanılmasının teşvik edilmesi ve kişi başına düşen taşkömürü ve kok ile linyit tüketimi ortalamasının Avrupa devletleri seviyesine çıkarılması.

- Gittikçe artacak olan fabrikalar ile ulaştırma araçlarının yakıt ve ana madde ihtiyaçlarının millî kaynaklarımızdan temin edilmesi; bundan dolayı maden kömürü ile demir cevheri üretimine özel bir önem verilmesi.

- Maden kömürü ve demirden başka, bakır, kurşun, çinko, ateşe dayanıklı malzeme ile demir ve çelik halitalarında kullanılan krom, manganez gibi madenlerimizin üretiminde beklenen gelişmenin sistemli bir programla sağlanması.

- Madencilik ürünlerimizin, memleketimiz için ihtiyaç olan mallarla makinelerin ithalâtı karşılığında döviz kaynağı olarak kullanılması ve plânlı ihracatın teşvik edilmesi.

Ülkenin madenlerini incelemek ve bu servet hakkında açık bilgi elde ederek işletmeye değer ve kârlı görülenleri işletmek için resmi bir teşekkül vücuda getirmek, çeşitli kuruluşların kurulmasına yol açmıştır. Sanayileşme çabalarının bir sonucu olarak 1933 yılında elektrik, petrol ve altın arama ve işletme alanlarında fonksiyonel bir şekilde çalışması öngörülen Petrol Arama ve İşletme İdaresi ile Altın Arama ve İşletme İdaresi olmak üzere iki kuruluş oluşturulmuştur. Bu kurumlar yeterli kadro ve ekipmana sahip olmamaları nedeniyle beklenen başarıyı gösterememişlerdir.

⁹ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul, 2009, s. 179.

¹⁰ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", s. 249.

2262 no'lu kanunla 3 Haziran 1933'te kurulan Sümerbank'a bu planda ayrı bir yer verilmiştir. Bu banka, devlete ait sanayi işletmelerini devralıp işletecek, devlet sermayesi ile kurulacak olan bütün sanayi işletmelerinin etüt ve projelerini hazırlayacak, sanayi kuruluşlarına kredi sağlayacak, Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı fabrikaları işletecektir¹¹.

Birinci Beş Yıllık Plan'daki fabrikaların açılması için Sümerbank'a 41.553.000 TL, İş Bankası'na da 2.400.000 TL'lik kaynak sağlama görevi verilmiştir. Ancak Etibank'ın açılmasıyla maden tesislerinin harcamalarını bu banka yapacaktır¹². Planın öngördüğü yatırımların genel olarak iç kaynaklarla finanse edilmesi ilkesi benimsendiye de Sovyet Rusya'dan 8 milyon dolar, İngiltere'den 13 milyon sterlin kredi sağlanmıştır. Karabük Demir-Çelik Tesisleri İngiltere'den sağlanan bu kredi ile kurulmuştur¹³.

Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'nin 5. devresinin üçüncü dönemi açılış konuşmasında madencilik gelişmelerinin önemini şu sözlerle açıklamıştır¹⁴:
"...Türkiye'de devlet madenciliği, milli kalkınma hareketi ile ilgili önemli konulardan biridir. Genel sanayileşme düşüncemizden başka, maden arama ve işletme işine ehemmiyet vermeye mecburuz. Maden Tetkik ve Arama Dairesi'nin çalışmalarına azami gelişim göstermesini ve bulunacak madenlerin verimlilik hesapları yapıldıktan sonra planlı bir şekilde hemen işletmeye konulmasını temin etmemiz lazımdır..."

Devletin madencilik alanına yatırımcı ve işletmeci olarak girme düşüncesi, MTA ve Etibank'ın kurulmasıyla somutlaşmıştır. MTA, maden arama, jeolojik ve jeofizik araştırmalar yapma, laboratuvarlar kurma ve personel eğitimi gibi işlevleri üstlenmiştir. Etibank'ın ise, maden kaynaklarının işletilmesi, madencilik alanı ile ilgili her türlü işlem, alım-satım, ruhsat ve benzeri faaliyetleri yürütmesi, ayrıca bankacılık işlemleri yapması kararlaştırılmıştır¹⁵.

Birinci Sanayi Planı'nda yer alan Isparta Keçiborlu Kükürt Fabrikası'nın temeli 1 Ekim 1934 tarihinde İktisat Vekili Celal Bayar tarafından atılmıştır.

¹¹ Perihan Soylu – Özlem Yaktı; "Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı", *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 374.

¹² İ. Tekeli – S. İlkin, *Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu...*, s. 197.

¹³ P. Soylu – Ö. Yaktı; "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı...", s. 376.

¹⁴ *MTA'nın 75 Yılı*, s. 3; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, İçtima Senesi 3, C. 20, s. 5.

¹⁵ N. Tamzok; "Madencilik Politikaları...", s. 190.

Zonguldak'ta kurulması düşünülen sömük fabrikasının temeli, Başvekil İsmet İnönü tarafından 15 Ağustos 1934'te atılmıştır. Maden sanayiinde en önemli yeri işgal eden demir sanayi ise 1936 yılının sonlarında İngiliz Brassert şirketine ihale edilmiştir. İngiliz şirketinin Karabük'te kurulacak demir sanayi ile ilgili tüm çalışmaları tamamlamasından sonra 3 Nisan 1937 tarihinde bu fabrikanın temeli atılmıştır¹⁶. Fabrika, ancak 6 Haziran 1939 tarihinde faaliyete geçebilmiştir. Birinci Sanayi Planı'nda bakır madeni için ayrılan kısımda Ergani ve Murgul madenlerine yer verilmiş ve Ergani bakır madenine ayrı bir vurgu yapılmıştır. İnşası devam eden demiryolunun bitmesinden sonra Ergani madeninin işletilmesine başlanılacağı belirtilmiştir¹⁷.

1934-1938 yılları arasını kapsamak üzere yürürlüğe konulan Birinci Sanayi Planı yatırımlarının yaklaşık 1/3'ü, maden grubuna ayrılmış olup, planlanan tesisler arasında Karabük Demir ve Çelik Sanayii tesisleri, Zonguldak sömük ve kömür tesisleri, Ergani'de bakır izabe fabrikası ve Keçiborlu'da kükürt işletmesi yer almıştır. Planın uygulama aşamasında bu işletmelere, Guleman Krom Yatakları İşletmesi ve Kuarshan Bakır Yatağı İşletmesi de eklenmiştir¹⁸. Bu planda madencilik alanı için yaklaşık yatırım tutarı 11 milyon 850 bin Türk Lirası olarak belirlenmiştir. Bunun da toplam yatırımdaki payı % 26.9 olmuştur¹⁹.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı temel olarak iç kaynaklarla finanse edilmiştir. Planın iç kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilmesinin en temel nedeni, bağımsızlık prensibi ile ilgilidir. Bu bağlamda zorunlu kalmadıkça dış finansmana yönelmemek temel ilke olarak benimsenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmak için yatırımların az gelişmiş bölgelere yapılmasına yönelik bir arayışın olduğu da görülmektedir. Sanayi tesislerini coğrafi bölgelere göre yayma politikası olarak 4 tesisin (İstanbul, İzmit, Gemlik ve Bursa) Marmara Bölgesi'nde kurulması öngörülürken, bu bölgeyi 3 tesis ile (Kütahya, Nazilli ve Bodrum) Ege Bölgesi izlemiştir. Akdeniz, Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde 2 tesisin

¹⁶ Ö. Demir; *Ergani Bakır İşletmesi Tarihi...*, s. 44.

¹⁷ A. İnan; *Birinci Sanayi Planı...*, s. 273.

¹⁸ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 114.

¹⁹ Y. Çilingir; "Madenciliğimizin Evrimine Toplu Bir Bakış", s. 71.

kurulması planlanmıştır²⁰. Planın sanayileşmede sadece bölgeler arasındaki dengeyi yaratmak değil, aynı zamanda gelir dağılımında aşırı farkı önlemek hedefinin olduğunu da düşünebiliriz.

1940'a doğru 18 milyona yaklaşan ülke nüfusu karşısında daha önce ithal edilen un, şeker, basma gibi alanlarda artık devlet kendi ürünlerini üretir duruma gelmiştir. Devletin öncülüğünde başlatılan sanayi yatırımları başarıya ulaşmış ve ülke planlı sanayi çalışmaları kapsamında 17 sanayi tesisine kavuşmuştur. Çoğu yerli sermayeye dayanarak kurulan bu tesisler, Türkiye'nin sanayileşme hareketine yön veren temel kuruluşlar olmuştur²¹.

Türkiye'nin kendi sanayi tesislerini kurması için uygulamaya konan sanayi planı sonucunda, kurulan tesislerin ağırlıklı alan tekstil olmuştur. Bunun sonucunda tekstil alanında olabildiğince ithalata bağımlılık azaltılmış ve halka daha ucuza ürün sağlanmaya başlanmıştır. Bunun dışında kağıt, cam ve şişe, kükürt madeni, kömür, demir-çelik alanında kurulan tesisler ile bu alanlarda da üretim başlamış böylece planın büyük bir kısmı uygulamaya geçirilebilmiştir.

1930 ile 1945 yılları arasında devletin madenlere olan ihtiyacı ve Doğu Anadolu'nun yeraltı kaynakları bakımından zenginliğinden dolayı sanayi yatırımları bu bölgeye yönlendirilmiştir. Bu dönemde bölgede madencilik alanında yoğun faaliyetlerin olduğu ve bu çerçevede bölgenin sanayi, ulaşım, bayındırlık ve istihdam alanlarında olumlu gelişmelere katkı sağladığı bir gerçektir²².

1935 yılındaki nüfus sayımı sonuçları, Türkiye'de nüfusun % 81'inin çiftçilikle, % 8'inin zanaatla ve ancak % 0,23'ünün madencilikle geçinmekte olduğunu göstermiştir. Ayrıca yasalarla maden işçilerinin hayat seviyesini yükseltmek amaçlanmıştır. Maden ocaklarında çalışma müddeti günde 8 (sekiz) saate indirilmiş ve işçinin sıhhi durumuna özel bir önem verilerek her bölgede dispanser, hastane ve diğer sağlık teşekkülleri meydana getirilmiştir²³.

²⁰ B. Ali Eşiyok; "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", *Memleket Siyasi Yönetim*, C. 4, S. 11, Ankara, 2009, s. 99.

²¹ Erdinç Tokgöz; "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. II, Ankara, 2004, s. 328.

²² Rahmi Doğanay; "1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu'da Uygulanan Sanayi Politikaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ, 2000, s. 227.

²³ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", s. 251.

2.1.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Madencilik

1934-1938 yıllarında Birinci Sanayi Planının öngördüğü doğrultuda hareket edilerek madencilik yatırımlarına ağırlık verilmiş ve madenciliğin gelişmesine katkıda bulunacak kuruluşlar tesis edilerek ülke madenlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesine çalışılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulaması devam ederken, 20-24 Ocak 1936 tarihinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıklarını yapmak üzere, dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar'ın başkanlığında bir Sanayi Kongresi toplanmıştır. Kongrenin ardından, birinci plana göre tesis sayısı ve kapsadığı alan bakımından daha geniş olarak *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı* hazırlanmıştır²⁴.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın ana hedef ve stratejisi ise şöyle özetlenebilir²⁵;

- Büyük sermaye ve teknik güç gerektiren ve hammaddesi tamamen yurt içinde bulunan sanayi kollarına öncelik verilecektir.

- Ülkemizin enerji ihtiyacını karşılayacak elektrik santrallerinin kurulması sağlanacaktır.

- Makine sanayiine bir başlangıç olmak üzere, kurulmakta olan Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının yan mamullerini işleyecek fabrikalar kurulacaktır.

- İç piyasada az fakat dış piyasada önemli bir alan arz eden madenlerimizi ihracata elverişli hale getirerek ihracat kaynakları yaratılacaktır.

Bu planda öngörülen yatırımlar şunlardır²⁶;

- Madencilik; krom, bakır, simli kurşun, çinko, antimuan, demir, taşkömürü.

- Enerji; elektrik santralleri.

- Toprak sanayi; Çimento ve ateşe dayanıklı malzeme.

- Gıda sanayi; Ekmek ve un sanayii, zeytinyağı rafinerisi, yaş ve kuru meyve sanayi, et sanayi.

²⁴ E. Tokgöz; "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler...", s. 327.

²⁵ Afet İnan; *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara, 1989, s. 7.

²⁶ H. Özyurt; "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları...", s. 135.

- Kimya sanayi; Soda, reçine, afyon, gülyağı, gliserin, yağ hazımları ve sabun sanayileri ile petrol rafinerisi, sentetik benzin ve azot sanayi.

- Fizikî sanayi; madeni eşya, ölçü, boru, sac teneke sanayi.

- Deniz sanayi; Deniz ve su ürünleri sanayi.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, madenler ve Etibank'ın faaliyet alanına giren konularda, o döneme kadar ülkemizde kurulmaları ve üretilmeleri hayal dahi edilmemiş yatırımların gerçekleştirilmesi ve üretime geçmeleri için bütün ayrıntılar incelenmiş ve projelendirilmiştir. Planda iki adet bölge enerji santrali, yılda 100 bin ton kapasiteli bir petrol rafinerisi, sentetik benzin üretim tesisi, azot ve azotlu gübre fabrikası, yılda 10 bin ton kapasiteli ferro-krom tesisi, maden kömürü, linyit, bakır, çinko-kurşun, demir, sömük gibi madenlerin üretiminin geniş ölçüde arttırılması gibi büyük yatırımlar ele alınmıştır²⁷.

Projede söz konusu edilen yatırımların 110 milyon TL'ye mal olacağı, bunun 45 milyon TL'lik bölümünün döviz harcaması gerektireceği tahmin edilmiştir. Yatırımlar gerçekleştirildiği takdirde yeni imalat ve madencilik sanayi tesislerinin yıllık üretim değerinin 100 milyon TL olacağı, bunun üçte birinin ihraç edilebileceği, 35 bin kişiye istihdam sağlayacağı var sayılmıştır²⁸. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Sümerbank'a kumaş fabrikaları, Etibank'a kömür limanı ve santrali, bakır, demir ve kurşun işletmeleri, Denizbank'a İzmir limanının inşası, su mahsulleri sanayi ve ticareti, soda üretimi gibi alanlarda görevler verilmiştir. Ancak 31 Mart 1939'da çıkarılan kararnamede ifade edildiği üzere dört yıllık programa dönüştürülen bu planın toplam harcamalarının 164 milyon TL'yi bulacağı belirtilmiştir²⁹.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda 34,860 kişinin istihdamı hedeflenmiştir. Plan sonucunda üretilecek olan mamullerden yaklaşık 93,7 - 100,2 milyon lira arasında bir satış düşünülürken, bunun 59,6 - 66,1 milyon liralık bölümünün iç piyasada, 34,1 milyon liralık bölümünün ise dış piyasada satılması öngörülmüştür³⁰. Ancak İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, birincisi gibi öngörülen sürede hayata geçirilememiştir. İkinci Plan, uygulamaya konulduktan kısa bir süre sonra yeni düzenlemelere uğramıştır. 1937 yılı

²⁷ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 116.

²⁸ Yaşar Semiz; "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Sanayi Politikası", *Türkler*, C. 17, Ankara, 2002, s. 715.

²⁹ *BCA*, 030.18.1.2 / 86.29.4

³⁰ B. Ali Eşiyok; "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na...", s. 103.

Aralık ayında hükümet, planın madencilikle ilgili bölümlerini “Üç Senelik Maden Programı” adı altında uygulamaya koymuş, ancak 1938 yılı Eylül ayında “Üç Senelik Maden Programı”nı da içeren “Dört Yıllık Plan” kabul edilmiştir. II. Dünya Savaşı’nın başlaması ile plan tam anlamıyla uygulanamamıştır. 1950 yılına kadar planın kapsadığı projeler içinde ancak Guleman Krom, Ergani, Murgul ve Kuvayirhan Bakır, Divriği Demir işletmeleri, Karabük Demir-Çelik Fabrikalarının demir boru fabrikası ve bazı gemilerin satın alınması gerçekleştirilmiştir³¹.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda, Birinci Plan’da % 26,9 olan toplam yatırım içerisindeki madencilik sektörünün payı % 42 olarak öngörülmüştür. İkinci plan ile ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesi, elektrik, madencilik ve limanlar gibi altyapı yatırımlarına yönelmesi düşünülmüş, ancak plan, II. Dünya Savaşı nedeniyle tam uygulanamamıştır³².

Bu iki sanayi planı karşılaştırıldığında her iki planda da, ülkenin iktisadi bünyesine ve koşullarına uygun olan, büyük sermaye ve teknik gücü gerektiren ve hammaddesi tümüyle yurt içinde olan sanayi dalları ele alınmıştır. Büyük sermaye ve teknolojiyi gerektiren sanayi alanlarında özel girişimciliğe yer verilmemiştir. Bunların dışındaki alanlarda özel girişimciler serbest bırakılmıştır. İkinci planda özellikle, ulusal savunma ve iktisadi gelişme için kömür havzaları ile elektrik santrallerine özel bir dikkat çekilmiştir. Birinci planda yer alan Karabük Demir-Çelik Fabrikası’ndan çıkan yarı mamul maddelerini işlemesi için ikinci planda makine sanayine altyapı oluşturmak üzere fabrikalar teklif edilmiştir³³.

2.2. Milli Korunma Kanunu’nun Çıkarılması ve Madencilik Etkisi

Bu kanunun temelleri, hazırlanmasında ve sunulmasında ciddi emekleri olan, dönemin İktisat Vekili olan Hüsnü Çakır’ın, İktisadi Müdafaa Kanunu Tasarısı ile atılmıştır. Daha sonra Başbakan Refik Saydam, 26 Aralık 1939’da Milli İktisadi Korunma Kanun Projesi’ni CHP Grup Başkanlığı’na sunmuş, ancak düşünülen önlemlerin yeterli olmadığına kanaat getirilmiştir. Bunun üzerine Recep Peker’in başkanlığında yeni bir komisyon kurularak, 70 maddelik bir tasarı hazırlanmış ve bu tasarıya Milli Korunma Kanunu adı verilmiştir. Böylece Milli Korunma Kanunu,

³¹ M. Koraltürk; “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)...”, s. 591.

³² N. Tamzok; “Madencilik Politikaları...”, s. 191.

³³ İrfan Kalaycı; “Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar”, *Maliye Dergisi*, S. 156, Ankara, 2009, s. 168.

Başbakan Refik Saydam döneminde, 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilerek, 26 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı yasa ile yürürlüğe konulmuştur³⁴.

Milli Korunma Kanunu ile II. Dünya Savaşı yıllarındaki vurgunculuk, kaçakçılık gibi olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla, hükümete ekonomi ve yurttaşların hak ve özgürlükleriyle ilgili de geniş yetkiler verilmiştir. Bu kanun fiyatların yükselmesini az da olsa önlemiş, ancak mal yokluğu nedeniyle ortaya çıkan karaborsacılığın önünü alamamıştır. Özellikle madenlerde zorunlu çalıştırma gibi olağanüstü durum yetkileri ortaya çıkmıştır³⁵.

1940 yılında yürürlüğe giren Milli Korunma Kanunu'nun üçüncü bölümdeki İktisadi hükümler kısmı, Sanayi ve Maden müesseselerindeki mali şartları ortaya koymuştur. Buna göre sanayi ve maden müesseselerinin sahipleri hükümet tarafından gerekli görülen değişiklikleri yapmadığı takdirde hükümet bu müesseselere el koyarak gerekli değişiklikleri kendisi yapacaktır. Ayrıca hükümet, maden müesseselerinin üretimlerini karşılayabilmek için gerekli işçi kadrosunu ve uzman elemanlarını temin edecektir³⁶.

Kanunun 11. Maddesi gereğince hükümet sanayi ve maden müesseselerinin ürünlerini ve üretimlerini küçük bir kâr ilavesi ile satın alabilecektir. Hükümetin maden müessesesine el koyması söz konusu olduğu takdirde bu işletmenin devamı müddetince müessese sahiplerine tazminat ödenecektir. Hükümet tarafından lüzum görüldüğü takdirde maden müesseselerinde çalışan işçilerin günlük iş saatlerine üç saate kadar fazla çalışma süresi eklenebilecektir. Bu şekilde çalışanlara ek ücret, kanuna göre ödenecektir³⁷. Bu şekilde, ülke ekonomisi koruma altına alınmış ve hükümete sınırsız yetkiler verilerek devletin ekonomiye özellikle madencilığe müdahalesi artırılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde gittikçe artan ısınma ve aydınlanma ihtiyacı büyümüş, kömür tüketimi artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için hükümet tarafından Ereğli kömür madenlerindeki üretimi arttırmak için Milli Korunma Kanunu'nun verdiği yetkiyle kırsal alanlarda yaşayan yeteri kadar işçi kömür

³⁴ İbrahim Mert Öztürk; "II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, Ankara, 2013, s. 140.

³⁵ Pakize Ç. Karabulut; "II. Dünya Savaşı Yıllarında Milli Korunma Kanunu ve Ege Kırsalında Etkileri", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 22, İzmir, 2015, s. 379.

³⁶ Bkz. 3780 Sayılı Milli Korunma Kanunu; Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, Sayı: 4417. Madde 7, 8, 9, 10

³⁷ Milli Korunma Kanunu madde 11, 18, 19.

ocaklarında çalıştırılmak üzere kömür ocaklarına gönderilmiştir. Bu sayede 1938’de yaklaşık 2,5 milyon ton olan kömür üretimi 1940 itibariyle 3 milyon tonu geçmiştir. Milli Korunma Kanunu gereğince işçilerin bu şekilde zorunlu olarak çalışmaya gönderilmesi, kömür üretimini arttırması ve ülkenin ihtiyacı olan enerjiyi sağlaması bakımından başarılı olmuştur. Buna karşılık ocaklardaki çalışma koşulları nedeniyle hayatını kaybeden ve yaralanıp sakat kalan işçiler de olmuştur³⁸.

Milli Korunma Kanunu’nun yürürlükte olduğu dönem içerisinde Milli Savunma Bakanlığı, 24 Temmuz 1940 tarihli bir yazı ile çeşitli madenler ve linyit ocaklarıyla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Buna göre askeri fabrikalara girdi sağlayan ve ülkeye önemli miktarda döviz getiren ocaklarda çalışan uzmanlar ile işçilerin tecil işleri; bakır, cıva, linyit, demir madenlerinin askeri fabrikalar için önemi; Doğu’daki kömür madenlerinin hükümet eliyle işletilmesinin gerektiği gibi konular üzerinde durulmuştur³⁹.

Zorunlu işçi çalıştırma yöntemiyle madenlere bağlanmak istenen işçilerin daha sonra madenleri terk etmemeleri için özendirici önlemler de alınmıştır. Okuma-yazma kursları, çıraklık kursu ve meslek kursları düzenlenmiş, ekonomalar (kantin) açılmış, işçilere lojmanlar ve yatakhaneler yapılmış, sıcak yemek verilmiş, yer yer kurulan sosyal tesislerle maden çevreleri modernleştirilmiştir. Zorunlu çalışma uygulaması Garp Linyitleri İşletmesi’nde Kasım 1945’te, Zonguldak Kömür Havzasında 1 Eylül 1947’de kaldırılmıştır⁴⁰.

Bu dönemde madencilikle ilgili gelişmelerden biri de maden kanununun yeniden ele alınmasıdır. 1906 Maden Nizamnamesi üzerinde yapılan çalışmalar sonunda, 17 Haziran 1942’de, 4268 sayılı *Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkında Kanun* kabul edilerek yürürlüğe konarak madencilik alanındaki bir kısım eksiklikler giderilmiştir. Düzenleme içerisinde bulunan madenlerin ihalesinin nasıl olacağı, ruhsatname süreleri, şartnameye aykırı hareket etme sonucundaki neticeleri, madenlerden alınacak vergiler hükümleri, 1954 yılında kabul edilecek 6309 sayılı Maden Kanunu’na kadar yürürlükte kalacaktır⁴¹.

³⁸ C. Kayra; *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü...*, s. 345.

³⁹ Nuray Ertürk Keskin; “1940: Savaşa Karşı Ulusal Korunma”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949*, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara, 2008, s. 32.

⁴⁰ Ü. İleri; *Türkiye’de Toplumsal Değişim...*, s. 199.

⁴¹ Y. Fındıkgil; *Maden Hukuku...*, s. 20-26.

2.3. II. Dünya Savaşı'nda Krom Meselesi

1939'da başlayan savaşla birlikte harp sanayisinin bazı hammaddelere olan gereksinimi artmıştır. Türkiye bu dönemde savaş sanayisi için gerekli olan krom, bakır, kalay ve alüminyum gibi hammaddelere sahip olmasına rağmen bu madenleri işleyebilecek sanayiye henüz sahip olmadığı için ihraç etmek zorunda kalmıştır. Bu ise savaşan devletlerin Türkiye üzerindeki baskılarına yol açmıştır. Mihver devletler Türkiye ile bu madenlerin ticaretini yapmak için, Müttefik devletler de bu ticareti engellemek için çaba harcamıştır⁴².

Türkiye'deki krom rezervleri, savaş sanayinde kullanılmaya elverişli yüksek cevher oranı ihtiva etmesinden dolayı dünya çapında öneme sahiptir. II. Dünya Savaşı süresince krom satışları konusunda gerçekleşen görüşmeler ve savaşan ülkeler arasında yaşanan rekabet, Türkiye'yi zor bir diplomatik mücadelenin içine itmiştir. Krom, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca yürüttüğü diplomatik mücadelede, savaşan taraflara karşı en büyük kozu olmuştur⁴³.

Kroma ihtiyacı olan savaşan ülkeler, maden üretiminin en büyük payını elde etmek için Türkiye üzerinde baskılar yapmaya başlamıştır. Türkiye'nin İngiltere ile 1939'da krom satışı için yaptığı görüşmelerin olumsuz sonuçlanması üzerine, Türkiye 1941'de Almanya ile görüşmüş ve 150 bin tona yakın krom ihracı için Almanya ile anlaşmıştır. Bunun için Almanya'nın Türkiye'ye belirli bazı maddeleri, araç ve gereçleri göndereceğine dair yaptığı vaadi yerine getirmesi gerekiyordu. Ancak önce İngiltere sonra ABD, Türk kromlarının Almanya'ya ihracını engellemek için çaba harcamaya başlamışlardır⁴⁴.

Bu süreçte silah yapımı için gerekli olan krom madeni de Türkiye tarafından Almanlara satılmıştır. Her ne kadar Türkiye savaşta bağımsız bir politika izlemiş olsa da, Almanlara yakın bir duruş sergilemiştir. Ayrıca 1943 ve 1944 yıllarında, sırasıyla,

⁴² Abidin Temizer – M. Selçuk Özkan; "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları", *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 3, S. 4, Samsun, 2013, s. 2.

Mihver Devletler grubunda lider ülkeler olarak Almanya, İtalya ve Japonya; Müttefik Devletler grubunda ise lider ülkeler olarak İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Rusya, Fransa yer almıştır.

⁴³ Murat Önsoy; "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1, Ankara, 2012, s. 94.

⁴⁴ Edward Weisband; *II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. Ali Kayabal, C. 1, İstanbul, 2000, s. 107.

yılda 90.000 ve 45.000 ton krom ve bunun yanında diğer bazı maddeler Almanlara satılmış, Almanya'dan buna karşılık çelik ve savaş malzemesi alınmıştır⁴⁵.

Sadece Almanya değil ABD de Türkiye'den krom ithal etmiştir. 1943'te ABD'nin 41.250 ton civarında krom aldığı görülmektedir. Buna karşılık 1944 Ocak ve Şubat aylarında Türkiye'nin, Almanya'ya yaptığı krom ihracatı artarak 46.783 tona ulaşmıştır. Bunun üzerine, 1944'ten itibaren müttefik devletlerin Almanya'ya krom ihracatını kesmek için Türkiye'ye yönelttikleri baskı artmıştır. 10 Mart 1944'te ABD Başkanı Franklin Roosevelt, İsmet İnönü'ye mektup yazarak Almanya'ya krom ihracatının kesilmesini rica etmiştir⁴⁶.

Bu görüşmeler devam ederken Türkiye'nin ticaret gemilerine yönelik saldırılar da yaşanmıştır. "Krom" isimli bir Türk ticaret gemisi 1 Nisan 1944'te Marmaris açıklarında hangi ülkeye ait olduğu bilinmeyen bir denizaltı tarafından torpil göndermek suretiyle batırılmıştır. Batan gemide görevli bulunan 43 denizci orada bulunan sandallar tarafından sağ kurtarılarak kıyıya getirilmiş, bunlardan üçü yaralı olarak hastaneye kaldırılmıştır. Yulaf ve arpa taşıdığı bilinen bu geminin adının Krom olmasından dolayı batırılması Türkiye üzerindeki baskıları göstermesi bakımından dikkat çekicidir⁴⁷. Bu olay üzerine Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu TBMM kürsüsünde yaptığı konuşmada, gemimizi torpilleyen denizaltının uyuğunun öğrenilmesi halinde gerekli diplomatik girişimin yapılacağını ifade etmiştir⁴⁸.

Gelişmeler sonucunda ilk olarak Almanya'ya olan krom ihracatının yarıya indirildiği açıklanmıştır. Daha sonra bu konu TBMM'de görüşülmüş, 21 Nisan 1944 akşamı Almanya'ya krom sevkiyatının durdurulduğu açıklanmıştır. Türkiye'nin savaş yıllarındaki bu tavrı, savaş sonrası döneme ekonomik bakımdan rahat çıkmasını sağlamıştır. 1939'da, Türkiye'nin ticaret dengesi 2 milyon sterlin iken 1946'da bu rakam yaklaşık 8,3 milyon sterlini aşmıştır⁴⁹. Ticaret dengesinin bu biçimde oluşu, doğrudan doğruya Türkiye'nin ihraç ürünleri karşılığında elde ettiği yüksek fiyatların sonucu olmuştur.

⁴⁵ Pakize Ç. Karabulut; "II. Dünya Savaşı Yıllarında Milli Korunma Kanunu...", s. 378.

⁴⁶ Nuri Karakaş; "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 2, İzmir, 2010, s. 475.

⁴⁷ "Krom Şilebimiz Nasıl Batırıldı?", *Akşam*, 1 Nisan 1944, s. 1.

⁴⁸ "Krom Şilebimiz Torpillendi", *Tanin*, 1 Nisan 1944, s. 2.

⁴⁹ E. Weisband; *İnönü'nün Dış Politikası...*, s. 108.

E. Weisband, 1946'daki değeri 25 milyon Alman Markı olarak vermiştir. O dönemin döviz kuru üzerinden yapılan hesaplama göre 1 İngiliz Sterlini, yaklaşık 3,1 Alman Markı'na denk gelmektedir.

Almanya ile ilişkiler kesildikten sonra Türkiye'nin krom üretiminde hızlı bir düşüş gözlenmiştir. Almanya ile ticaret yapılan 1944 yılında, krom üretimini 182.108 ton iken, Almanya'ya savaş ilan edilen 1945 yılında bu miktar 148.069 tona ve 1946 yılında da 103.059 tona düşmüştür⁵⁰.

2.4. Savaş Sonrası Kalkınma Planları ve Demokrat Parti Döneminde Madencilik

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye, planlı sanayi dönemine ara vermek zorunda kalmıştır. Savaş yıllarında milli korunma yoluyla savaş döneminden en az zararlar çıkmayı düşünen Türkiye, savaş sonrasında planlı kalkınmanın yollarını aramak için çalışmalar yapmıştır. Savaş devam ederken hazırlanan raporlar ile savaş sonrasında yapılması düşünülen çalışmalar planlanmıştır. Çalışmaların sonucunda “1946 İvedili Sanayi Planı” ve “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı”nı hazırlanmıştır.

1946 İvedili Sanayi Planı, hedefleri açısından, hazırlanmış olan beş yıllık sanayi planlarının en gelişmiş halini, yapısal olarak da bu planların bir uzantısı niteliğini taşımaktadır. Plan, kalkınma ve sanayileşme sürecinde devletin öncülüğünü ve ülkenin bağımsızlığını korumayı ve bütünlüğünü sağlamayı hedeflemiştir⁵¹. Etibank ve Sümerbank'ın beş yılda uygulanması hedefiyle görevlendirildiği planda, başlangıçta belirlenen projeler için belirlenen maliyetlerin sonradan yapılan hesaplamalarla artması üzerine planda değişikliklere gidilmiştir. Bu planda Etibank'a madencilik kısmında tahmini olarak 165 milyon Türk Lirası maliyetle tesislerin kurulması ve geliştirilmesi görevi verildiği halde, maliyetlerin revize edilmesi sonucunda bu rakam 395,4 milyon Türk Lirası'na ulaşmıştır⁵².

7 Ağustos 1946'da Başbakan Recep Peker'in kurduğu yeni hükümette, eski Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen'in yer almaması üzerine planda belirsizlikler olmuş ve yeni hükümet 7 Eylül 1946'da Türkiye'nin ilk devalüasyonunu yapmıştır. Bu devalüasyon İvedili Sanayi Planı'nda düşünülen projelerin geleceğini etkileyecektir⁵³.

Devalüasyondan sonra yatırım projelerinin gerektirdiği harcamaların büyük oranda arttığını ifade eden hükümet, İvedili Sanayi Planı'nın yeni koşullara göre değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüş ve Sümerbank ile Etibank'a yeni ödenek

⁵⁰ A. Temizer – M. Selçuk Özkan; “Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları...”, s. 14.

⁵¹ B. Ali Eşiyok; “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na...”, s. 118.

⁵² Y. Sezai Tezel; *İktisadi Tarih...*, s. 319.

⁵³ İlhan Tekeli; “II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları”, *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı*, Ankara, 1980, s. 321.

ayrılmasını durdurmuştur⁵⁴. Bu sebeple hükümet, yeni bir planlamaya karar vererek, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nı hazırlamıştır.

2.4.1. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda Madencilik Yeri

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomi politikalarında önemli değişiklik yaşamıştır. Bu değişim neticesinde 1947'de Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Ancak bu plan 1946'da hazırlanan İvedili Sanayi Planı'nın sonucu olarak ortaya çıkmıştır⁵⁵. İvedili Sanayi Planı, kalkınma ve sanayileşme sürecinde devletin öncülüğünü ve ülkenin bağımsızlığını korumayı ve bütünlüğünü sağlamayı hedeflemektedir. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı ise, başta haberleşme ve ulaştırma sektörleri olmak üzere enerji, demir-çelik ve madencilik alanında dış yardımı, özellikle de ABD yardımını öngörmektedir.

Plana göre yatırımların % 49 oranındaki kısmının dış kaynaklardan sağlanması hedeflenmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1946 yılına kadar olan dönemde kalkınmanın finansmanı temel olarak iç kaynaklara dayalıyken, 1947 İktisadi Kalkınma Planı ile yabancı sermayeye karşı olan mesafeli tavır değişmiştir. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'ndan bir yıl sonra, Türkiye yardım programı kapsamına alınarak OEEC'ye* üye olmuştur⁵⁶.

Bu plan gereğince 1948-1952 arasında madencilik alanı için yaklaşık 59.3 milyon Türk Lirası bütçe ayrılmış, bu ise planda düşünülen toplam harcamaların % 1.6'lık kısmını oluşturmuştur⁵⁷. Bu rakam dikkate alındığında yatırım düşünülen sektörler içinde madencilik, çimento sanayi ile beraber son sıralarda yer almıştır.

Planın madencilik kısmında krom ve bakır üretimlerinin yükseltilmesi istenilmiştir. 1946'da 89 bin ton civarında olan krom üretiminin beş yıl sonra 155 bin ton seviyesine çıkarılması, 1946'da 10 bin ton olan bakır üretiminin de 1952'ye kadar

⁵⁴ Y. Sezai Tezel; *İktisadi Tarih...*, s. 322.

⁵⁵ Planı hazırlama görevini üstlenen komisyon başkanı İktisat Vekaleti Başmüşaviri Kemal Süleyman Vaner olduğu için bu plan Vaner Planı olarak da kabul edilir. İlhan Tekeli-Selim İlkin; *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, İstanbul, 2009, s. 1.

* OEEC (Organisation for European Economic Co-operation - Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü), II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ekonomisini canlandırmak için 1948'de kurulan ekonomik işbirliği teşkilatıdır. Daha sonra Avrupa dışından da ülkelerin katılması üzerine 1961'de OECD'ye (Organisation for Economic Co-operation and Development - Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) dönüşmüştür. Türkiye de OECD'nin kurucu ülkeleri arasında yer almıştır.

⁵⁶ B. Ali Eşiyok; "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na...", s. 123.

⁵⁷ İ. Tekeli - S. İlkin; *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, s. 22.

24 bin 700 tona yükseltilmesi düşünülmüştür. Bakır madenciliği alanında Ergani bakır tesislerinde flotasyon ünitesinin kurulması ve Murgul bakır madenleri tesislerinin tamamlanması planlanmıştır. Ayrıca kükürt, demir, kurşun ve tuz üretimlerinin artırılması için programlama yapılmıştır*.

12 Temmuz 1947’de Türkiye ile ABD arasında Türkiye’ye yapılacak yardım ile ilgili bir anlaşma yapılmıştır. 1948 yılında, ABD’de yürürlüğe konan *Dış Yardım Kanunu* çerçevesinde, Türkiye ve Yunanistan’a 225 milyon dolarlık ödenek ayrılmış, Marshall Planı çerçevesinde yardıma başlanmıştır. ABD, ittifak antlaşması olarak kurulan NATO’ya katılan devletlere askeri yardım yapabilmek için, 6 Ekim 1949’da bir kanun çıkarmış ve Avrupa devletlerine askeri yardım için ayrıca 500 milyon dolarlık bir ödenek ayırmıştır. Türkiye ve Yunanistan’a ödenecek yardım da 1949 yılı ödemesine alınmış ve 211 milyon 370 bin dolarlık ayrı bir ödenek konulmuştur⁵⁸.

1947 İktisadi Kalkınma Planı’nda düşünülen madencilik yatırımları belirlenen süre içerisinde olmasa da sonraki yıllarda tamamlanmıştır. Ancak burada düşünülmesi gereken konu şudur: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda yer alan bakır, demir, kurşun, krom gibi madencilik yatırımlarının 1950’lerde uygulanmış olması bu çalışmaların İktisadi Kalkınma Planı doğrultusunda mı yoksa İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda mı olduğu konusunda tereddütlere sebep olmuştur.

2.4.2. Demokrat Parti Döneminde Madencilik

II. Dünya Savaşı’ndan sonra hükümetin muhalif söylemlere rağmen *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nu* çıkarması ve ardından uygulamaya koymasıyla, mecliste aynı zamanda milletvekili olan büyük toprak sahipleri, bu duruma büyük tepki vermişlerdir. Milletvekili olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, 7 Haziran 1945’te iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna bir önerge vererek Türk siyasi tarihinde “*Dörtlü Takrir*” olarak anılan hareketi başlatmışlardır. Bunun üzerine muhalif kadro, daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrılarak, 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’yi kurmuştur.

* Madencilik konusundaki programın detayları için *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı* adlı kitabın 131-139. sayfalarına bakınız. Plandaki madencilik alanına ilişkin düşünülen harcama tutarları için tezin EKLER kısmındaki EK-1’e bakınız.

⁵⁸ Mehmet Günlübol – Cem Sarı; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara, 1996, s. 219.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde birinci parti olarak tek başına hükümeti kuran Demokrat Parti, ekonomide liberalizmi savunarak Devletçilik politikasından uzaklaşmıştır. Demokrat Parti'nin liberalizm anlayışı, sadece özel sektöre yer verilmesi anlamında değil, devlet sektörünün de ekonomide yer almasını kaçınılmaz görüyordu. Bir yandan geleneksel tarım ekonomisinin devam ettirilmesi için devlet tarafından destek verileceği vurgulanırken, diğer yandan da özellikle sanayi kuruluşlarında özel sektörün de yer alacağından söz edilmiştir⁵⁹.

2.4.3. Marshall Planı'nda Madencilik Yeri

ABD, dünya ekonomisini yeniden yapılandırmak için, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapılmasını öngören bir plan hazırlığına girişmiştir. Savaş sonunda Türkiye ile birlikte Avrupa ülkelerinin ekonomileri olumsuz etkilenmiş, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall Avrupa ülkelerini bir araya gelmeye ve toplu bir kalkınma hamlesi yapmaya çağırmıştır. Bunu sonucu olarak Marshall Planı, 5 Haziran 1947 tarihinde kamuoyuna duyurulmuştur.

Böyle bir zamanda, Marshall Planı yürürlüğe konmuş ve Avrupa'da yaşanan dolar kıtlığına böylece bir son verilmiştir. Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ekonomisine yaklaşık 13 milyar dolar yardım sağlanmıştır⁶⁰.

Marshall Planı kapsamında madencilik alanında yürütülen işlerde temel amaç, başta kömür olmak üzere ABD'nin ve plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin gereksinim duyduğu madenlerin üretimini ve ihracatını arttırmak olmuştur. Maden kömürü üretiminin arttırılması için, Kozlu, Çatalağzı, Kandilli, Çamlı bölgelerinde MTA tarafından ve bir Amerikan sondaj şirket yardımıyla maden çalışmaları yapılmıştır⁶¹.

II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Rusya'nın Türkiye'den üs talebinde bulunduğu sırada ABD tarafından Türkiye'ye ilk olarak 1944-1946 yıllarında savaş malzemesi yardımı yapılmıştır. Ayrıca Marshall Yardımı henüz başlamadan önce

⁵⁹ Y. Baytal; "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları...", s. 551.

⁶⁰ Nadir Avşaroğlu; "Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri", s. 5. http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/4ccd86a4560c17_ek.pdf?tipi=23&turu=X&sube=0 (Erişim Tarihi: 27.03.2013)

⁶¹ Tolga Tören; *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 169. Marshall Planı ile yapılan yatırımlar için bkz. Mehmet Günlübol – Cem Sar; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara, 1996, s. 439-471.

1946'da Türkiye'ye İmport-Export Bankası'ndan 25 milyon dolarlık bir kredi açılmış, bu miktar 1947'de 100 milyon dolar seviyesine çıkmıştır⁶².

1948-1949 yılında Marshall Planı'nda Türkiye'ye yapılan yardım 49,7 milyon dolar, 1949-1950 yılında ise 59 milyon dolar direkt yardım yapılmıştır. Bu miktarların 16 milyon 134 liralık kısmı tarıma yönelik olmuştur⁶³.

TBMM'de 1 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5582 sayılı kanunla, Marshall kredilerinin madencilik sanayimize yansması sonucunda, maden makineleri ve teçhizatlarına yönelik sağlanan düşük faizli kredilerle özellikle küçük sermayedarlara ait maden sahalarında da üretim yapma imkânını hızlandırmıştır. Diğer taraftan yine 1950 yılında özel sermayenin madencilik sanayinde kullanılmasına olanak sağlamak için 2804 Sayılı Kanun'un 7. maddesi hükmüne uyularak, küçük ve orta ölçekli sermayedarların da madencilik yapmasına imkân tanınmıştır. Bu girişimler etkisini kısa zamanda göstermiş, madenleri aramak üzere müracaat eden bu sermayedarlardan 619'una arama, 19'una da işletme ruhsatı verilmiştir. Bu dönemde Etibank'a azımsanmayacak miktarda dolaylı yardım da tahsis edilmiştir. 1949-53 yılları arasında, Marshall Planı kapsamında inşaat malzemeleri ve makineleri ithalatında kullanılan dolaylı yardımların tutarı 25.589.876 doları bulmuştur⁶⁴. Toplam yardımlarla birlikte Etibank için harcanan tutar, 1955 yılına kadar 44.115.000 dolara ulaşmıştır. Bu miktarın 63.681.22 dolarlık kısmı bakiye olarak kalmıştır⁶⁵. Görüldüğü üzere Türkiye'de madencilik sektöründe Marshall Planı daha çok kamu kurumları aracılığıyla uygulanmıştır.

Marshall Yardımı kapsamında Etibank'a sağlanan kaynaklar sonucunda Zonguldak-Ereğli kömür havzasının makineleşmesi, elektrik işleri, Zonguldak limanının inşa edilmesi ve demiryolu bağlantı yollarının yapılması gibi işler planlanmıştır. Bunların yanında Garp Linyitleri İşletmesi'ndeki linyit üretimini arttırılarak, linyitin maliyeti de ucuzlamıştır. Krom üretimini arttırmak için de Marshall Yardımı'ndan gelen kaynaklar ile makine, araç-gereç eksikleri giderilerek, düşük tenorlu toz cevherin işlenmesi için yeni tesisler faaliyete geçirilmiştir. Divriği demir madeninin amenajman projesi de bu yardımlardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Enerji sahasında ise enerji

⁶² C. Kayra; *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü...*, s. 394.

⁶³ BCA, 030.01.0.0 / 080.507.5

⁶⁴ N. Avşaroğlu; "Marshall Planı...", s. 23.

⁶⁵ *Türkiye'de Marşal Planı (1.1.1955 – 31.3.1955)*, C. 22, s. 19.

nakil hatları ve hidroelektrik santrallerinin kurulması planlanarak bol ve ucuz elektrik üretimi yapılmış, bu sayede kömür ve linyitlerden tasarruf sağlanmıştır⁶⁶.

Özetle Amerika Birleşik Devletleri, Türk Hükümeti'nden Marshall Yardımı'nın verilmiş amacına uygun olarak kullanılmasını istemiştir. ABD'nin amacının, Türkiye'de tarımın makineleşmesi, maden ocaklarının kullanılabilir hale getirilmesi ve sonuçta Türk pazarının dünya ticaretine açılması olarak özetlenebilir⁶⁷.

2.4.4. Barker Raporu ve Madencilik

Demokrat Parti hükümeti 1951 yılında, ABD'den bir heyetin Türkiye'ye gelerek ekonomi ile ilgili bir etüt yapmasını istemiş ve 13 kişilik bir kurul tarafından hazırlanan ve kurul başkanı James M. Barker'in ismine atfen Barker Raporu adı verilen bir çalışma hükümete sunulmuştur. Raporda ısrarla üzerinde durulan ve öncelik verilmesi önerilen iki alan, tarım ve mesleki-teknik eğitim olmuştur. Demokrat Parti hükümetinin bu raporu önemseydiği ve önerilerin önemli bir kısmının kendi programıyla örtüştüğü açıkça bellidir⁶⁸.

Kapsamlı bir şekilde hazırlanan raporda, birçok konuya değinilmiş olup, madencilığe ilişkin önerileri de yer verilmiştir. Bu öneriler ağır makine ve maden sanayisinin geliştirilmemesi, özel kesimin maden arama ve işletme faaliyetlerinin önünün açılması ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yapılacak arama sonuçlarının halka açılması şeklinde olmuştur.

Madencilik faaliyetlerine dair James Barker'ın tavsiyeleri şunlar olmuştur⁶⁹:

- 1953'ten sonra yatırım programlarının sonuçları belli oluncaya kadar, Zonguldak kömür havzası için hiçbir taahhüde girilmemelidir.
- Özel maden arama ve işletme faaliyetlerine yer verecek madencilik politikası kabul edilmelidir.
- Özel sermaye sahiplerini petrol arama ve işletmelerinden uzak tutma politikası yeniden gözden geçirilmelidir.

⁶⁶ *Etibank*, Ankara, 1949, s. 22.

⁶⁷ Yavuz Güler; *Marshall Planı ve Türkiye'de Marshall Planı'nın Uygulanışı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 190.

⁶⁸ Erdoğan Alkin; *Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi*, İstanbul, 2010, s. 90.

⁶⁹ *BCA*, 030.01.0.0 / 134.873.8

- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün çalışmaları halkın faydalanmasına açık tutulmalıdır.

Ayrıca Barker Raporu'nda Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşların yatırım yapmalarının Başbakanlık tarafından onaylanması ile yapılması önerilmiştir. Yani bu bankaların kendi başlarına yatırım yapmaları sakıncalı bulunmuştur⁷⁰.

Bu raporun hükümete verilmesinden sonra, raporu incelemek için görevlendirilen komisyon, incelemeye ait görüşlerini 21.08.1951'de Başbakanlığa sunmuştur. Komisyona göre Barker'in Zonguldak kömür havzası için önerisinin ne anlama geldiğinin anlaşamadığı belirtilmiştir. Bunun dışında petrolün işletilmesi için özel teşebbüslere yer verilmesi, MTA'nın çalışmalarının halka sunulması gibi konularda ise rapora katıldıklarını beyan etmişlerdir⁷¹.

1947 İktisadi Kalkınma Planı ve Barker Raporu'nun neticesi olarak madenciliğin gelişmesine özel bir önemin verildiği söylenemez. Kamu girişimlerinin etkinliği madencilikte üretim artışlarını sağlarken, Barker Raporu ile birlikte özel girişim özendirilmiş ve bunda başarılı olunmuştur. 1945-1955 alanında madencilik alanındaki özel işletme sayısındaki artış % 60 civarında olmuştur. Barker Raporu ile birlikte linyit ve petrol üretimi konusunda diğer maden türlerine göre ciddi artışların yaşandığı görülmektedir. 1950'de 1 milyon 200 bin civarında linyit üretimi yapılırken, 1955'te bu rakam 2 milyon 416 bine çıkmıştır. Petrolde ise 18 bin ton civarındaki üretim 1955'te 179 bin tona çıkmıştır⁷².

Demokrat Parti döneminde Madencilik alanında o zamana kadar yalnız kamu kuruluşlarınca işletilebilen bazı madenler, özel girişimin de arama ve işletmesine açılmış ve özel-kamu girişimine eşit davranılması ilke olarak benimsenmiştir. 1951'de çıkarılan 5821 sayılı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'nu, 1954 yılında çıkarılan 6309 sayılı Maden Kanunu izlemiştir. Maden Kanunu'nun 13 ve 62. maddelerinde madenlerin devlet eliyle geliştirilmesi ilkesi terk edilerek, özel ve kamu girişimlerinin eşit haklara sahip olacakları belirtilmiştir⁷³.

⁷⁰ M. Turan; "Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi...", s. 59.

⁷¹ BCA, 030.01.0.0 / 134.873.8

⁷² "1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü", *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 9. Kongresi*, Ankara, 1985, s. 381.

⁷³ A. Kartalkanat; "Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi...", s. 56.

2.4.5. Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunu

Cumhuriyet yıllarına kadar olan süreçte Anadolu'daki petrol aramaları, II. Abdulhamit dönemine kadar gider. Bu hususta Osmanlı Devleti'nde ilk petrol aramaları II. Abdulhamit döneminde başlamıştır. İlk petrol imtiyazı da 1887'de Ahmet Necati Efendi'ye verilmiş İskenderun bölgesinde sondaj çalışmaları yapılmıştır. Trakya bölgesinde de petrol arama çalışmaları yapılmış ve birçok yabancı şirket Osmanlı Devleti'nde petrol arama imtiyazı almaya çalışmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle petrol arama çalışmaları kesintiye uğramıştır⁷⁴.

1926 yılında Romanya Petrol Kanunu'ndan esinlenerek 792 sayılı "Petrol Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bütün petrol arama ve işletme haklarını hükümete vererek, yabancıların ve içerdeki özel iştiraklerin imtiyazlarına son vermiştir. Kanunda her ne kadar, petrol arama ve işletme hakları düzenlense de, petrolün nakli ve rafinajı konuları dikkate alınmamıştır. Kanunun akabinde ülkede petrol arama işlemlerini yürütmek üzere uzmanlar görevlendirilip Mürefte, Simak, Cizre, Mardin, Herbol bölgelerinde araştırma ve incelemelerde bulunmuştur⁷⁵.

1930'ların başında ülke madenciliğinin devletçe geliştirilmesi düşüncesinin sonucu olarak 20 Mayıs 1933 tarihinde, 2189 sayılı kanun ile her iki madeni de kapsayan *Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri* kurulmuştur. Kanunda, kurulan idarelerin Türkiye'de altın, petrol ve bunlarla beraber çıkacak diğer madenleri arayıp işletebileceği, idarelerin bu görevini İktisat ve Maliye vekâletine bağlı olarak yürütecekleri belirtilmiştir⁷⁶.

Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri tarafından, yabancı uzmanlar Amerikalı Mühendis William Woodson ve Jeolog Harold Moses ile Türk uzmanlar Jeolog Cevat Eyüp Bey (Taşman) ve Mühendis İhsan Ruhi Bey'in (Berent) kontrolünde Mardin Basbirin'de Türkiye'nin ilk petrol kuyusunu açmak için sondaj çalışmaları yapılmıştır. Tespit edilen sondajı noktasına, tamamı 44 bin Türk Lirasına satın alınan kullanılmış makine getirilerek 13 Ekim 1934'te ilk sondaj başlamıştır. İktisat Vekili Celal Bey (Bayar), Yüksek Mühendis Abdullah Hüsrev Bey (Guleman) ve Jeolog

⁷⁴ *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı İlk 50 Yıl (1954-2004)*, Ankara, 2005, s. 22.

⁷⁵ Uğur Selçuk Akalın – Suat Tüfekçi; "Türkiye'nin Petrol Politikaları ve Enerji Özelleştirmelerine Bir Bakış", *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul, 2014, s. 55.

⁷⁶ Bkz. *Resmi Gazete*, 27 Mayıs 1933, Sayı: 2411, s. 2508.

Profesör Bartel Granigg'in katılımıyla başlayan Türkiye'nin ilk petrol arama kuyusu olan Basbirin kuyusunun sondajı, verimli petrole ulaşamadığından 15 Haziran 1936'da 1351 metre kazıldıktan sonra bitirilmiştir⁷⁷.

Ancak bu idarenin istenilen seviyede çalışma yapamaması üzerine petrol arama işi 1935'te 2804 sayılı kanunla kurulan MTA'ya devredilmiştir. 1937 yılından itibaren MTA tarafından yapılan çalışmalar sonucunda işletmeye elverişli ilk petrol, 1940'da Batman Raman'da bulunmuş, bölgedeki çalışmalar sonucunda Garzan petrol sahasında petrol üretimine başlanmıştır. 1954 yılına kadar yapılan çalışmalarda 58 bin ton petrol üretimi yapılabilmektedir. Fakat bu miktar o dönem Türkiye petrol ihtiyacının % 5,7'sini karşılayabilmektedir⁷⁸.

Türkiye'de petrol üretimine başlanması üzerine devletin petrol faaliyetlerini yürütebilmesi için yeni gelişmeler de beraberinde gelmiştir. 1954 yılında 6327 sayılı yasa ile günlük üretim kapasitesi 6250 varil* (yaklaşık 1000 ton) olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) kurulmuş ve devlet adına petrol ve doğalgaz arama görevi bu kuruluşa devredilmiştir. 16 Mart 1954'te yayınlanan 6326 sayılı Petrol Kanunu ile yabancı petrol şirketlerine de Türkiye'de faaliyet hakkı tanınmıştır⁷⁹.

Petrol kanunu ile yabancılara tanınan imtiyazlar dış basında yer bulmuştur. Amerika'da yayın yapan Springfield News ve Syracuse Post Standart adlı gazeteler Türkiye'nin petrol politikası ile ilgili yayımladığı makalede şu tespitlere yer vermiştir: *"...Türkiye'nin devlet malı olan petrol sahalarını yabancı işletmeye açmak suretiyle millileştirme temayüllerinin aksine yol tuttuğunu görmek insana ferahlık veriyor. Türkiye, bu sahaları kendi vasıtalarıyla geliştiremeyeceğini tamamıyla idrak etmiş bulunmaktadır. Ankara, bir dünya petrol politikası çerçevesi dahilinde olmak üzere petrol kaynaklarının geliştirilmesi işini yabancı fertler ve şirketlere bırakmaya karar vermiştir. Anlaşmalar Türkiye'nin askeri ve iktisadi menfaatlerine en uygun şartlarla tanzim olacaktır..."*⁸⁰.

⁷⁷ C. Eyüp Taşman; "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 39, Ankara, 1949, s. 19.

⁷⁸ 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, s. 141.

* 1 varil yaklaşık 159 litreye denk gelmektedir.

⁷⁹ Güner Ünalın; *Türkiye'de Madencilik Ekonomideki Yeri ve Önemli Maden Yataklarımız*, Ankara, 1989, s. 7; Petrol Kanunu için bkz. *Resmî Gazete*, 16 Mart 1954, Sayı: 8659.

⁸⁰ BCA, 030.01.0.0 / 103.641.8

Demokrat Parti, devletin sadece yerli girişimcilerle kalkınamayacağını düşünüyordu. Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırmak için “*Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*” kabul edilerek Türk ekonomisi canlandırılmaya çalışılmıştır. Böylece, tek parti döneminde ekonomik açıdan özel sektörün aleyhinde olduğu ileri sürülen engeller kaldırılmıştır. Özel sektörün ekonomide yer alması için yapılan bir diğer düzenleme ise “*Petrol Kanunu*” olmuştur. Hükümetin ekonomi konusunda izlediği politika, ana muhalefet partisi CHP'yi harekete geçirmiştir. CHP'nin en büyük tepkisi petrol yasasından sonra olmuştur. CHP, bu yasayla kapitülasyonların yeniden verildiğini, ülkenin geri dönülmez çıkmazlara sürüklendiğini savunmuştur⁸¹.

Bu dönemde Amerika'dan alınan yardımlar sayesinde hükümetin tarım ve sanayi alanında gerçekleştirdiği önemli atılımlar seçim sonuçlarında büyük etki sağlamıştır. 1954 seçimlerini takiben petrol kanununa dayanılarak ülkenin dokuz petrol bölgesine ayrılmasına karar verilmiş ve petrol sondajları serbest bırakılmıştır⁸².

1957 yılında çıkarılan 6987 Sayılı Kanun ile yabancıların lehine petrol arama ve çıkarma sektöründe elverişli yatırım imkânı sağlanmıştır. Mobil, BP, California Texas, Shell gibi uluslararası şirketlerin bulunduğu 58 şirket yasadan yararlanarak ülkemizde yatırım yapmıştır. Bu süreçte 373'ü arama amaçlı olmak üzere 898 kuyu açılmış, toplam arama faaliyetlerinin % 62'sini TPAO, % 38'ini özel kesim gerçekleştirmiştir⁸³.

1957 yılında, Petrol Kanununda değişiklik yapılmış ve Petrol şirketlerine rafineri kurma hakkı sağlanmıştır. Ancak 17 Nisan 1973 tarihinde çıkarılan 1702 Sayılı Petrol Reformu Yasası ile devlet adına izin, arama ve işletme ruhsatnamesi ile diğer belge alma hakkı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na ait olmuştur. Bu yeni düzenlemelerin yapılmasından sonra yabancı sermayeli petrol şirketlerinin bir kısmı yatırımlarını geri çekmiştir⁸⁴.

TPAO, 1959 yılında Raman ve Garzan sahalarında 372.889 ton ham petrol elde etmiştir. 1960 yılında da Adana bölgesindeki aramalar neticesinde Bulgardağ kuyusunda günlük 1200 varil olmak üzere petrol keşfedilmiştir. 6326 sayılı Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren petrol arama faaliyetlerinde yabancı sermaye yatırımı

⁸¹ Y. Baytal; “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları...”, s. 553.

⁸² Dilek Yiğit Yüksel; “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye’de Demokrat Parti (1954-1957)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVII, S. 79, Ankara 2011, s. 102.

⁸³ U. Akalın – S. Tüfekçi; “Türkiye’nin Petrol Politikaları...”, s. 57.

⁸⁴ E. Toy; *Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve Yatırımlar...*, s. 64.

devamlı olarak artış göstermiştir. 1959 yılı sonuna kadar petrol sahalarına 370 milyon 750 bin lira sermaye yatırılırken bunun % 8,18'i yerli, % 91,82'si yabancılara ait olmuştur⁸⁵.

Tüm çabalara rağmen beklenen sonuçlar gerçekleşmemiştir. Yabancı şirketler bir süre sonra yatırımlarını geri çekmeye başlamıştır. 1959 yılında on sekiz yabancı şirket petrol sahalarında faaliyet gösteriyorken bu rakam 1961'de 10 şirkete düşmüştür. Yabancı şirketlerin ayrılma sebepleri büyük olasılıkla izin verilen süreler içerisinde petrol bulamamaları ve devam konusunda arzularının kalmamasıdır. Türkiye'nin kendi tüketimini karşılayamayacak durumda olmasının nedenini, petrol konusunda inisiyatifin çoğunluğunun yabancı şirketlere bırakılması olarak göstermek yanlış olmayacaktır⁸⁶.

Özetle Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde ekonomi politikası doğrultusunda yapılan yasal değişiklikler sonucu Cumhuriyet tarihi boyunca süren, kamu kesimi – özel kesim kavgasında, özel kesimden yana tavır alınmış ve madencilikte özel kesimin egemen ve öncü olması için gerekli yasal düzenlemelerle birlikte ekonomik destek de sağlanmıştır⁸⁷.

2.4.6. 6309 Sayılı Maden Kanunu'nun Yürürlüğe Girmesi ve Yapılan Değişiklikler

1906 yılından beri yürürlükte olan Maden Nizamnamesi 3 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6309 sayılı Maden Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanunun hazırlanması ve kabulündeki gerekçe, maden yataklarının tahrip edilmeden en verimli şekilde işletilmesini sağlamak ve ekonomik önemi sebebiyle günün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlemektir⁸⁸.

6309 Sayılı Maden Kanunu TBMM'de tartışılırken, getirilmek istenen kanunla, 1954 yılına kadar yürürlükte olan mevzuatta devlete öncelik tanıdığını, bu yasa ile devlet ve özel sektörün eşit duruma getirildiği, ancak devlet denetim ve kontrol görevini layıkıyla yerine getirmediği için madenciliğimizin istenen düzeye gelmediğini ileri sürmüşlerdir⁸⁹.

⁸⁵ Mehmet Selik; "Petrol Kanunu ve Alınan Neticeler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 16, Ankara, 1961, s. 75.

⁸⁶ Ayferi Göze; *Maden ve Petrol Hukukumuz (Ders Notları)*, İstanbul, 1976, s. 83.

⁸⁷ A. Kartalkanat; "Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi...", s. 56.

⁸⁸ Y. Fındıklı; *Maden Hukuku...*, s.35; Kanun için bkz. *Resmi Gazete*, 11 Mart 1954, Sayı: 8655.

⁸⁹ Maden Kanunu hakkında TBMM'deki görüşmeler hakkında bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 9, İçtima Senesi 4, C. 29, s. 56-59.

11 Mart 1954'te Resmi Gazete'de yayımlanan 6309 sayılı Maden Kanunu yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde madenlerin tarifi, maden rejimi, madenlerin mülkiyeti, ikinci bölümde madenlerde arama ve arama ruhsatnamesi, madenlerin keşfine ilişkin hükümlere değinilmiştir. Üçüncü bölümde madenlerde işletme talebi, bakım ve faaliyet, Dördüncü bölümde işletme ruhsatnamesi ve imtiyazlar, kaza ve tedbirler, Beşinci bölümde sicil, ipotek ve haciz konuları, Altıncı bölümde müşterek ve müteferrik hükümler, Yedinci bölümde intikal hükümleri yer almıştır.

Yeni maden kanunuyla, devlet teşekkülleri ile özel teşebbüs bakımından denge esasını ihlal eden hükümler kaldırılmış, özel teşebbüsün işlerini emniyet içinde yürütmeleri sağlanmıştır. Ayrıca Türk kanunlarına göre kurulmuş yabancı sermayeli işletmelerin yerli sermaye ile kurulmuş işletmelerle aynı surette maden işletebilmeleri temin edilmiştir. Bu kanunda maden işletmelerinin haklarını tehlikeye düşürecek ve idareyi zora sokmak suretiyle işlerin çabuk görülmesini engelleyecek hükümlere yer verilmemiştir⁹⁰.

2.5. Madenlerde Çalışma Koşulları ve Maden Kazaları

10 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe giren 151 sayılı Ereğli Kömür Havzası Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun, maden işçilerinin çalışma koşullarına ilişkin yeni Türk devletindeki ilk yasal düzenleme olarak kabul edilir⁹¹. On beş maddeden oluşan bu kanun işçilerin çalışma yaşı, çalışma süreleri, mesleki eğitimleri, sağlık durumları, kaza durumunda yapılması gerekenler gibi konuları barındırmaktadır.

Bu kanuna göre, madenlerde çalışan işçilerin ihtiyacı için yatakhane ve hamam yapılması zorunlu tutulmuştur. Maden işçilerinin zorla çalıştırılması ve 18 yaşından küçük işçilerin çalıştırılması yasaklanmıştır. Hasta ve kaza geçirmiş olan işçilerin tedavi edilebilmesi için işverenler, maden civarında hastane, eczane ve doktor bulundurmaya mecbur tutulmuştur. Kanuna göre ocaklarda günlük çalışma süresi sekiz saattir. Bu süreden fazla bir işçi çalışmaya zorlanamaz. Maden ocağı işverenleri genç işçilere hem mesleki eğitimleri, hem normal eğitimleri için öğretmen tutmaya mecburdurlar⁹².

⁹⁰ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 141.

⁹¹ "Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun", *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 2, s. 91.

⁹² Y. Fındıkgil; *Maden Hukuku...*, s.32.

Osmanlı Devleti zamanında 1867 Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde de maden işçilerinin çalışma koşullarına değinilmiş ancak bu nizamnamenin esas amacı havzadaki kömür üretimini arttırmak olmuştur. Yani işçileri korumak dolaylı olarak bu düzenlemede yer almıştır. Fakat 151 sayılı Ereğli Kömür Havzası işçileri ile ilgili amele kanunu doğrudan maden işçilerinin haklarını korumaya yönelik bir düzenleme olmuştur. Bu sebeple ilk doğrudan sosyal politika önlemi oluşturması bakımından önemlidir⁹³.

Daha sonra çıkarılan 22 Temmuz 1923 tarihli ve 2608 sayılı Amele Birliği ve İhtiyat ve Teavün Sandıkları Talimatnamesi ile Ereğli kömür havzasında Amele Birliği adında bir kuruluş oluşturulmuş ve sosyal güvenlik anlamında maden işçilerine çeşitli imkânlar sağlanmıştır. Bu sandıklar, madenlerde işçi ve hizmetlilerden yaralananlara, hasta olanlara, bunların aileleri ile muhtaç ailelere yardım etmek üzere faaliyette bulunmuştur⁹⁴. Ancak işçilere yönelik sosyal güvenlik anlamında verilen bu imkânlar Ereğli kömür havzası ile sınırlı kaldığı için diğer maden ocaklarında çalışan işçileri kapsamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Fransızlar tarafından işletilen Balya-Karaaydın Maden İşletmesi'nde 1901'den 1922'ye kadar ciddi anlamda 19 kaza tespit edilmiştir. Bu kazalardan on altısı işçilerin ihmalkârlığından ve dikkatsizliğinden kaynaklanmıştır. Üç kaza ise şirketin ihmalden meydana gelmiştir. İşçilerin yaşadığı bu kazaların bir kısmı maden taşıyan vagonlardan düşüp yaralanma şeklindedir. Bir kısmı patlatılan dinamitlerden dolayı yaralanma, bir kısmı da vücudun çeşitli organlarının makinelere kaptırılmasından dolayı sakat kalma olarak sonuçlanmıştır. Ancak işçiler 1921'de verdikleri dilekçede, kazalardan dolayı maden şirketinin tazminat ödemediğini ve tedavi masraflarını karşılamadığını belirtmişlerdir⁹⁵.

Maden kazalarını önlemek adına tedbir almak için Zonguldak'taki bütün maden ocakları müdürleri, 9 Şubat 1930'da Maden Genel Müdürü'nün başkanlığında toplantı yapmıştır. Bu toplantıda maden ocaklarında tahlisiye aletleri (ilk yardım)

⁹³ Süleyman Özdemir; "Türkiye'de Zorunlu Çalışma Uygulamaları", *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı, 41-42, İstanbul, 1998, s. 197.

⁹⁴ Ahmet Makal; "Türkiye'de 1920-1963 Döneminde Sosyal Güvenlik Alanındaki Gelişmeler", *Türkler*, C. 17, Ankara, 2002, s. 485.

⁹⁵ İsmail Bülbül; "Balya-Karaaydın Maden Şirketi İşçileri (1901-1922)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 24, Balıkesir, 2010, s. 233.

bulundurmak ve bu aletleri kullanmak için işçi yetiştirmek konularında karar alınarak, maden kazalarının en az seviyeye düşürülmesi amaçlanmıştır⁹⁶.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 1936 yılında 5. dönem meclisinin 3. açılış yılı konuşmasında “*İş Kanunu’nun tatbiki için icap eden teşkilatın kurulması lazımdır. Ayrıca ziraat ve deniz işçileri için de yeni kanunlar hazırlanmalıdır.*”⁹⁷ diyerek işçilerin çalışma koşullarında iyileştirmeye gidilmesini istemiştir. Çalışmalar sonucunda 3 Haziran 1936 tarihinde 3008 sayılı İş Kanunu kabul edilmiştir. İş Kanunu’nun kabulü ile maden işçilerinin çalışma şartları ve çalışma alanlarının sağlık yönünden bir düzene sokulması sağlanmıştır⁹⁸. Bu kanun ile maden ocakları, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltı işlerinde 18 yaşını doldurmamış erkek çocukların ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaklanmıştır⁹⁹.

Maden işletmelerinde zaman zaman iş kazaları da meydana gelmiştir. Bu kazaların büyük bir kısmı kömür ocaklarında olmuştur. Grizu patlaması, iş güvenliğinin alınmaması, taş düşmeleri gibi sebeplerle kazalar meydana gelmiştir. Akşam gazetesinin “*11 ölü, 4 yaralı*” başlıklı haberine göre¹⁰⁰ “*Zonguldak’ta maden ocağında feci bir kaza oldu. Gelik’te grizu patlamasından dolayı feci bir maden kazası oldu. Şimdiye kadar infilakın vuku bulduğu ocaktan on bir ölü ve dört yaralı çıkarılmıştır. Kurtarma çalışmasına devam olunuyor.*”

1933 yılında Zonguldak maden ocaklarında kazaların olduğunu dönemin Vakit gazetesinden öğreniyoruz. Habere göre¹⁰¹ “*Bir hafta içerisinde gene üç kişi acıklı bir surette can verdi. Bu hafta içinde maden ocaklarında üç kaza oldu ve üç kaza da üç kurban verdi. Ereğli şirketinin Çaydamarı ocağında çalışan Vakfikebirli Hüseyin Ali, Mehmet Osman ve Bartınlı Hüseyin Ali ocak galerisinde arabayı geçirmek için devirmek istedikleri sırada araba istinat bağlarına çarptığından galeri çökmüş ve toprak ile kömür yığınları altında kalmışlardır. Hüseyin Ali vefat etmiş diğer ikisi de yaralanmışlardır. Gelik ocağındaki kazada Hasan oğlu Mustafa, bir bacada lağım ateşlemiş ve lağım herhangi bir arıza dolayısıyla vaktinden evvel patladığından zavallı*

⁹⁶ “Ocaklar Tahlisiye Aletleri İle Teçhiz Edilecek”, *Akşam*, 10 Şubat 1930, s. 2.

⁹⁷ *Tarihe Düşülen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, Ed. Hasan Yılmaz, Ankara, 2011, s. 56.

⁹⁸ Turgut İleri; “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Maden İşçilerinin Çalışma Hayatına İlişkin Yapılan Düzenlemeler”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, C. 6, S. 2, Şubat, 2013, s. 1453.

⁹⁹ *Resmi Gazete*, 15 Haziran 1936, Sayı: 3330, s. 6627.

¹⁰⁰ *Akşam*, 16 Teşrin-i Sani 1929, s. 2.

¹⁰¹ *Vakit*, 20 Eylül 1933, s. 6.

amele feci şekilde can vermiştir. Üçüncü kaza Kozlu Türk Kömür madenler şirketinin ocaklarında olmuştur. Yusuf oğlu Aziz göçük altında kalarak ölmüştür.”

Dönemin gazetelerinde haber şeklinde yer alan maden kazalarında iş güvenliğinin sağlanmadığı üzerinde durulmuştur. Akşam gazetesinin “*Bir işçi kömür parçası altında kaldı, öldü*” başlıklı haberine göre¹⁰²; “*Amasra’da, Dökük kömür madeninin 145 numaralı ocağında acıklı bir kaza olmuş, bir işçi ezilerek ölmüştür. Kuyudibi bacasında gece vardiyasında kömür çıkarıp bağlama yaparlarken bir buçuk, iki ton ağırlığında bir kömür parçası düşmüştür. Kazancı Osman, bu iri kütle altında kalarak başı ve göğsü ezilmek, bacağının biri kırılmak suretiyle ölmüştür. Arkadaşı Mehmet, biraz geride olduğu için kurtulmuştur.”*

1936 yılı içerisinde kayda giren kazalardan 71 tanesi ölüm ile sonuçlanmıştır. Aşağıdaki tabloda Zonguldak kömür havzasında faaliyet gösteren şirketlerde yaşanan iş kazaları ve sonuçları verilmiştir¹⁰³.

1936 Yılında Kömür Maden İşletmelerinde Meydana Gelen İş Kazaları			
Kuruluş	Kaza Adedi	Oranı (%)	Ölüm
Ereğli Şirketi	1.057	42.7	18
Kozlu Kömür TAŞ	529	21.6	8
Maden Kömür İşleri TAŞ	253	10.3	9
Türk Kömür Madenleri TAŞ	349	14.3	17
Diğer Kömür Ocakları	294	11,10	19
Toplam	2.482	100	71

Bir başka konu ise ölümlerin hangi sebeplerden olduğu yönündedir. Bu konuda 1937 yılı istatistiklerine göre bunların büyük bir kısmı (% 60,56 - 43 kişi) ocaklardaki taş düşmesinden kaynaklı yaşanan ölümlerdir¹⁰⁴.

Maden işletmelerinin inşaat çalışmaları sırasında da kazalar meydana gelmiştir. Bu kazalardan biri de Karabük Demir-Çelik Fabrikaları'nın inşası sırasında yaşanmıştır. Gazete haberine göre; “*Karabük fabrikasında feci bir kaza olmuş. Salih isimindeki makine mütehassısı dikkatsizlik yüzünden feci surette ezilerek vefat etmiştir.”*¹⁰⁵.

¹⁰² Akşam, 17 Haziran 1935, s. 2.

¹⁰³ 1936 ve 1937 Maden İstatistiği, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 56.

¹⁰⁴ Bu konuda detay için bkz. Sadreddin Enver; “Maden Kazaları”, MTA Enstitüsü Dergisi, C. 16, Ankara, 1939, s. 26.

¹⁰⁵ Akşam, 10 İkinci Teşrin 1937, s. 5.

1938 yılında, Zonguldak maden ocaklarında yaşanan kazalarda 38 ölü ve 6 yaralı olması üzerine Dahiliye Vekaleti, kazaların sebebini araştırıp önlemler almak için Başvekalet aracılığıyla İktisat Vekaleti'ne yazı göndermiştir. Kazaların genellikle grizu patlamasından, galerilerinin tavanlarının iyi sağlamaştırılmaması sebebiyle meydana gelen çöküntülerden, işçilere gerekli teknik bilgiler verilmeden doğrudan işe alınmaları ve ocaklara sokulmalarından kaynaklandığı belirtilmiştir¹⁰⁶. Yaşanan bu gelişmelerin ardından hükümet tedbirler almaya çalışmış ve 30.03.1939 tarihinde İktisat Vekaleti'ne gönderilen yazı ile gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir¹⁰⁷.

Ereğli kömür havzasındaki maden kazalarını araştırmak için MTA tarafından görevlendirilen Dr. Hermann Müller başkanlığındaki heyet, maden yöneticileri tarafından güvenlik işlerinin sıkı bir denetime tabi tutulduğunu belirtmiş ancak işçilerin çok sık değişmesinden dolayı işçilerin dikkatsizliklerini ön planda göstermiştir. Kazaların başlıca sebebi olarak işçiler gösterilmiştir. İşçilerin meslek sevgisinden çok geçimlerini sürdürebilmek için mecburiyet duygusu ile ocaklarda çalıştıkları ifade edilmiş ve bu sebeple işçilerin işe alınırken seçilerek alınması tavsiye edilmiştir. Bunun yanında eğitim görmüş teknik elemanların sayısının artması ve böylece işçilere eğitim verilerek kazaların azaltılması düşünülmüştür. Ayrıca raporun sonunda kazaları önlemek için alınabilecek tedbirler belirtilerek, 11.03.1940 tarihinde İktisat Vekaleti'ne sunulmuştur¹⁰⁸.

Alınan önlemlere rağmen Zonguldak kömür havzasında 1941'de 75, 1942'de 108, 1943'te 72, 1944'te 83, 1945'te 81, 1946'da ise 61 ölümlü sonuçlanan kaza olmuştur. Maden ocaklarında ölüm ve ağır yaralanma ile sonuçlanan kazalar grizu ile beraber çoğu duvar ve tavan çökmesi ile nakliyat kazalarından, işçi, ustabaşı ve çavuşların kalifiye olmamalarından kaynaklanmıştır¹⁰⁹.

Maden ocaklarında emniyet ve iş güvenliğini sağlamak için 28 Mayıs 1953'te Bakanlar Kurulu tarafından Maden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkında Nizamname çıkarılarak madenlerdeki kazaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. 486 madde olarak yayımlanan nizamnamede genel hükümler, yer altı maden işleri,

¹⁰⁶ BCA, 030.10.0.0 / 55.361.5

¹⁰⁷ T. İleri; "Maden İşçilerinin Çalışma Hayatına İlişkin Yapılan Düzenlemeler...", s. 1459.

¹⁰⁸ BCA, 030.10.0.0 / 174.206.4

¹⁰⁹ Murat Kara; "Ereğli Kömür Havzası'nda II. Mükellefiyet (Zorunlu Çalıştırma, 1940-1947), *Zonguldak Karaelmas Ünv. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 14, Zonguldak, 2011, s. 428.

havalandırma, grizu tehlikesi, maden yangınları, elektrik işleri, nakliyat gibi konularda ortaya çıkacak muhtemel tehlikeler üzerine nasıl davranılması gerektiği ve uyulması gereken kurallar belirtilmiştir. Bu kanuna göre ocaklarda çalışan işçilerden üç kişiden az olmamak üzere en az % 5'i ilk yardım kurslarına tabi tutulacaktır. Maden ocaklarında meydana gelecek patlama veya yangında işçilerin hayat ve sağlıklarını tehlikeye düşürecek durumlarda gerekli tedbirleri almaya işveren zorunlu kılınmıştır. Özellikle kömür ve kükürt ocaklarında olası yangınları engellemek için çıplak alevli ve tek kafesli lamba kullanılması yasaklanmıştır. Maden işletmelerinde ocakların emniyetle işletilmesi için güvenlik incelemesi ve kontrolünü yapmak amacıyla 300 işçiye kadar olan ocaklarda bir teknisyen, 300 işçiden fazla olan ocaklarda ise bir emniyet mühendisi görevlendirilecektir¹¹⁰.

Sonuç olarak alınan önlemler, çıkarılan yönetmelikler maden kazalarını önlemeye yetmemiştir. Ağırlıklı olarak yeraltı ocaklarında maden direklerinin devrilmesi, göçükler ve patlamalar gibi sebeplerle yaşanan kazalar, tüm hükümetlerin üzerinde durduğu konu olmuş, ancak günümüze kadar gelen süre içerisinde bu kazaların tam olarak önlenmesi için yeterli önlemler alınamamıştır.

¹¹⁰ Bkz. *Resmi Gazete*, 18 Ağustos 1953, Sayı: 8487, s. 6985-7009.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ETİBANK'IN KURULUŞU VE MADENCİLİK SEKTÖRÜNDEKİ YERİ

Cumhuriyet'in ilanından sonra maden işletmeciliğinde devletin ilgisi 1924'te kurulan Ergani Bakır Maden Şirketi'ne Maliye Bakanlığı'nın 1/3 hisseye sahip olmasıyla başlamıştır. Bu madenin imtiyazı ise İtibar-ı Milli Bankası'na verilmiş ve 1926 yılında devlet hissesi Sanayi ve Maadin Bankası'na aktarılmıştır. Böylece devletin maden sektöründeki işletmecilik görevi de başlamıştır. Ancak devletin bilimsel metotlarla madenleri işletme düşüncesi için ilk ciddi adımlar, 1935 yılında atılmaya başlanmıştır. Öncelikle madenleri arayıp bulmak için Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuş, hemen ardından aynı gün 2805 Sayılı Kanun ile Etibank kurularak devletin madencilik alanında işletmecilik rolü daha da arttırmıştır.

3.1. Etibank'ın Kuruluşu

Etibank'a 2805 no'lu kuruluş kanununda, “*MTA'nın araştırmaları sonucunda verimliliği ve işletilebilirliği tespit olunan sahalarda bakanlığın onayı ile işletmeler kurup, üretimi gerçekleştirmek*” görevleri verilmiştir. MTA, ekonomik değere haiz sahaları ilgili bakanlık kanalıyla Etibank'a devretmeye, Etibank da, bu kaynakları işletmeye zorunlu kılınmıştır. Aynı zamanda Etibank'a ruhsat alabilme ve elde ettiği hakları ya da hisseleri başkalarına satabilme, devredebilme imkânı verilmiştir¹. Etibank, MTA'nın meydana çıkarıp hazırladığı madenlerle uğraşmak ve onları işleyecek olan kurumları yönetmek, yardım ve himayesi altında bulundurmak, bunların ihtiyaç duyduğu büyük sermayeleri memleket yararına en uygun şekilde sağlama imkânlarını araştırmak ile sorumlu tutulmuştur. Bu gerekçeler ile kurulan Etibank'ın esas faaliyet konusu memleketin maden ve elektrik işleri olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla madencilik alanına ek olarak elektrik üretimi, nakil ve tevzi sanayisi de bu kuruluşun görevleri arasında sayılmıştır².

Etibank'a yüklenen bu görevler, memleket içindeki çeşitli maden servetlerinin devletçe satın alınması ve çeşitli suretlerle Etibank'a aktarılması neticesinde zamanla

¹ Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1988, s. 29.

² Nejat Tamzok; “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 4, Ankara, 2008, s. 191.

devam etmiştir³. Banka ancak 1935 yılının Aralık ayında faaliyete geçebilmiştir. Bu nedenle bankanın asıl çalışma devresi, 1936 yılında başlamıştır. Banka kendisine yüklenen esaslara göre maden ve elektrik işlerine başlamıştır. Böylece bankanın faaliyet sahası gün geçtikçe genişlemiştir. Etibank, kuruluşundan sonra maden kömürü ve linyit üretimi ile pazarlaması dahil olmak üzere bütün madenlerin üretimi ve pazarlaması, termik ve hidroelektrik santrallerin inşası ve çalıştırılması, elektrik enerjisi dağıtımını ve bankacılık hizmetlerini birlikte kurup geliştirmiş ve yürütmüştür.

Başlangıçta 20 milyon Türk Lirası sermaye ile kurulan Etibank'ın zamanla faaliyetleri genişleyince, 1942 yılında sermayesi 100 milyon Türk Lirasına, 1946'da 150 milyon liraya, 1953 yılında 500 milyon Türk Lirasına, 1971 yılında ise 2 milyar Türk Lirasına yükseltilmiştir⁴.

3.2. Etibank'ın Çalışma Anlayışı ve Yönetim Yapısı

Sümerbank ve Etibank iki devlet bankası olarak Türkiye sanayisinin gelişmesi için öncü olan kuruluşlar olmuştur. Ancak iki kurumun kuruluş kanununda bankalara tayin edilen vazifeler arasında faaliyet alanlarının özelliklerinden doğan ayrıntılar hariç önemli farklar vardır. Bunlardan ilki Sümerbank'a özel sanayi tesislerine kredi temin etmek işi verildiği halde, Etibank'a böyle bir yetki verilmemiştir. 2805 Sayılı Kanun'un 10. Maddesi gereğince Etibank'ın sadece kendi kurduğu ve iştirak ettiği müesseselere kredi vermesine imkân tanınmıştır. İkinci olarak Sümerbank'a teknik elemanlar yetiştirmek için okullar açmak, öğrenci yetiştirmek gibi görevler verilirken, maden alanlarındaki öğrenci yetiştirme işi Etibank'a değil MTA'ya verilmiştir. Üçüncü olarak da Sümerbank'a, özel sanayi müesseselerinde devlete ait olan hisseleri ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmesi hizmeti verildiği halde, Etibank kanununda devlet hisselerinin bankaya devredilmesi sağlanmış, ancak devlet adına idare şekli yer almamıştır⁵.

Tüzel kişiliği bulunan Etibank, yaptığı işlemlerde kendi kanunu ile özel hukuk hükümlerine bağlı kalarak çalışmalarını yürütmüştür. Genel Müdür ile beraber beş kişilik idare meclisi ve yönetim kurulu Etibank'ın yönetiminden sorumlu olmuştur.

³ Hamide Topçuoğlu, "Etibank ve Sosyal Politikası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, Ankara, 1956, s. 300.

⁴ 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, s. 52.

⁵ Bkz. *Resmi Gazete*, 22 Haziran 1935, Sayı: 3035, s. 5380; Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın; *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1952, s. 269.

Yönetim kurulu üyeleri ile idare meclisi üyelerinin bankacılık, maden ve elektrik konularında uzman olması şart koşulmuş, görev süreleri de üç yıl olarak belirlenmiştir. Etibank, bu ilkeler doğrultusunda çalışarak maden sanayinde sermaye birikimini, yatırımlar yoluyla da üretim artışını gerçekleştirmeye çalışmıştır⁶.

Etibank'a, kuruluş kanununun 4-F maddesi gereğince her türlü bankacılık işleri yapma yetkisi verilmişse de kuruluşundan itibaren 20 yıl boyunca fiilen bankacılık hizmeti yapmamıştır. Bu süre içerisinde sadece kendi finansman ihtiyacını karşılamak ve ihracat işlerini yürütmek üzere Merkez Muameleat Müdürlüğü oluşturulmuş ve maddi konularla ilgilenmek üzere yetkilendirilmiştir. 27 Mayıs 1955 tarihinde yayımlanan 9013 sayılı Resmi Gazete⁷ ile Etibank kanununun 10. Maddesi yürürlükten kaldırılınca Etibank bünyesinde Bankacılık Dairesi kurulacak bunu takiben müstakil bankacılık şubeleri açılacaktır. Bu şekilde Etibank normal bankacılık işlemlerine başlayarak kredi faaliyetlerine de girişebilmiştir⁸.

Etibank Genel Müdürlük merkez örgütü, genel müdür ile dört genel müdür yardımcısı (üretim, yatırım, mali-idari, bankacılık işleri), savunma sekreterliği, genel sekreterlik, fen ve tetkik kurulu, hukuk müşavirliği, on daire başkanlığı, on iki şube müdürlüğünden oluşmuştur. 1973 itibariyle Etibank topluluğunda on maden müessesesi, üç maden işletmesi, bir tesis grup başkanlığı, bir tesis müdürlüğü, dokuz maden arama ve tesis şantiyesi mevcut olmuştur⁹.

Etibank kendi kanunu ile, özel hukuk hükümlerine göre genel müdür dahil beş kişilik bir yönetim kurulu ile genel müdürlük teşkilatı tarafından genel ticari usul ve kaidelere göre yönetilmiştir. Etibank'ın kuruluşunda genel müdürlük görevine İlhami Nazif Pamir getirilmiş ve 1939 yılına kadar bu görevi yürütmüştür ve Eylül 1939'da Ahmet Reşit Gencer bu göreve getirilmiştir¹⁰.

3.2.1. Etibank'ın Genel Müdürleri*

İlhami Nazif Pamir; 20 Kasım 1935 ile 7 Ekim 1939 tarihleri arasında genel müdürlük görevinde bulunmuştur. Etibank'ın kuruluş dönemi ve ilk teşkilatlanmaları

⁶ S. Tuna; *Türkiye'de Devlet İşletmeleri...*, s. 48.

⁷ Bkz. *Resmi Gazete*, 27 Mayıs 1955, Sayı: 9013, s. 11939.

⁸ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 31.

⁹ *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Etibank*; Ankara, 1973, s. 9.

¹⁰ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 33.

* Bu kısma ait bilgilerin büyük kısmı Burhan Ulutan'ın *Etibank 1935-1985* adlı eserinden derlenmiştir. Etibank'ın kuruluşundan tezimizin dönemini içeren 1960'a kadar olan kısım ele alınmıştır.

sırasında görev almıştır. Nazif Pamir tarafından birçok maden yatağı ve ocağının satın alınma ile devir işlemi yapılmış, işletmeler için gerekli teknik eleman ve yatırımlar için gerekli sermaye sağlanmaya çalışılmıştır.

Ahmet Reşit Gencer; MTA ve Etibank kanunlarının hazırlıklarına katılmış ve 11 Eylül 1939'da Etibank genel müdürlüğüne atanmıştır. Nazif Pamir'in görevi bitince bu makama gelen Reşit Gencer 18 Kasım 1942'de kendi isteğiyle genel müdürlük görevinden ayrılmıştır.

Kemal Türkömer; 7 Kasım 1942'de vekaleten genel müdürlüğe atanmıştır. 20 Şubat 1943'te ise asaleten geldiği bu makamda 25 Aralık 1944'e kadar kalacaktır. Etibank'tan ayrıldıktan sonra Şeker Şirketi İdare Meclisi Üyeliği'ne atanmıştır.

Ferit Nazmi Gürmen; 25 Aralık 1944'te vekaleten geldiği genel müdürlük görevini yaklaşık 2 buçuk yıl sürdürecektir, 1 Nisan 1947 tarihi itibarıyla genel müdürlük görevini asaleten yapmaya başlayacaktır. II. Dünya Savaşı sonrasındaki maden işletmelerindeki üretimi arttırmak için aldığı kararlar ile ülke ekonomisine ve maden üretimine büyük katkıları olmuştur. 14 Şubat 1951'de görevinden ayrılmıştır.

Hikmet Rauf Sarper; Etibank İdari Genel Müdür Yardımcısı iken 14 Şubat 1951'de başladığı genel müdürlük göreve atanmış ve 28 Şubat 1951'e kadar bu görevde kalmıştır.

Cemil Gökçen; Enerji Genel Müdür Yardımcısı görevi devam ederken 28 Şubat 1951'de Etibank Genel Müdürlük görevine atanmıştır. Bu görevine 31 Ağustos 1953'e kadar devam etmiştir.

İhsan Mocan; 1952-1956 yılları arasında Enerji Genel Müdür Yardımcısı olarak görev aldığı Etibank'ta 31 Ağustos - 23 Eylül 1953 tarihleri arasında vekaleten Genel Müdür olarak görev yapmıştır. 1961'de yeniden Genel Müdürlük görevine getirilmiştir.

Cevdet Aydınelli; Sanayi Teknik Heyeti Müşavirliği, Ekonomi Bakanlığı Sanayi İşleri Genel Müdür Danışmanlığı, İşletmeler Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı görevlerinde bulunmuş 21 Ekim 1953'te Etibank Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu görevini Sümerbank'a naklen atandığı 16 Mart 1957'ye kadar sürdürmüştür.

Emin İplikçi; 1952-1954 yıllarında MTA Genel Müdürü olarak görev yapmış 16 Mart 1957’de vekaleten Etibank Genel Müdürlüğü’ne getirilmiştir. Bu görevine 17 Eylül 1957’ye kadar devam etmiştir.

Sabih Duralı; Maden Kömür İşletmeleri ve Etibank Enerji Genel Müdür Yardımcısı görevini sürdürürken 18 Eylül 1957’den 14 Mayıs 1958’e kadar Genel Müdürlüğe vekalet etmiştir.

İhsan Topaloğlu; MTA Genel Müdürü görevinde bulunmuş ve 14 Mayıs 1958’de Etibank Genel Müdürlüğü’ne vekalet etmeye başlamıştır. Bu görevde 29 Ocak 1959’a kadar kalmış, daha sonra TPAO Genel Müdürlüğü yapmıştır. 1971 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı da yapmıştır.

Burhan Ulutan; Türkiye Çimento Sanayi Genel Müdürü olarak görev yapmaktayken 29 Ocak 1959’da Etibank Genel Müdürlüğü’ne getirilmiştir. Ancak 27 Mayıs 1960’ta yaşanan darbe neticesinde tutuklanmış ve anayasayı ihlale teşebbüs suçuna iştirakten 5 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.

3.3. Etibank’ın Madencilik Alanındaki Yatırım Faaliyetleri

Etibank, yıllar içinde geçirdiği değişimler dikkate alındığında, 1980’lere kadar, endüstriyel hammadde üretimi ve metalurji, kimya sanayi, bankacılık hizmetlerini yürüten bir İktisadi Devlet Teşekkülü olmuştur. Ulusal kalkınmanın madencilik alanında, örnek bir devlet kurumu olarak Etibank, ülke kalkınmasına ve toplumsal hayata önemli katkı sağlamıştır.

Etibank’ın maden ve enerji işlerindeki yatırımlarını başlıca üç safhada inceleyebiliriz¹¹:

Birinci safha, bankanın kuruluşundan II. Dünya Savaşı’nın başına kadar geçen dönemdir ki, bu dönem hazırlık safhası olarak kabul edilir. Bu safhada banka devraldığı bakımsız ve sahihsiz halde bulunan maden işletmelerinin ıslahı ve üretime geçirilmesi işleri ile uğraşmıştır. Bu süreçte Ergani Bakır İşletmesi, Ereğli Kömür İşletmesi, Keçiborlu Kükürt İşletmesi gibi maden şirketleri satın alınmış, Şark Kromları İşletmesi kurulmuş, Kuvarshan Bakır Madeni’nin ıslahına çalışılmıştır.

¹¹ A. Zarakolu; “Türkiye’nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank...”, s. 183.

İkinci safha 1939'dan 1948'e kadar geçen devredir. Bu dönemde savaş şartları hakim olmuş, bu sebeple yapılan plan ve projelerin, makine ve yedek parçaların tedarikindeki sıkıntılar nedeniyle uygulanması güçleşmiştir. Bu devrede bankanın öz sermayesi 1942'de 100 milyon liraya, 1946'da 150 milyon liraya çıkarılmıştır. Bu süreçte elde edilen kârlar da sermayeye eklenmiş, 1947 yılı kârı 8 milyon lirayı geçmiştir.

Üçüncü safha ise 1948'de Çatalağzı Termik Santrali'nin işletmeye açılması ile enerji yatırımlarına hız verme süreciyle başlamıştır. Bu safhada maden işletmelerinin mınıtka santrallerinin kurulması ve nakil hatlarının tesisi için yaklaşık 500 milyon lira civarında yatırım planları hazırlanmıştır. Bu planların, savaş sonrasında gönderilen Marshall Yardımı ve dış kredilerin temini ile gerçekleşmesi düşünülmüştür.

Etibank, madencilik alanındaki yatırım faaliyetlerine ilk olarak yeni tesisler açmak yerine, hazırda olan tesisleri devralıp, bu tesislerin kullanılmasını sağlayarak başlamıştır. Ancak üretime geçen tesisler geliştirilerek zamanla banka tarafından yeni tesisler inşa edilecek bu sayede Türkiye madencilik sektörüne birçok işletme kazandırılacaktır. Etibank, kuruluş yıllarından itibaren yurdun her yerinde maden işletmelerini açarak yatırım faaliyetlerine başlamıştır. Farklı zamanlarda faaliyete geçen bu işletmelerden bazıları şunlardır¹²:

Keçiborlu Kükürt İşletmesi, Ergani Bakır İşletmesi, Şark Kromları İşletmesi, Murgul Bakır İşletmesi, Divriği Demir İşletmesi, Ereğli Kömür İşletmesi, Kuvarshan Bakır İşletmesi, Çatalağzı Termik Santrali, Keban Simli Kurşun İşletmesi, Küre Bakırlı Pirit İşletmesi, Bandırma Boraks ve Asit Fabrikaları, Emet Kolemanit İşletmesi, Rize Çayeli Madenköy Bakır İşletmesi, Üçköprü Krom İşletmesi, Kuzeybatı Anadolu Harmancık Krom İşletmesi, Orta Anadolu Pınarbaşı Krom İşletmesi, Antalya Ferro-krom Fabrikası, Elazığ Ferro-krom Fabrikası, Balya Kurşun Çinko İşletmesi, Bulgardağ Altın Gümüş İşletmesi, Halıköy Cıva İşletmesi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Bigadiç Bor Madenleri İşletmesi, Kestelek Bor Madenleri İşletmesi, Beyşehir Barit İşletmesi, Uludağ Volfram Konsantre İşletmesi, Kütahya Gümüşköy Gümüş Madeni İşletmesi, Hatay Yayladağ Fosfat İşletmesi.

¹² Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1988.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra üç senelik maden programının tatbiki için görevlendirilen Etibank, Ergani Bakır, Divriği Demir, Şark Kromları ve Garp Linyitleri işletmelerini yeniden kurmuş ve işletmeye açmıştır. Hükümet tarafından satın alınan maden işletmeleri Etibank'a devredilerek bu işletmelerin üretimi arttırılmıştır. Senelik kömür üretimi Etibank'ın çalışmaları sonucunda 2,3 milyon tondan 3,7 milyon tona, blister bakır üretimi 400 tondan 11 bin tona, linyit üretimi 110 bin tondan 800 bin tona ulaşmıştır. İlk yıllarda Etibank; Murgul Bakır, Bulgardağ ve Keban simli kurşun madenlerine ait tesisler kurarak Çatalağzı elektrik santrali inşaatına başlamıştır¹³.

17 Haziran 1938 tarihli 3460 sayılı kanuna göre Etibank, iktisadi bir devlet teşekkülüdür. Kendisine ait madenleri ve enerji işletmelerini müesseseler şeklinde birleştirerek idare etmiştir. Bundaki amaç ise, farklı işletmelerin piyasa ile olan ilişkilerinde birlikte hareketin faydalarından yararlanmaktır. Etibank'ın faaliyetleri genişledikçe, bazı işletmeler ayrı bir devlet teşekkülü haline getirilerek Etibank'tan ayrılmışlardır¹⁴. Etibank'ın açtığı Divriği Demir İşletmesi 1955'te Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne, Ereğli Kömür İşletmesi, Değirmisaz Linyit İşletmesi, Seyitömer Linyit İşletmesi, Tavşanlı Tunçbilek Linyit İşletmesi, Soma Linyit İşletmesi, Garp Linyitleri İşletmesi 1957'de kurulan Türkiye Kömür İşletmeleri'ne bağlanmıştır.

Etibank, ülkenin sanayi alanında yapacağı gelişmelerin enerji ile desteklenmesi bilinciyle, kömüre dayalı santrallerin ve yakacak kömür ihtiyacının karşılanması için çalışmalara başlamıştır. Kömür rezervlerinin artırılması için aramalara hız verilmiştir. 1930 yılında 9 bin ton olan linyit üretimi 1939 yılında 185 bin tona ulaşmıştır. 1940'lı ve 1950'li yıllarda linyite yapılan yatırımlar sonucu Değirmisaz, Soma, Tunçbilek ve Seyitömer sanayi tesisleri kurularak üretimde artış sağlanmıştır. 1946 yılında toplam linyit üretimi 460 bin ton düzeyindedir. 1957 yılında bu rakam 1.712.000 tona yükselmiştir.

Etibank'ın ilk on yıllık çalışma süresi içerisinde, ülkenin petrol rezervlerinin belirlenmesi ve işletilmesi, krom, bakır, manyezit, çinko ve kurşun başta olmak üzere birçok madenin aranması ve üretimiyle ilgili projelendirme çalışmalarının yürütüldüğünü görmekteyiz. Genel bir bilgi vermesi açısından bu dönemde krom üretimi 697 bin ton, ihracatı ise 547 bin ton olmuştur. Blister bakır üretimi 60 bin ton,

¹³ K. Süleyman Vaner; "Etibank'ın On Senelik Finansman Faaliyetine Toplu Bir Bakış...", s. 157.

¹⁴ A. Zarakolu; "Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank...", s. 172.

kömür üretimi 2 milyon 225 bin ton, demir üretimi ise 852 bin ton olmuştur¹⁵. 1950 yılından itibaren Etibank'ın uyguladığı programa göre maden ve elektrik tesisleri için 1956 Eylül ayına kadar 600 milyon lira tutarında yatırım yapılmıştır¹⁶.

Etibank'ın ilk dönemlerde üzerinde durduğu madenler bakır, kömür, krom, demir, kükürt ve linyit alanlarında olmuştur. Aşağıda bu alanlarda yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir.

3.3.1. Ergani Bakır İşletmesi

Ülkemizin zengin bir kaynağı olan ve eski devirlerde zaman zaman ilkel usullerle işletilen Ergani bakır madeni, I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan olumsuz durumlar üzerine yeniden gözden geçirilmiş ve bu madenin yeniden işletilmesi için çeşitli yollar aranmıştır. 8 Ağustos 1918 tarihinde İtibar-ı Milli Bankası'yla yapılan bir mukavelename ile madenin ne suretle işleneceğine dair anlaşmaya varılmıştır¹⁷. Bu mukavelenameye göre Ergani madeninin 20 km² alanında mevcut bakır madeninin mülkiyeti devlete ait olmak üzere ve süresi otuz yıl müddetle sondaj ve işletilmesi imtiyazı bu bankaya verilmiştir. Ayrıca bu mukavelenameye göre gelirin % 62,5'i devlete ve % 37,5'i de şirkete ait olacaktır¹⁸. Ancak Anadolu'da savaş sonrası ülkenin işgal edilmeye başlaması Ergani madeninin işletilmesini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle yeni Türk devletinin kurulduğu döneme kadar İtibar-i Milli Bankası'nın imtiyazını aldığı Ergani Madeni'nde herhangi bir faaliyet görememekteyiz.

Cumhuriyetin ilanından sonra Ergani madeninin sondaj ve işletilmesi konusunda otuz sene süreli ve üç milyon lira sermayeli merkezi İstanbul olmak üzere Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi'nin iç tüzüğü 2 Temmuz 1924 tarihinde onaylanarak şirketin kuruluşu tamamlanmıştır¹⁹. İtibar-i Milli Bankası'nın uluslar arası bir grup adına hareket edip oluşturduğu 3 milyon lira sermayeli bu şirketin ortakları arasında yabancılar da yer almaktadır. İtibar-i Milli Bankası tarafından kurulan bu şirketin, 1928 yılı rakamlarına göre hisselerinin % 59,73'ü Deutsche Bank'a, % 39,58'i Maliye Bakanlığı'na ait olduğu görülmektedir²⁰.

¹⁵ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 133-136.

¹⁶ Y. Fındıkgil; *Maden Hukuku...*, s. 49.

¹⁷ *BCA, 030.10.0.0 / 176.212.3*

¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 8, s. 189.

¹⁹ *BCA, 030.18.01.01 / 10.33.10*

²⁰ A. Gündüz Ökçün; *Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye...*, s. 38.

Ergani Madeni'ndeki bakır cevherinin işletilmesini üstlenen Ergani Bakır TAŞ, aynı yıl cevherin çıkarılıp işlenebilmesi için dünyanın en son teknolojisiyle üretimi hedefleyen fabrika projesini hazırlayıp hafriyat çalışmalarına başlamıştır. Bu arada savaş sonrası yokluğunda ilçede başlayan yatırım faaliyetleri, yörede bir şölen havası yaratmıştır. Fabrika sadece üretim yapmayacak, modern dünyanın elektriğini, trenini, telefonunu vs. kısacası medeniyeti ilçenin ayağına getirecektir.

Başbakan İsmet İnönü ve kabinesi tarafından hazırlanan 1930 İktisadi Programı'nda devletin ekonomiye müdahale etmesi ve ekonomiyi düzenleyici rol üstlenmesi belirtilerek ziraat, sanayi, ormancılık, madencilik ve ticaret konularına yer verilmiştir. Bu programda yer alan madenler kısmında Ergani madeninden de bahsedilerek şunlar ifade edilmiştir²¹; “...Bakır geniş serveti belli bir halde olan milli, önemli bir cevherdir. Başlıca kaynağı Ergani madenidir. Bunun yakınlaşan şimendifer (tren) ile beraber esaslı ve modern bir tarzda işletilmesi devletçe takip edilecektir.”

1933 yılında Türkiye'nin on senelik maden faaliyeti raporuna göre, zengin ve üretim şartları müsait olan Ergani bakırının ihraç limanlarına olan uzaklığı ve modern araç-gereçlerin temin edilemeyişi sebebiyle bir süre istenilen şekilde üretim yapılamamıştır. Ancak birkaç seneden beri süren çalışmaların iki yıl içinde bitirilmesi ve madenin faaliyete geçeceği ifade edilmiştir²².

Başbakan İsmet İnönü 1933 yılında Ankara Halkevi'nde yaptığı konuşmada Ergani bakırının stratejik ve ekonomik değerinden bahsederek şunları söylemiştir²³: “Arkadaşlar, bizim maden hazinelerimizin ikincisi Ergani bakır madenidir. Umut ediyoruz ki; Ergani'de bakır iki yıl sonra çıkardığımız zaman memleketin yalnız kendi sanayiinin ihtiyacı değil, haricin arayacağı bir madde olarak da memlekete çok miktarda döviz getirecektir. Bunun için esaslı tedbirlere başvurduk. Senelerden beri Ergani demiryolunu yapmaya uğraşıyoruz.”

TBMM'de 1925'te Diyarbakır'a kadar uzatılması kabul edilen Fevzipaşa – Malatya demiryolu hattının, Elazığ Maden ilçesindeki bakır işletmesinin çalışmalarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmüştür²⁴. 1927 yılında İsveç ve Danimarka grubunun

²¹ İ. Tekeli – S. İlkin; *1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları...*, s. 571.

²² BCA, 030.10.0.0 / 175.210.3

²³ R. Doğanay; “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu'da Uygulanan Sanayi Politikaları...”, s. 227.

²⁴ Mehmet Çevik – Özkan Demir; “Etibank Ergani Bakır İşletmesi'nin Kuruluşu ve Elazığ'ın Maden İlçesine Getirdikleri”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 7, Ankara, 2014, s. 30.

(Nydgvist – Holm AŞ.) teknik nezaretine verilen demiryolu hattı, 1931’de Malatya’ya ulaşmıştır²⁵. Fakat 1934’te tamamlanması planlanan demiryolu hattının bitirilememesi üzerine, gerekli paranın sağlanabilmesi için 1933 yılında cumhuriyet döneminin ilk istikrazı (borçlanma) yapılmıştır. Bu düşünceyle ilk iç borçlanma Fevzipaşa – Diyarbakır hattının inşasında kullanılmak üzere 12 Ocak 1933 tarih ve 2094 numaralı kanun ile gerçekleşmiştir²⁶. Ergani Demiryolu Tahvilleri adıyla 12 milyon liralık % 5 faiz ve % 2 ikramiye karşılığında satışa çıkarılan tahviller büyük ilgi görmüş²⁷ ve kısa zaman sonra Ergani demiryolu hattının yarım kalan inşasına devlet tarafından devam edilmiştir. Vakit gazetesi yazarlarından Sadri Etem Bey, “12 Milyon Lira Lazım” başlıklı yazısında milletten alınacak 12 milyon lirayla, zengin Ergani bakırının yapılacak olan demiryolu ile taşınacağını, bölgeye refah ve servet getireceğini, bu sayede on iki milyon liranın bakırı altın yapacağını ifade etmiştir²⁸.

Dönemin Nâfia Vekili Hilmi (Uran) Bey, yapılan çalışmalarla Ergani demiryolu hattının 1935 yılı içerisinde bitirileceğini ve Ergani’de üretilen bakırın buradan geçecek trenle sevk edileceğini açıklamıştır²⁹. 7 Ağustos 1935 tarihli Ulus Gazetesi, ilk sayfasında “İlk Trenimiz Bakıra Kavuştu” başlıklı haberle demiryolunun Maden’e ulaştığının bilgisini vermiştir. Haberde, trenin Bakır Madeni’ne ulaşmasından duyulan sevinç ve heyecan dile getirilmiştir³⁰.

1935 yılında Etibank kurulunca, bakır madeninin geleceğinde yeni bir dönem başlamıştır. Yabancı sermayenin devlet tarafından satın alınmasıyla beraber Etibank’ın işlemecilikte öncü rol oynayacağı bu yeni dönemde, hem Maden ilçesinin hem de bakır işletmesinin önemi giderek artmıştır. Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi hisse senetleri 850 bin Türk lirası karşılığında, 1936 yılında Etibank tarafından satın alınmıştır. Yabancı hisselerin satın alınmasıyla şirket yönetiminde en büyük sahibi olan Etibank, Şevket Turgut’u bakır madenine işletme müdürü olarak atamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk 1937 yılında yurt gezilerine çıktığında bu seyahatin duraklarından birisi de Elazığ’ın Maden ilçesi olmuştur. 15 Kasım 1937’de trenle

²⁵ Mediha Muzaffer Baysal; *Ergani Bakır Yatağı*, İstanbul, 1934, s. 41.

²⁶ İsmail Yıldırım; “Cumhuriyet Dönemi Demiryolu İnşaatlarının Mali Kaynakları ve İlk İç Borçlanmalar (1923-1950)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XV, Sayı 44, Ankara, 1999, s. 609.

²⁷ *12.000.000 Türk Liralık İkramiyeli % 5 Faizli 1933 İstikrazı*, Ankara, 1934, s. 2.

²⁸ Sadri Etem; “12 Milyon Lira Lazım”, *Vakit*, 7 Kanun-ı Sani 1933, s. 3.

²⁹ Yavuz Haykır; “Demiryolunun Elâzığ’a Gelişi”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXVII, İzmir, 2016, s. 256.

³⁰ *Ulus*, 7 Ağustos 1935, s. 1.

Maden'e gelen Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindeki heyet bakır madenini gezerek Ergani Bakır İşletmesi TAŞ müdürü Şevket Turgut'tan bilgiler almıştır. Şevket Turgut, yılda on bin ton bakır temin edecek, tesisat ve inşaatlar hakkında Mustafa Kemal Atatürk'ü bilgilendirmiştir³¹.

Mayıs 1937'de Ergani Bakır İzabe Fabrikası'nın temeli atılmış ve fabrika 23 Mart 1939 tarihinde üretim faaliyetine geçmiştir. Ergani Bakır İşletmesinde başlangıçta tenör oranı yüksek olduğundan (% 11-12) cevherden doğrudan izabe işlemi ile blister bakır üretimi yapılmıştır. İşletmenin yıllık kapasitesi 7.500-10.000 ton blister bakırı bulmuştur.

Ergani Bakır İşletmesi Bakır Üretimi ve Geliri ³²				
Yıllar	Bakır Üretimi (Ton)	Satılan Bakır		Çalışan İşçi Sayısı (Kişi)
		Miktar (Ton)	Geliri (TL)	
1939	4.236	-	-	-
1941	9.010	1.693	1.447.985	1.430
1943	9.235	10.391	13.539.324	1.400
1944	10.050	4.220	5.312.042	1.748
1945	9.544	2.197	2.347.150	1.404
1946	10.050	21.619	17.688.401	1.377
1947	10.080	12.623	17.095.411	1.419
1948	10.979	10.258	14.298.259	1.467
1950	11.700	13.413	18.588.159	1.667
1952	14.985	14.386	35.725.945	1.635
1953	14.695	19.235	36.859.965	1.698
1954	16.030	15.421	29.549.720	1.710
1956	17.700	18.600	-	1.702
1957	18.000	16.200	-	1.723
1958	18.140	11.841	18.925.000	1.785
1959	17.060	13.097	48.632.000	1.953

(Kaynak: MTA Enstitüsü Dergisi, S. 46-47, Ankara, 1955, s. 123.)

Ergani Bakır İşletmesi'nde çeşitli yıllara göre bakır üretimi, satıştan elde edilen gelir ve ortalama çalışan işçi sayısını gösteren tabloya baktığımızda, üretimde dalgalanmalar olmakla birlikte genel anlamda gelirden artış olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarındaki üretim çok değişmese de üretilen bakır mümkün olduğu kadar stok

³¹ Cumhuriyet, 16 İkinci Teşrin 1937, s. 5.

³² 1954, 1956, 1957, 1958, 1959 yıllarına ait satış miktarı ve geliri Murgul Bakır İşletmesi'ndeki satışları da kapsamaktadır. Bu yıllardaki detaylı üretim miktarları için bkz. B. Ulutan; *Etibank...*, s. 159 ve 183.

edilmiştir. Savaşın ardından bakır satışı bir anda yükselmiş ancak bakır fiyatının bir önceki yıla göre düştüğü görülmüştür. 1947 yılında satılan bakırın miktarı, 1946 yılına göre büyük miktarda düşse de elde edilen gelir 1946 yılının gelirine yakın olmuştur. Bu da bakır fiyatının uluslararası alanda yaklaşık bir buçuk kat yükselmesiyle ilgilidir.

Etibank ve Türkiye İş Bankası'nın elinde olan işletmenin hisseleri, Etibank Yönetim Kurulu'nun 31 Ekim 1944 tarihindeki kararı ile satın alınmış, böylece fabrikanın tüm sermayesi Etibank'a ait olmuştur. Bütün bakır işletmelerini bir elden yönetmek üzere, Etibank tarafından Türkiye Bakır İşletmeleri Müessesesi kurulunca Ergani Bakır İşletmesi bu kuruluşa bağlanmıştır. Ancak Yönetim kurulunun Ergani Bakır İşletmesi'nin ayrı bir müessese haline getirilmesi kararı alması üzerine, 17 Haziran 1949'da Türkiye Bakır İşletmeleri Müessesesi kaldırılmış, Ergani Bakır İşletmesi ayrı bir müessese haline getirilmiştir³³.

27 Ağustos 1949'da tüm hakları Etibank'a devredilen Ergani Bakır İşletmesi'ne ait, 2 Temmuz 1924 tarihinde imzalanan 30 yıllık mukavelenin süresinin dolmasına yakın, maden işletme süresinin otuz yıl müddetle yenilenmesi hususunda İktisat ve Ticaret Vekaleti'ne 5 Haziran 1954 tarihinde yetki verilmiş ve daha sonraki çalışmalarla bakır madeni işletme müddetinin süresi uzatılmıştır³⁴.

1945'ten sonraki zamanlarda sermayesi 15 milyon TL olarak belirlenen bu işletme, uzun bir süre aynı mali yapısını korumuştur. 1959 yılında müessese, ülke bakır sanayinin ham maddesini karşılamak üzere yurt içinde 8421 ton bakır satmış ve 11.635 ton bakır ihraç etmiştir. Bu sayede 27.416.315 TL karşılığı döviz temin etmek suretiyle ülke ekonomisindeki yüksek yerini almıştır.³⁵

1939 yılında bakır üretiminin başladığı Ergani Bakır İşletmesi, Türkiye ekonomisinde önemli yere sahip bir maden işletmesidir. Dünyadaki değerli bakır madenlerinin tenör oranlarına bakıldığında, burada bulunan bakır tenör oranının kat kat fazla olması bu işletmenin ne denli öneme sahip olduğunu gösterir. Üretimin başladığı yıldan itibaren her yıl mali açıdan kâr sağlayan bir müessese olan Ergani Bakır İşletmesi, 1960'lı yıllardan itibaren yıllık kârı hemen her yıl 100 milyon TL'nin üzerinde olan bir işletme niteliğine gelmiştir³⁶.

³³ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 131.

³⁴ *BCA, 030.18.01.02 / 136.57.3*

³⁵ *Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1959 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 1960, s. 1.

³⁶ M. Çevik – Ö. Demir; "Etibank Ergani Bakır İşletmesi'nin Kuruluşu...", s. 32.

1967 yılında Macit Ergene tarafından Sabah gazetesinde yayımlanan bir yazı dizisinde, 1939'da işletmeye açılan Ergani Bakır İşletmesi'nin Türkiye'nin en kârlı iktisadi devlet teşekkülü olduğu söylenerek, Etibank'a bağlı dokuz işletme ve müessesenin toplamından daha kârlı bir yapıya sahip olduğu belirtilmiştir. Bu suretle Maden ilçesinin ve çevresinin ekonomisini koruyan bu fabrika, Doğu Anadolu Bölgesi'nin de iktisadi kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır³⁷.

3.3.2. Ereğli Kömür İşletmesi

Anadolu'da kömür üretim ve tüketiminin dolayısıyla da işletmeciliğinin bazı ülkelere göre oldukça geç başladığı bilinmektedir. Anadolu'da 1829'da keşfedilen kömür Ereğli havzasında bulunmuş ve bu sebeple Osmanlı Devleti'nde kömür üretimi bu havzada başlamıştır. Cumhuriyet dönemine kadar Bahriye Nezareti'nin kontrolünde olan kömür ocakları İngiliz, İtalyan, Alman ve Fransız şirketler tarafından işletilmiş, 1892'de Fransız sermayeli Ereğli Şirketi havzanın işletme imtiyazını almıştır.

1900'lerin başından itibaren Zonguldak havzasındaki kömür ocaklarında 124 maden ocağından 79'u yabancılara, 45'i ise Türklere ait olmak üzere üretim yapmıştır. 1870 ile 1908 yılları arasında çok sayıda maden arama imtiyazı verilmiş ve bunların % 43'ü doğrudan yabancılara verilmiştir. Bunların sonucunda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kömür üretimi ağırlıklı olarak yabancı sermaye kontrolünde gelişmiştir³⁸.

Cumhuriyetin ilanından sonra havzanın kalkındırılması ön planda ele alınmış, Türkiye İş Bankası aracılığıyla kurulan üç anonim şirket (KÖMÜR-İŞ, TÜRK-İŞ, Kilimli Kömür Madeni TAŞ) ocakları işletmeye başlamıştır. Ancak İş Bankası ile havzaya Türk sermayesinin girmesi, yabancılara ait kömür işletme imtiyazlarını ortadan kaldırmamıştır. İş Bankası işletmeciliği havzada önemli bir değişim başlatarak kömür üretimini arttırmıştır. İş Bankası'nın yaptığı iyileştirmeler bunlarla sınırlı kalmamış işçilerin barınma, beslenme ve sağlıkları gibi konularda da çalışmalar yapılmıştır. Yatakhane, hamam ve yemekhane yaptırılmış, işçi ve memur çocukları için beş sınıflı modern bir ilkokul, sinema ve ekonom (kantin) yapılmıştır³⁹.

³⁷ Lütfi Ergene; *Geçmişten Günümüze Bakır Maden*, Maden, 1995, s. 83.

³⁸ Taşkın Deniz-Ünal Özdemir; "Ekonomik Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Zonguldak Maden Kömürü Havzasında Yabancı İşçiler", *Journal of New World Sciences Academy*, C. 9, S. 4 Ekim, 2014, s. 9.

³⁹ Murat Kara; *Ereğli Kömür Havzası ve Cumhuriyet Dönemi Şekillenışı*, Abant İzzet Baysal Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2009, s. 57.

Milli sermayenin tamamen havzaya hakim olması Etibank'ın kuruluşu ile mümkün olmuştur. Zonguldak limanı ve demiryolu imtiyazını elinde bulunduran Ereğli Şirketi ile 1936'da yapılan görüşmeler sonucunda, 31 Mart 1936 tarih ve 3146 sayılı kanunla Fransız Ereğli Şirketi'ne 3,5 milyon Türk Lirası ödenerek şirketin tüm hakları satın alınmıştır. Bunun karşılığında şirketin sahip olduğu liman, demiryolu şebekesi, emlak, arazi, tesisat, mevcutlar ve maden ocakları imtiyazları devletleştirilmiştir. Daha sonra Ereğli Şirketi ruhsatındaki tüm ocaklar, 11 Haziran 1937 tarih ve 3241 sayılı kanun ile Etibank'a devredilmiştir⁴⁰.

Ereğli kömür ocaklarında üretim devam ederken 1940 yılında, havza dahilindeki tüm kömür ocaklarının Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi tarafından işletilmesini sağlayan 3867 sayılı kanun çıkarılacak ve bu şekilde havzanın bütün olarak işletilmesi sağlanacaktır. Bu sebeple 1940 yılı Aralık ayından itibaren havzadaki bütün ocaklar, Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi'nin idaresine geçmiştir⁴¹.

Ereğli Kömür Havzasındaki Kömür Üretimi ve Satış Miktarı					
Yıllar	Kömür Üretimi (Bin Ton)	Satılan Kömür			Günlük İşçi Sayısı (Kişi)
		Yurtiçi (Bin Ton)	Yurtdışı (Bin Ton)	Toplam (Bin Ton)	
1932	1.593	842	335	1.177	-
1933	1.852	843	479	1322	-
1935	2.340	963	749	1.712	-
1937	2.306	1.177	327	1.504	13.374
1938	2.588	1.249	355	1.604	-
1939	2.696	1.521	202	1.723	16.000
1940	3.019	1.842	32	1.874	21.000
1942	2.509	1.618	-	1.618	21.793
1944	3.559	2.164	3.8	2.168	29.242
1947	3.946	2.350	92	2.442	28.209
1951	4.729	2.634	77	2.711	26.389
1954	5.718	3.425	13	3.438	33.250
1955	5.495	3.500	16	3.516	33.212
1957	6.259	4.011	27	4.038	33.171

(Kaynak: *MTA Enstitüsü Dergisi*, Sayı 46-47, Ankara, 1954, s. 117 ve
Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 156.)

⁴⁰ Bkz. *Resmi Gazete*, 30 Nisan 1937, Sayı: 3593, s. 8001, "Hükümetle Ereğli Şirketi Arasında Akdedilen Satın Alma Mukavelesinin Tasdiki". Ayrıca bkz. *Resmi Gazete*, 24 Haziran 1937, Sayı: 3639, s. 8368, "Ereğli Şirketinden Alınan Liman, Demiryolu ve Madenlerle Kozlu ve Kilimli Demiryollarının İşletilmesi Hakkında Kanun".

⁴¹ K. Apak vd.; *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 296.

1941 yılının ilk yarısındaki taş kömürü üretimi, kendi tarihinde kaydedilmeyen bir gelişme göstermiştir. İktisat Vekâleti İşletmeler Servisi Müdürlüğü'nün resmî kaydına göre, 1941 yılının ilk altı ayında 1.627.381 ton taş kömürü üretilmiştir. Bu miktar 1932 senesinin toplam üretiminin üzerindedir. 1940 senesinin aynı aylarına denk gelen üretim miktarı 1.467.690 ton olup 1941 yılındaki bu üretim % 10,88 oranında fazladır⁴². II. Dünya Savaşı ile birlikte kömürün ihracatında azalmaların olduğu görülmektedir. Öncelik olarak iç tüketim düşünülerek kömürün yurt dışına satışı açık bir şekilde düşmüştür.

Ülkenin ihtiyacı olan kömürün yeterli miktarda üretimini sağlamak için kömür ocaklarında asker işçiler de çalıştırılmıştır. Özellikle Milli Korunma Kanunu'ndan sonra Ereğli kömür havzasında önemli ölçüde asker işçi çalıştırılmış, bu statüde çalışan bir işçi aynı zamanda askerlik görevini yerine getirmiştir. Zonguldak'ta istihdam edilen asker işçiler, askerlikten önce bu madenlerde çalışmış kişiler olması halinde altı aylık acemi eğitimlerini tamamladıktan sonra, kalifiye işçiler sayıldıkları için askerliklerine sayılmak üzere kömür ocaklarında çalıştırılmışlardır⁴³. Bunun yanında kömür ocaklarında çalışan askerlik çağı gelen erkeklerin kalifiye eleman olması halinde belli bir süre askerlikleri tecil edilmiştir. Ancak bu durumun askerlikten kaçmak amacıyla kötüye kullanılmaması için işçinin en az 3 ay önce ocaklarda çalışmaya başlamış olması şartı getirilmiştir. Celp dönemlerinde kömür ocaklarındaki üretim sekteye uğramasın diye ocaklarda çalışan askerlik çağı gelen erkeklere bu şekilde tecil hakları verilmiştir⁴⁴.

1945 yılında Zonguldak kömür havzasında beş yıllık Genel Amenajman* Planı yapılarak ve yatırımların hedefi olarak yılda 7-7,5 milyon ton kömür üretimi düşünülmüştür. Fakat yatırımlardaki bazı gecikmeler, sermaye sıkıntısı ve çeşitli aksaklıklar nedeniyle öngörülen üretim 1957'ye kadar beklenen seviyede olmamıştır. Ayrıca 34 milyon lira civarında harcama yapılarak Zonguldak limanının ıslahı ve genişletilmesi sağlanmış, yeni yükleme ve boşaltma tesisleri inşa edilmiştir⁴⁵.

1957'ye kadar Etibank'a bağlı olarak faaliyet gösteren Zonguldak kömür havzası, devlete ait Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi ve Kömür Satış ve Tevzi

⁴² "Madencilüğimizin 18 Yıllık Bilançosu", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 25, Ankara, 1941, s. 426.

⁴³ M. Kara; "Ereğli Kömür Havzası'nda II. Mükellefiyet...", s. 420.

⁴⁴ *BCA*, 030.10.0.0 / 56.380.12

* Amenajman; Genel anlamda madencilikte, bir rezervin işletilmesi için gerekli olan ve maden kitlesi dışında yapılan ana kuyular, galeriler vb. her türlü hazırlık işleri.

⁴⁵ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 156.

Müessesesi ile birlikte 1 Eylül 1957 tarihinde Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na bağlanmıştır.

3.3.3. Kuvarshan Bakır İşletmesi

Günümüzde Artvin'in merkez köylerinden olan Bakırköy (Kuvarshan) zengin bakır yatakları ile meşhurdur. Kafkaslardaki en eski bakır madeni olarak bilinen Kuvarshan bakır madeni, 1902'den itibaren Alman Siemens şirketi tarafından işletilmeye başlamıştır. Burada üretilen cevherin işlenmesi ise ancak 1912'de mümkün olabilmiş ve 1918'e kadar aralıklarla bakır üretimine devam edilmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz etkilerden dolayı üretim durmuş, 1921'de izabehane tekrar faaliyete geçmiştir. 1928'e kadar bu madendeki üretimi imtiyazı alan Alman Siemens şirketi yapmıştır. Fakat bu yıl şirketin imtiyazı Cumhuriyet idaresi tarafından feshedilerek bölgedeki bakır üretimi durmuştur. Sözleşmenin feshedilmesinin sebepleri arasında vergi borçlarının ödenmemesi ve önemli madenleri millileştirmek gelmektedir⁴⁶.

Etibank'ın kurulması ile beraber madencilik alanında başlayan devletleştirmeler içerisinde Kuvarshan bakır yatağı da yer almıştır. Ulus Gazetesi'nin haberine göre, Artvin'deki Kuvarshan bakır madeninin işletme imtiyazı, Bakanlar Kurulu'nun 11 Haziran 1937 tarihinde yayımladığı 2/6817 sayılı kararnamesi ile 99 yıllığına Etibank'a verilmiştir⁴⁷.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Kuvarshan Bakır Madeni'ne yer verilerek, Ergani'den sonra memleketin en büyük bakır madeni olduğu ifade edilmiştir. 200 bin lira civarında sermayesi bulunan bu madenin tamirâtı için 300 bin lira civarında paraya ihtiyaç duyulmuştur. Kuvarshan yatağında senede 1800 ile 2000 ton arasında bakır üretimi yapılabileceği bu sayede ileriye dönük kâr elde edileceği yorumlanmıştır⁴⁸.

1930 yılından 1937'ye kadar Kuvarshan bakır yataklarında üretim yapılmamıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda da yer almayan fakat daha sonra Celal Bayar tarafından açıklanan Üç Yıllık Maden Programı'na alınan Kuvarshan bakır yataklarının devlet tarafından işletilmesine karar verilmiştir.

⁴⁶ Sezai Cankut; "Türkiye'de Bakır İşletmeleri", *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 118; B. Ulutan, *Etibank...*, s. 84.

⁴⁷ *Ulus*, 18 Temmuz 1937, s. 8.

⁴⁸ A. İnan; *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı...*, s. 43.

Etibank tarafından kurulan Kuvarshan Bakır İşletmesi'ne Naim Kromer müdür olarak atanmış ve 1937 yılında işletmede 653 ton bakır üretimi yapılmıştır. Etibank Yönetim Kurulu tarafından alınan karar gereğince Artvin Bakırları TAŞ kurulmuş ve 1944 yılına kadar Kuvarshan'daki bakır üretimi bu şirket tarafından yapılmıştır⁴⁹.

Kuvarshan'daki bakır yatakları yaklaşık % 7 tenor oranına sahiptir. Ton başına 8 gram altın ve 1 kilo civarında gümüş içermektedir. Bu yatağın barındırdığı rezerv miktarı ilk etapta 11 bin ton blister bakıra denk gelecek cevheri kapsadığı için çok verimli bir işletme konumuna ulaşamamıştır. Yapılan arama ve etütler sonucunda yeni rezerv tespit edilemediği için elde edilen cevherin işlenmesi bittikten sonra 1945'te buradaki üretim Etibank tarafından sonlandırılmıştır. Burada bulunan makine ve tesis malzemeleri bankanın diğer işletmelerine devredilmiştir⁵⁰.

1937 ile 1944 yılları arasında 11.467 ton blister bakır üretilen Kuvarshan Bakır İşletmesi'nde, bu bakırın satışından edilen tutar 5 milyon 551 bin 362 lira olmuştur⁵¹.

3.3.4. Şark Kromları İşletmesi

Elazığ ili Maden ilçesinin Alacakaya (Guleman) köyü sınırları içerisinde bulunan kromit yataklarına 1870 yılında Türkiye Jeolojisine ait incelemeler yapan Rus Jeologu Çahaçef tarafından değinilmiştir. Ancak kesin varlığı 1915 yılında saptanmıştır⁵². Alacakaya köyü yakınlarındaki krom cevheri yatakları Maden Yüksek Mühendisi Abdullah Hüsrev (Guleman) Bey tarafından bulunmuştur. Abdullah Hüsrev Bey, 1915 yılında Ergani Bakır Madeni Müdürlüğü'nde İşletme Mühendisi iken burada tesadüfen krom cevheri ile karşılaştığını ve merakla yaptığı araştırmalar sonucunda bakır madenine yakın sahada Guleman köyünde krom cevherinin asıl yatağına ulaştığını ifade etmiştir⁵³.

⁴⁹ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 119.

⁵⁰ K. Apak vd.; *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 323.

⁵¹ *Ulus*, 1 Kasım 1945, s. 4.

⁵² M. Bozdemir; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, s. 287.

⁵³ Abdullah Hüsrev Guleman; "Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Ankara, 1938, s. 29.

Abdullah Hüsrev Bey, Guleman krom yataklarını bulması sebebiyle 15 Mayıs 1947'deki TBMM Bütçe Komisyonu Raporu'na göre bir ikramiye ile ödüllendirilmiştir. İkramiye teklifini yapan Urfa Milletvekili Rıza Soyer, teklifin gerekçesinde böyle önemli bir keşfin sahibi olan Hüsrev Bey'e henüz bir ikramiye verilmediğini, yalnızca soyadı kanuna çıkınca Tümer olarak belirlenen soyadının daha sonra değiştirilerek Guleman haline dönüştürüldüğünü ifade etmiştir. Kanun teklifi hakkında bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 8, İçtima Senesi 2, C. 5, s. 207-211.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında çok düşük düzeylerde olan krom üretimi (yıllık 20 bin ton ile 25 bin arasında), Cumhuriyet Dönemi ile beraber artmaya başlamış ancak 1929 buhranı sırasında bir durgunluk yaşamasına karşın 1932 yılında 55.200 ton, 1934'te ise 120 bin ton düzeyine erişmiştir. Etibank'ın kuruluşuna kadar krom üretimi daha çok yabancı şirketler tarafından yapılmış olup⁵⁴, Ergani Bakır Madeni'nin 25 km kuzey doğusunda bulunan Guleman krom yataklarında, demiryolunun Ergani'ye ulaşması sonrasında MTA tarafından etütler yapılmış ve bu yatakların Etibank tarafından işletilmesine karar verilmiştir.

Etibank Yönetim Kurulu, 1 Şubat 1936'da aldığı karar gereğince Guleman (Gölalan) Krom Yatağı'nın bankaya devrini sağlamıştır. Krom yatakları 2 Mart 1936 tarihli karar ile işletmeye alınarak Necit Behiç Erkin işletme müdürlüğüne atanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde 14 Mayıs 1936'da ilk kazma vurularak Etibank tarafından krom üretimine geçilmiştir. Aynı ay içerisinde Alman Krupp Firması ile yapılan anlaşma gereğince yıllık 30 bin ton krom satışı için sözleşme imzalanmıştır⁵⁵.

18 Mayıs 1936'da 350 bin TL sermaye ile Etibank bünyesinde Şark Kromları TAŞ kurularak Guleman'daki krom üretimi bu şirket tarafından yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemden itibaren hem krom üretimi hem ihracatı yapılırken bir yandan da tesisat ve inşaat işlerinin bitirilmesine çalışılmıştır. İmtiyazı Etibank'ta olan Guleman'daki krom madeni 27 Ocak 1937 tarihinde Şark Kromları İşletmesi TAŞ'a devredilerek bu müessese tarafından üretime geçilecektir⁵⁶.

Guleman'daki kromu başka bölgelere nakletmek için karayolu kullanılmış ancak mevsim şartlarının zaman zaman bu ulaşımı engellemesi üzerine bir hava hattı inşasına karar verilmiştir. Bu hava hattı 18 km. olarak planlanmış ve Alman Pöhlig firması tarafından inşa edilerek 3 Temmuz 1937 günü çalışır duruma getirilmiştir⁵⁷. Günde 400 ton kromu Maden istasyonuna taşıyacak olan bu hava hattının açılışı Cumhuriyet'in on dördüncü yıldönümü kutlamalarına denk getirilmeye çalışılmıştır. Bunun için Başbakan Celal Bayar, Dördüncü Umum Müfettişi General Abdullah Alpdoğan'a çektiği telgrafla açılışın bizzat kendileri tarafından yapılmasını rica etmiştir⁵⁸.

⁵⁴ N. Tamzok; "Madencilik Politikaları...", s. 197.

⁵⁵ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 117.

⁵⁶ BCA, 030.18.1.2 / 71.7.15

⁵⁷ M. Çevik – Ö. Demir; "Etibank Ergani Bakır İşletmesi'nin Kuruluşu...", s. 35.

⁵⁸ BCA, 030.10.0.0 / 176.214.10

Bu hava hattının açılışı için 29 Ekim 1937’te tören düzenlenmiş ve bu tören Cumhuriyet Bayramı’na denk getirilerek Guleman için iki bayram şeklinde kutlanmıştır. Törene 4. Umum Müfettişi General Abdullah Alpdoğan, Elazığ Valisi Şefik Bicioğlu ve Şark Kromları TAŞ Müdürü Behiç Erkin de katılmış, büyük bir kalabalıkla Guleman kromunun sevkiyatı için hava hattının açılışı yapılmıştır⁵⁹.

Krom üretiminin devam ettiği dönemde 17 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3460 sayılı kanun gereğince İktisadi Devlet Teşekkülleri kurulması sağlanarak Şark Kromları TAŞ 11 Mart 1939’da 1 milyon 300 bin TL sermayeli Mahdut Mesuliyetli Şark Kromları İşletmesi Müessesesi’ne dönüştürülmüştür⁶⁰.

Şark Kromları Müessesesi’nde yıllık 100 bin ton civarında üretim yapacak tesis kurulmuştur. Hava hattı, Maden-Guleman enerji nakil hattı, tamirat atölyesi, dekovil hattı, nakliyat için lokomotif tedariki gibi çalışmalarla üretimi arttırmaya yönelik tedbirler alınmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarına da denk gelen süre içerisinde yıllara göre krom üretimi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Şark Kromları İşletmesi Krom Üretimi ve Satış Miktarı			
Yıllar	Krom Üretimi (Ton)	Satılan Krom (Ton)	İşçi Sayısı (Kişi)
1938	95.010	75.469	-
1939	105.067	85.767	-
1941	63.996	63.946	250
1943	60.030	12.608	300
1945	89.869	40.141	392
1947	51.717	78.561	310
1949	172.689	152.848	372
1951	159.623	156.245	563
1953	174.244	182.012	550
1954	121.579	73.061	530
1955	150.769	187.233	600
1957	313.927	200.468	1403

(Kaynak: *MTA Enstitüsü Dergisi*, Sayı 46-47, Ankara, 1954, s. 121 ve Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 161.)

⁵⁹ Ömer Kemal Açar; “Hava Demiryolu Nasıl Açıldı”, *Altan Elaziz Halkevi Dergisi*, S. 34, 28 İlkanun 1937, s. 14-15.

⁶⁰ K. Apak vd.; *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 323.

Etibank'ın krom işletmeciliğine başlamasıyla beraber Türkiye krom üretiminde artışların yaşandığı görülmektedir. 1935 yılında 150.472 ton olan toplam üretim, 1938 yılında 213.831 tona kadar yükselmiştir. Bu miktarın 95.010 tonu sadece Şark Kromları İşletmesi'ne aittir. Ancak krom üretimi II. Dünya Savaşı ile birlikte azalmış, 1943 yılında 154 bin ton seviyesine gerilemiştir. Bu düşüşte Şark Kromları İşletmesi'ndeki üretim düşüşünün de etkisi bulunmaktadır. Bu tarihten sonra üretim tekrar artarak 1948 yılında 285.725 ton düzeyine ulaşmış ve bu üretimin 125.703 tonu Şark Kromları İşletmesi tarafından karşılanmıştır⁶¹. Krom madeni daha çok döviz getirici bir ihracat unsuru olmuş ancak II. Dünya Savaşı'ndan olumsuz etkilenmiştir. Yıllar itibarıyla üretim rakamlarına bakıldığında, krom üretimi Etibank'ın bu alana girmesiyle önemli oranda artmış ve ihracat ile beraber ülkeye ciddi manada döviz girdisi sağlamıştır.

Türkiye'nin krom işleyecek altyapısı bulunmadığı için üretilen kromların büyük bir kısmı ihraç edilmiştir. Bu nedenle yapılan satışların çoğu yurt dışına yapılmış, 1940-1951 arasındaki üretimin ancak 3.943 tonu yurt içine satılmıştır.

1950 yılına kadar Şark Kromları İşletmesi, Guleman, Kündikan, Bağın, Herpete ve Sori imtiyaz sahalarında yüzeye yakın cevherleri işlemiş; ancak bu rezervlerin bitmesi üzerine yeraltı işletmeciliğine geçilmiştir. Ekonomik kazanç bakımından üretim ağırlıklı olarak Sori ve Kefdağı imtiyaz sahalarında yapılmıştır⁶².

3.3.5. Garp Linyitleri İşletmesi

Linyit kömürü, terkinde % 55-75 civarında karbon bulunan tam teşekkül etmemiş maden kömürüdür. Linyitin içinde çok miktarda uçucu maddeler ve bitüm (katran) bulunduğu için alevi fazla dumanlıdır⁶³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde linyit sanayi özel teşebbüse bırakılmış ve memleketin yıllık linyit üretimi 1923 – 1934 yılları arasında 53.000 tonu aşmamıştır. Ancak beş yıllık sanayi planları ile üç yıllık madencilik programının uygulamaya konmasından ve bilhassa MTA Enstitüsü ile Etibank'ın kurulmasından sonra yurdumuzun linyit endüstrisi yeni bir gelişme safhasına girmiştir⁶⁴.

⁶¹ *Etibank*, Ankara, 1949, s. 12.

⁶² Mustafa Yıldırım – Handan Çakmak; “Etibank Şark Kromları İşletmesi Müessesesi”, *Etibank Bülteni*, S. 7, Ankara, 1977, s. 6.

⁶³ *Etibank*, Ankara, 1949, s. 9.

⁶⁴ “Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciligi”, s. 259.

Etibank'ın 1937 senesinden itibaren devamlı olarak faaliyette bulunduğu Kütahya bölgesindeki Değirmisaz ve Tavşanlı (Tunçbilek) madenleri ile Manisa'daki Soma madeninden oluşan üç linyit işletmesi, Garp Linyitleri Müessesesi idaresinde toplanmıştır. 1937 yılında Değirmisaz linyit ocağında çıkan yangın sonucunda imtiyaz sahibinin mukavelesi feshedilince madenin Etibank'a devri söz konusu olmuştur. 1938 yılında da Tavşanlı linyit bölgesi Etibank'a intikal etmiştir. Soma linyit madeni ise özel teşebbüs tarafından işletilmekte iken 1939 senesi ortalarında, on iki yerde yangın çıkması sonucunda madenin satın alma işlemi başlatılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi sahibi Yunus Nadi'ye ait olan Soma linyitlerinin Mumyatepe kısmının işletme imtiyazı 63 bin TL karşılığında 11 Eylül 1939 tarihinde Etibank tarafından satın alınmıştır. Bunların sonucu olarak, 10 Aralık 1939'da merkez Balıkesir'de Garp Linyitleri Müessesesi kurularak, üç linyit işletmesi 1940'dan itibaren bu müessese bünyesinde faaliyet göstermiştir⁶⁵.

1 Temmuz 1938 tarih ve 3437 sayılı Mahrukat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle Etibank'a bazı görevler yüklenilmiş ve kömürün yakılacak yerlerde hazır bulundurulması sorumluluğu verilmiştir.

Tavşanlı – Tunçbilek linyit ocağının işletmeye açılmasıyla kırma ve ayıklama tesisleri kurulmuş, bu tesisin mekanik parçaları ve havalandırma motorları tamamen yurt içinde yapılmıştır. Ayrıca Tunçbilek 15 km'lik demiryolu ile Tavşanlı istasyonuna bağlanmıştır. Soma linyit yatağının satın alınmasıyla Mumyatepe'deki linyit ocağında, 6300 metre uzunluğunda ve kömürleri doğrudan vagonlara yükleyen bir hava hattı inşa edilmiş ve bu ocak 9 km'lik bir şose yol ile Soma istasyonuna bağlanmıştır⁶⁶.

Üç işletme için gerekli olan elektrik santrali, silo ve hava hatları gibi yer üstü tesislerin inşaatı ve ocakların mekanizasyonu gibi yeraltındaki çalışmaların sonucunda daha verimli çalışma imkânları sağlanmıştır. 1941 ve 1942 senesi Garp Linyitleri için yeni bir faaliyet senesi olmuştur. Bu müesseseye bağlı üç linyit bölgesinde mevcut şartların izin verdiği durumlarda günlük 1000 ton üzerinde linyit çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bu plandan sonra Soma'da üretim 400 tona, Değirmisaz'da 500 tona, Tavşanlı (Tunçbilek) bölgesinde de 330 tona yükselmiştir. Buralarda çıkarılan kömürün

⁶⁵ K. Apak vd.; *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 306.

⁶⁶ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 130.

nakliyatı için hava hattı inşa edilmiş ve kamyonlarla yapılan nakliyatın büyük çoğunluğu hava hattı vasıtasıyla yapılır hale getirilmiştir⁶⁷.

Garp Linyitleri Müessesesi bünyesindeki linyit işletmeleri, 1938 yılında 76.000 ton satılabilir üretim yapmışken 1939'da 91.693 ton ve 1940 yılında ise 149.256 ton satılabilir üretim yapmıştır. Bu üretim artışında Etibank'ın rolünü düşündüğümüzde, bankanın toplayıcı ve örgütleyici etkisini göz önünde bulundurmamak gerekir⁶⁸. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, diğer maden alanlarında olduğu gibi linyit üretiminde de 1945 ve sonra büyük ölçüde üretim artışları yaşanmıştır.

Garp Linyitleri Müessesesi Linyit Üretimi ve Satış Miktarı*			
Yıllar	Linyit Üretimi (Ton)	Satılan Linyit (Ton)	İşçi Sayısı (Kişi)
1938	76.000	-	-
1939	97.365	91.693	-
1940	149.256	148.620	1.214
1941	176.789	171.090	1.090
1942	266.190	271.460	1.781
1945	523.194	444.101	5.396
1947	599.229	554.787	4.665
1949	764.024	731.878	5.044
1951	746.354	681.026	4.997
1954	1.092.488	1.022.101	5.666
1955	1.174.080	1.060.744	5.340
1957	1.712.262	1.674.019	5.406

(Kaynak: *MTA Enstitüsü Dergisi*, Sayı 46-47, Ankara, 1954, s. 119 ve Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 133, 157.)

1940 öncesinde Etibank'a bağlı linyit işletmelerinde çalışan işçilere barınma ve temizlik konularında gereken imkânlar verilmemiştir. Ancak bu yıldan itibaren işçilerin çalışma koşullarında düzenlemelere gidilmiştir. Üç linyit işletmesinde yatakhane, hamam ve bol su temin edilirken, işçilerin % 70 civarındaki kısmı pavyonlarda *

⁶⁷ Cemal Kıpçak; "Garp Linyitleri İşletmesi", *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 121.

⁶⁸ Şahin Tümüklü; *Garp Linyit Müesseseleri (GLİ İşletmeleri)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 52.

* Tablodaki verilerde üretilen linyitin satılabilir kısmı ele alınmıştır. 1938 yılındaki üretim Tavşanlı, Değirmisaz ve Soma ocakları için toplam kabul edilmiştir. Eylül 1957 itibariyle linyit ocakları Türkiye Kömür İşletmeleri'ne devredildiği için 1957 yılının ilk 8 aylık üretimi dikkate alınmıştır.

* Pavyon; bekar işçilerin kaldıkları yatakhanelere verilen isimdir. Pavyonlar, aynı iş grubu yada aynı yaş grubuna ait işçilerin bir arada kalıp kaynaşmaları için düzenlenmiştir.

kalmaya başlamış ve kabı beş kuruş olmak üzere yemek dağıtılmıştır. Sağlık hizmeti bakımından birer revir ve eczane bulundurulup, Soma'da bir hastane inşaatı planlanmıştır⁶⁹.

1945 yılından itibaren Değirmisaz, Tavşanlı ve Soma linyit işletmelerinde 70 milyon lira harcanarak tam makineleşmeye gidilmiştir. Bundaki amaç üretimi arttırarak işçi başına düşen verimi yükseltmektir. Ayrıca Soma'da ikinci bir hava hattı inşa edilerek günlük taşıma kapasitesi 2 bin tona kadar yükseltilmiştir⁷⁰.

1941 yılında işçilerin kalacağı pavyonlar, hamamlar ve kantinlerin inşaatı tamamlanmış ve sosyal yapının zorunlu altyapısı böylece gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında 1940 yılında Soma'da bir okul kurulmuş ve her ocakta bir dershane açılarak okuma-yazma kursları düzenlenmiştir. Ayrıca işçilerin teknik olarak yetiştirilmesi ve kalifiye eleman olabilmeleri için müesseselere zorunlu kurs açma ve uygulama yükümlülüğü getirilmiştir⁷¹.

Maden işletmelerindeki işçi ihtiyacını karşılamak için bazen mahkumlara da görev verilmiştir. Bu niyetle Garp Linyitleri Müessesesi'nde de Değirmisaz üretim bölgesinde iş ceza evi inşa edilerek 300 kişilik mahkum kadrosunun çalışmasına imkân sağlanmıştır. Buralarda çalışan mahkum işçilerin olay çıkarmadıkları bir gün, iki mahkumiyet gününe eşdeğer tutulmuştur. Bu durum ise mahkumların işlerini hevesle yapmalarını sağlayarak bir an önce özgürlüklerine kavuşmalarında fayda sağlamıştır⁷².

Mahkum işçilerin ve mükellefiyete bağlı çalışanların firarlarını ve çalışmayı savaştıklarını önlemek için Tunçbilek'te er hizmet taburu kurulmuştur. 1944 yılında 77 kişi bu taburda görev almıştır. Mahkum işçiler yeraltı ocaklarında kazmacı, katırcı, elekçi olarak çalışırken ocak dışında hamamcılık, nalbantçılık ve ekonomalarda hamallık ve inşaat işlerinde çalıştırılmışlardır. Ayrıca mahkum işçilerin giydiği çift renkli elbiseden diğer işçilerin kasketine kadar birçok eşyayı cezaevindeki mahkumlar üretmiştir. 1950 yılındaki Garp Linyitleri Müessesesi'ndeki tüm iş elbiselerini Bergama cezaevindeki mahkûm işçiler dikmiştir⁷³.

⁶⁹ S. Tuna; *Türkiye'de Devlet İşletmeleri...*, s. 333.

⁷⁰ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 146.

⁷¹ Ş. Tümöklü; *Garp Linyit Müesseseleri...*, s. 81.

⁷² H. Topçuoğlu; "Etibank ve Sosyal Politikası...", s. 310.

⁷³ Ş. Tümöklü; *Garp Linyit Müesseseleri...*, s. 95.

Garp Linyitleri Müessesesi 1957'ye kadar Etibank'a bağlı olarak çalışmış ancak 1 Eylül 1957 tarihinde Zonguldak kömür havzası ve devlete ait Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi ile birlikte Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na bağlanmıştır.

3.3.6. Divriği Demir İşletmesi

Türkiye'de 1933 yılına gelinceye kadar varlığı tespit edilen demir yataklarının gerek rezerv, gerek tenör ve gerekse mesafe bakımından demir endüstrisinin işletme ihtiyacını karşılayacak durumda olup olmadığı hakkında teknik bilgiler yeterli değildir. Türkiye'de demir yatakları, 1936 yılında Sivas sınırları içinde Divriği'de bulunmuştur. Bu tarihten itibaren MTA tarafından Divriği'de demir yataklarında arama ve etüt çalışmalarına başlanmıştır⁷⁴.

Başbakan Celal Bayar, 8 Kasım 1937'de TBMM'de hükümet programı için yaptığı konuşmada Divriği'de bulunan yüksek tenorlu demir madeninin Karabük'te inşa edilen demir-çelik fabrikası ihtiyacı dışında kalanının ihraç edileceğini ifade etmiştir. Bunun yanında Celal Bayar, MTA tarafından yapılan arama sonucunda Divriği mıntığında 15 milyon ton demir cevheri mevcudunun ortaya çıkarıldığını, bununla birlikte yılda yaklaşık 500 bin ton demir cevherinin çıkarılarak ihraç edilmesi sonucunda ortalama senede 2 – 2,5 milyon Türk Lirası civarında ülke ekonomisine katkı sağlayacağını belirtmiştir⁷⁵.

1937 yılında MTA tarafından başlatılan etütler 1938'de bitirilerek Divriği demir madeninin işletilmesi Etibank'a verilmiştir. Divriği madenlerinden çıkan cevherin % 60-66 arasında demir ihtiva ettiği görülmüştür. 1939 yılında üretime geçen Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'nın ihtiyacı tamamen Divriği demirlerinden sağlanmış ve 1938'de 72,898 ton üretim yapılmıştır⁷⁶.

4 Mayıs 1938 tarihinde Etibank yönetim kurulunun kararıyla işletmeye açılan Etibank Divriği Demir Madenleri İşletmesi'nde, kısa bir hazırlık evresinden sonra ilk defa Haziran 1938'de üretime geçilmiş ve çıkarılan demir cevheri Karabük'e sevke tabi tutulmuştur. Sevkiyat emri verilmesi üzerine, 20 Ekim 1938'de ilk demir cevherini taşıyan tren Divriği istasyonundan Karabük'e hareket etmiştir⁷⁷. 25 Aralık 1939'da

⁷⁴ T. İleri; *Madencilik Politikaları...*, s. 194.

⁷⁵ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C. 1, s. 270.

⁷⁶ *Etibank*, Ankara, 1949, s. 13.

⁷⁷ Yusuf Gürata; "Divriği Demir İşletmesi", *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 109.

Divriği Demir Madenleri İşletmesi Müessesesi kurulmuş ve Etibank, işletme kapasitesinin artırılması için elektrik santrali ve hava hattı inşası, kompresör alımı, dekovil hattı inşası gibi çalışmalara başlamıştır⁷⁸. Divriği'deki demir madeni 23.07.1940'ta Divriği Demir Madenleri İşletmesi Müessesesi'ne devredilerek, demir üretimi bu müessese tarafından yapılmaya başlamıştır⁷⁹.

İlk zamanlarda 76 bin ton demir cevheri Karabük'e sevk edilirken, 1939'da bu rakam 231 bin tona yükselmiştir. Ancak daha sonraları Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın kullanım kapasitesine göre üretim ayarlamasına gidilmiştir. İşletmenin 1938'de 300 bin lira olan sermayesi 1944'te 4 milyon 200 bin liraya çıkarılmıştır.

Divriği Demir Maden İşletmesi Demir Üretimi ve Satış Miktarı			
Yıllar	Demir Üretimi (Ton)	Satılan Demir (Ton)	İşçi Sayısı (Kişi)
1938	76.507	21.016	-
1939	231.316	143.297	-
1940	130.337	87.293	680
1941	49.673	66.026	900
1942	19.044	93.453	680
1944	90.430	107.722	1.560
1945	125.708	101.567	1.221
1947	145.620	136.404	820
1949	209.648	219.955	668
1951	220.010	218.518	860
1953	342.200	342.575	1025
1954	327.506	316.117	800

(Kaynak: *MTA Enstitüsü Dergisi*, Sayı 46-47, Ankara, 1954, s. 122.)

Divriği demir madeni, demir yoluna yakınlığı ve cevher zenginliği bakımından ülkemizin en elverişli demir üretim havzası olarak görülmüştür. 1945 yılında yapılan araştırmalarla bu bölgede 40 milyon ton üzerinde demir rezervi olduğu tahmin edilmiştir. Buradaki cevherde % 66 demir bulunduğundan, cevherin yüksek kalitede olduğu ifade edilmektedir. 1945'ten itibaren yıllık üretim 100 bin tonun altına hiç düşmemiştir⁸⁰.

⁷⁸ K. Apak vd.; *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 337.

⁷⁹ *BCA*, 030.18.1.2 /92.73.15

⁸⁰ Reşat İzbrak; "Türkiye'de Madencilik", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 3, S. 2, Ankara, 1945, s. 223.

Divriği Demir İşletmesi'ni makineleştirmek ve üretim kapasitesini arttırmak için 2 Mayıs 1951'de yönetim kurulunun kararıyla amenajman planı ihale edilmiştir. Ayrıca yeni işçi lojmanları inşaatına başlanarak işçilerin barınma sorununa çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Hazırlanan amenajman planı sonrasında 1952'de demir üretimi 362 bin ton seviyesine yükselmiştir⁸¹.

Ortalama işçi gündelikleri 1940 yılında 107 kuruş, 1942 yılında 157 kuruş, 1943 yılında 194 kuruş⁸², 1946 yılında 225, 1948 yılında 239 kuruş, 1950 yılında 243 kuruş, 1952 yılında 293 kuruş olarak belirlenmiştir⁸³. Bu yevmiyeleri dikkate aldığımızda bazı yıllarda diğer Etibank maden işletmelerinden yüksek bazı yıllarda düşük olmuştur. Bunda iş yoğunluğu, işin niteliği ve cinsi etkili olmuştur. Bu yevmiyelere parasız verilen 105,71 kuruşluk üç öğün yemek ve 600 gramlık ekmek de ilave edilirse 1944 yılı işçi gündeliği ortalama 341,71 kuruşa denk gelmiştir. Bunların yanında Divriği Demir İşletmesi 1944 yılında en çok işletme malzemesi olarak dinamit, kazma, kürek, balyoz, tokmak, çekiç, benzin, mazot ve gıda malzemesi olarak un, yağ, bulgur, patates ve et kullanmıştır⁸⁴.

1950 Haziran ayında fabrikanın hava hattı inşaatı Alman Pöhlig firmasına ihale edilmiş, Marshall Planı'ndan gelen yardım ile satın alınan malzeme İskenderun'a gelerek Divriği bölgesine nakledilmiştir. Ayrıca demiryolu köprüsü ve boşaltma istasyonu temelleri de inşa edilmeye başlamıştır⁸⁵.

Uzun bir süre Etibank Genel Müdürlüğü bünyesinde kalan Divriği Madenleri İşletmesi, 21 Haziran 1955'te Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü bünyesine alınarak Divriği Madenleri Müessesesi adını almıştır.

3.3.7. Murgul Bakır İşletmesi

1878 yılından sonra Çarlık Rusya idaresi altında kalan Artvin'in iç kesimlerinde, Borçka bölgesinde yer alan bu maden sahasındaki sistematik araştırmalar, 1898 yılında başlamıştır. Artvin Murgul'daki bakır yatakları 1902 yılında Londra'da kurulan Caucasus Copper Company tarafından işletilmeye başlamıştır. Şirket, Borçka-Murgul yolunu yapmış, işletme binaları ve işçi barınakları inşa etmiştir. Murgul'da

⁸¹ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 149.

⁸² Divriği Madenleri Müessesesi, <http://divrigidernegi.com/icerik.asp?KID=8> (Erişim Tarihi: 12.04.2016)

⁸³ H. Topçuoğlu; "Etibank ve Sosyal Politikası...", s. 314.

⁸⁴ Divriği Madenleri Müessesesi, <http://divrigidernegi.com/icerik.asp?KID=8> (Erişim Tarihi: 12.04.2016)

⁸⁵ *Türkiye'de Marşal Planı (01.07.1952-30.09.1952)*, C. 12, s. 43.

1907 yılından itibaren blister bakır üretimi yapılmış ve 1914 yılına kadar yaklaşık % 3.5 tenorlu 14.994 ton blister bakır üretilmiştir⁸⁶.

Murgul'daki bakır yataklarında 1914'ten 1937'ye kadar ciddi manada üretim yapılmamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla duran üretim, Milli Mücadele döneminde de gerçekleşmemiş ve Etibank'ın kuruluşuyla beraber bu yataktan yararlanmaya çalışılmıştır.

MTA, 1936'da Murgul bakır yatağında yaptığı aramalar sonucunda % 2 – 2,5 tenorlu ve yaklaşık 4 milyon ton bakır cevheri tespit etmiştir. 1937'de Celal Bayar'ın açıkladığı Üç Yıllık Maden Programı'na alınan Murgul bakır yatağı 1938'de Etibank'a devredilerek bakır üretiminin başlamasına çalışılmıştır. 24 Ağustos 1938 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile bu yatağın işletme imtiyazı Etibank'a devredilmiştir⁸⁷.

Murgul Bakır Fabrikası tesislerinin inşası için İngiliz General Engineering Company (GECO) firması ile anlaşma sağlanarak Hopa'da bir iskele inşasına girişilmiştir. Anlaşma gereğince inşaat çalışmaları 1940'da tamamlanarak bakır üretimine geçilecektir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle montajın tamamlanması gecikmiş, inşaat işinin bitmesi savaş sonunda mümkün olabilmiştir⁸⁸. Bu süreçte yabancı uyruklu teknik elemanların Murgul Bakır Madeni'nde çalışmasına izin verilerek montaj işlerinin tamamlanmasına gayret gösterilmiştir. Örneğin İngiliz C. A. Booth'un, Murgul'da montaj mühendisi olarak çalışması için 26.08.1950'de kararname çıkarılmıştır⁸⁹.

Etibank ile İngiliz GECO firması arasında yeni sözleşme yapılarak savaştan sonra inşaatın hızlandırılması sağlanmış, bu sayede 1950 yılının sonunda Murgul madenindeki işletme ve izabehane tesisleri tamamlanmıştır. Murgul bakır madenindeki ilk bakır 25 Mart 1951'de elde edilmiştir. Etibank Yönetim Kurulu'nun 2 Mayıs 1951 tarihli kararıyla 20 milyon Türk Lirası sermayeli Murgul Bakır İşletmesi Müessesesi kurulmuştur. Bakır yatağından çıkarılan cevherin flotasyon tesislerine ulaştırılması için saatte 210 ton taşıma kapasiteli 3 km uzunluğunda bir hava hattı da inşa edilmiştir⁹⁰.

⁸⁶ Ernst Zimmer, "Murgul Bakır Madeni", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Ankara, 1938, s. 16.

⁸⁷ *BCA*, 030.18.1.2 / 84.76.16

⁸⁸ S. Cankut; "Türkiye'de Bakır İşletmeleri...", s. 120.

⁸⁹ *BCA*, 030.18.1.2 / 123.69.4

⁹⁰ B. Ulutan, *Etibank...*, s. 148.

1951 yılından itibaren Murgul Bakır İşletmesi'ndeki bakır üretimi miktarı ve satış miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Murgul Bakır İşletmesi Bakır Üretimi ve Satış Miktarı *			
Yıllar	Bakır Üretimi (Ton)	Satılan Bakır (Ton)	İşçi Sayısı (Kişi)
1951	3.346	1.678	1.516
1952	8.345	7.140	1.532
1953	8.802	10.723	1.528
1954	8.502	15.421	1.595
1955	6.782	15.480	1.606
1956	7.014	18.600	1.642
1957	6.493	16.015	1.702
1958	4.429	11.841	1.730
1959	8.076	13.097	1.882

(Kaynak: Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 159, 183.)

1956 yılında Murgul Bakır İşletmesi'nde izabahanenin baca gazlarından sülfürik asit elde etmek için Sülfürik Asit Fabrikası inşaatına başlanmış ve 1962'de fabrika üretime geçmiştir⁹¹. 1961 yılına gelindiğinde Murgul'da reverber fırını yeniden inşa edilerek, konsantre cevher ve bakır üretimi devam etmiş; yürütülen çalışmalar sonucunda yeni cevher yatağı tespit edilerek bakır üretimini artırma yoluna gidilmiştir⁹².

3.3.8. Keçiborlu Kükürt İşletmesi

1914–1918 arasında harp yılları sırasında basit bir eritme tesisatı yapılarak ordu ihtiyaçları için Almanlar tarafından işletilen Keçiborlu kükürt ocaklarının işletme imtiyazı Millî Mücadele sonrasında İtalyan ve Fransızların kurduğu Copmagnie Generale de Mine et Metallurgie şirketine verilmiştir. Şirket bazı çalışmalar yapmışsa da sistemli bir üretime geçmemiştir. Bunun yanı sıra aynı şirket İtalyan kükürtlerini ülkemizde pazarlamaya çalışınca şirketin imtiyaz sözleşmesi, 1933 yılında İktisat

* 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959 yıllarına ait satış miktarı Ergani Bakır İşletmesi'ndeki satışları da kapsamaktadır. Bu yıllardaki detaylı üretim miktarları için bkz. Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 159 ve 183.

⁹¹ 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, s. 54.

⁹² Cemil Başgöze; "Madencilik Bakımından Etibank'ın 1961 Faaliyeti", *Etibank 1962 (Yıllık Dergi)*, Ankara, 1962, s. 9.

Vekaleti tarafından feshedilmiştir⁹³. Aynı yıl devlet tarafından Keçiborlu'da etüt yaptırılmış ve 17 Şubat 1934 tarihinde Sümerbank ile İş Bankası 300.000 TL sermayeli Keçiborlu Kükürtleri TAŞ'ı kurmuştur⁹⁴. İşletmenin ilk müdürü Şehap Enver Birgi olmuştur.

Keçiborlu Kükürt Fabrikası'nın açılışını dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar yapmıştır. 24 Ağustos 1935'te açılışı gerçekleştirilen fabrika için Celal Bayar şu konuşmasını yapmıştır: *“Beş senelik programda kükürt işine çok ehemmiyet verilmiştir. Bu işin kısa bir zamanda halledildiğini görmekle kıvanç duyuyorum. Fabrika tecrübe devresinde 600 ton kükürdü piyasaya çıkardı ve bu kükürtler çok rağbet gördü. Memleketin kükürt ihtiyacını bu fabrika temin edecektir. Yakında ihracata da başlanacaktır. Çünkü Keçiborlu kükürdü dünya kükürtlerinin en iyisidir.”*⁹⁵.

15 Nisan 1936'da Sümerbank'a ve 3 Temmuz 1942'de İş Bankası'na ait hissenin tamamı Etibank tarafından satın alınarak Keçiborlu Kükürtleri İşletme Müessesesi kurulmuştur. İşletmeyi Etibank'ın almasından sonra tesisleşme hızlanırken yeni maden yataklarının tespiti amacıyla arama çalışmaları yapılmaya başlanmıştır⁹⁶.

Keçiborlu'da üretilen kükürt miktarı 1940'lı yıllarda ülkemizin ihtiyacını karşılayacak miktarda iken dışarıdan düşük fiyatlarla kükürt ithal edilmiş, bu durum yerli stokların artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler üzerine 4 Ekim 1946 tarihinde Ekonomi Bakanlığı, Başbakanlığa mevcut durumu dile getiren bir yazı yazmış ve bu konuda Başvekâletin desteğini istemiştir. İthal edilen kükürt fiyatlarının yerli üretime göre düşük olması yerli üretimin rekabet gücünü azaltmıştır. Dolayısıyla Ekonomi Bakanlığı Başvekâlete gönderdiği yazılarında ithal edilen ürünlere zam yapılmasını isterken diğer yandan yerli kükürt fiyatlarının da aşağı çekilmesini talep etmiştir. Ayrıca yeterli kükürdün pazarlanmasının da Zirai Donatım Kurumu tarafından yapılması istenilmiştir⁹⁷.

I. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından işletilen bu madenden 1915-1918 yıllarında yaklaşık 9400 ton kükürt üretimi gerçekleştirilmiştir. Fakat savaştan

⁹³ K. Apak vd.; *Sanayi ve Maadin İşletmeleri...*, s. 343.

⁹⁴ *BCA, 030.18.1.2 / 42.8.7*

⁹⁵ “Keçiborlu Kükürt Fabrikası”, *Akşam*, 25 Ağustos 1935, s. 2

⁹⁶ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 90.

⁹⁷ Kadir Şeker; “Türkiye’de Kamu İktisadi Teşekküllerine Bir Örnek: Keçiborlu Kükürt Fabrikası”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl; 2, Sayı; 3, Isparta, 2010, s. 99.

sonra üretim durma noktasına geldiği için 1921’de ancak 21 ton kükürt üretimi yapılabildiği. Cumhuriyet dönemiyle beraber diğer maden kaynaklarında olduğu gibi kükürt alanında da üretimde artışlar yaşanmış ve Keçiborlu madeninin Etibank’a devrinden sonra 1935-1944 yıllarında 26.986 ton kükürt üretimi yapılmıştır. İthal kükürtlere göre kalitesi daha üstün olan kükürt, ağırlıklı olarak bağcılar için elverişli olmuştur⁹⁸. Yıllara göre kükürt üretimi aşağıda gösterilmiştir.

Keçiborlu Kükürt İşletmesi Kükürt Üretimi ve Satış Miktarı			
Yıllar	Kükürt Üretimi (Ton)	Satılan Kükürt (Ton)	İşçi Sayısı (Kişi)
1935	2.178	2.498	-
1937	3.383	4.254	-
1940	3.441	4.969	-
1941	2.176	3.930	282
1943	3.379	2.827	300
1945	3.779	3.739	350
1947	2.653	1.092	232
1948	2.407	2.619	243
1950	6.002	4.715	339
1952	8.368	8.154	286
1954	10.015	9.938	285
1955	11.500	9.750	297
1956	13.900	16.300	297
1957	13.100	12.415	342

(Kaynak: *MTA Enstitüsü Dergisi*, Sayı 46-47, Ankara, 1954, s. 125 ve Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 162.)

Eylül 1952 ayına kadar Marshall Yardımı’ndan gelen paralarla 280 bin dolar civarında Keçiborlu Kükürt İşletmesi’ne harcama yapılmıştır. Kullanılan bu para makine teçhizatı ve mühendislik işlerinde harcanmış, fabrikanın mekanizasyonuna katkı sağlamıştır⁹⁹.

Keçiborlu Kükürt İşletmesi’nde Flotasyon ve Rafinaj tesislerinin Mayıs 1954’te hizmete geçmesiyle saf kükürt üretiminde artışlar yaşanmıştır. Mevcut kükürt yataklarının 1954 yılındaki ham cevher varlığına nazaran, bu cevherin içerdiği saf

⁹⁸ *Etibank*, Ankara, 1949, s. 17.

⁹⁹ *Türkiye’de Marşal Planı (01.07.1952-30.09.1952)*, C. 12, s. 24.

kükürt miktarının toplamının 300 bin ton kadar olduğu tahmin edilmiştir¹⁰⁰. 1958'den sonra bu işletmede normal yenilemeler dışında büyük yatırımlara girilmemiş, bu nedenle 1958 yılında 12 bin 800 kilo civarında kükürt üretimi yapılmıştır. 1959'dan 1963'te yapılan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na kadar 44 bin ton civarında üretim yapılmıştır¹⁰¹.

3.3.9. Çatalağzı Elektrik Santrali

Türkiye'de ticari anlamda ve küçük ölçüde ilk elektrik tesisi 1902'de Tarsus'ta kurulmuştur. 1910'da Macar Ganz şirketi ve Osmanlı Hükümeti arasında yapılan sözleşme sonucunda Silahtarağa Santrali kurulmuş ve Şubat 1914'te İstanbul'a elektrik verilmiştir. 1923 yılına geldiğinde Türkiye'de toplam güçleri 32.300 kw olan 10 santral bulunuyordu. Ancak Etibank'ın enerji üretimi alanında da görevlendirilmesi üzerine 1935'ten itibaren hem şehirlerin aydınlatılması için hem küçük sanayi ihtiyaçlarını karşılamak için santrallerin inşa edilmesi hız kazanmıştır. Zonguldak kömür havzasında gerekli olan enerji için Etibank tarafından 1937'de Kozlu Santrali ile 1939'da Maden Santrali kurulmuştur¹⁰².

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Zonguldak kömür havzasının yılda 80 milyon kilowatt saatlik elektrik enerjisine ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Bu miktarın sağlanması için elektrik santrali inşası düşünülmüş ve Çatalağzı bölgesinde bir termik santralin yapılmasına karar verilmiştir. Bu tesisin yeri belirlenirken kazan suyu ile soğutma suyunun kolay tedarik edilmesi, kömür naklinin rahat sağlanması gibi noktalar göz önünde bulundurulmuştur. Planlamaya göre bu santralin inşası için 5,1 milyon lira civarında sermayeye gerek duyulmuştur. İnşası tamamlandıktan sonra santralde 100 civarında memur ve işçinin çalışacağı tahmin edilmiştir¹⁰³.

Zonguldak kömür havzası Kilimli ilçesi Çatalağzı beldesinde kömür tozlarından yararlanmak amacıyla 1938'de bir elektrik santrali yapılması kararlaştırılmış ve Etibank Yönetim Kurulu'nun 11 Ekim 1939 tarihinde aldığı kararlar bölgenin istimlâkine girilmiştir. Bu yıl inşaat, makine ve gerekli tesisat için Etibank tarafından ihaleler yapılarak santralin inşaatına başlanmıştır. Ancak başlayan dünya

¹⁰⁰ "Türkiye Madencilik Faaliyeti", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 46-47, Ankara, 1954, s. 126.

¹⁰¹ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 186.

¹⁰² Kenan Ergen; "Kalkınan Türkiye'nin Elektriklendirilmesi ve Etibank'ın Hizmetleri", *Etibank Dergisi*, S. 1, Ankara, Mart 1967, s. 30.

¹⁰³ A. İnan; *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı...*, s. 82.

savaşı nedeniyle santralin kurulması ve elektrik üretiminin yapılması savaş sonuna kalmıştır. 1946 yılında santralin inşaatı için İngiliz English Electric firması ile sözleşme imzalanmış ve 1946 yılında şirket tarafından çalışmalar başlamıştır¹⁰⁴.

İhaleyi alan English Electric tarafından, Metropolitan-Vickers, Babcock and Wilcox ve Holloway Bros firmalarına yaptırılan Çatalağzı Termik Santrali, 27 Kasım 1948 tarihinde 3 grup ve toplam 64.500 kwh kapasiteyle işletmeye açılmıştır. Santralin ilk müdürü, aynı zamanda Etibank Genel Müdür Yardımcısı görevini yürüten Salim Öker olmuştur¹⁰⁵. Çatalağzı Santrali'nin 27 Kasım 1948'deki açılışını Başbakan Hasan Saka, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Sir David Kelly'nin aralarındaki olduğu kalabalık yapmıştır. Açılıшта konuşan Hasan Saka, Cumhuriyet hükümetlerinin sanayileşmeye büyük önem verdiğini söylerken; santralin müdür yardımcısı İhsan Mocan açılıştan sonra yapılan toplantıda şunları ifade etmiştir: *“Bugün resmen işletmeye açılmış bulunan santral, Zonguldak kömür sanayine, Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'na bir enerji kaynağı olarak büyük önem taşır. Bunun var olması için gayret ve bilgilerini mükemmel bir surette kullanmış olan Türk-İngiliz mühendis ve teknisyenlerine ve bu tesisleri kuran teşekküllere teşekkür ederim”*¹⁰⁶.

Çatalağzı Santrali'nin üretime geçmesiyle beraber sadece Zonguldak kömür havzasına elektrik verilmemiş, burada üretilen elektriği İstanbul'a ulaştırmak için 288 km uzunluğunda yüksek gerilimli nakil hatları inşa edilmiştir. 1953 yılında Etibank'a bağlı bir müessese haline getirilen Çatalağzı Elektrik İstihsal ve Tevzi Müessesesi, 1949'da 88 milyon kwh elektrik üretimi yapmış, 1954 yılında bu rakam 325 milyon kwh'yi bulmuştur¹⁰⁷. Burada üretilen elektrik üretimi 1955 yılında 403 milyon kwh, 1956'da 545 milyon kwh, 1957'de 965 milyon kwh olmuştur. 1957'deki üretimin oldukça artış göstermesinde Çatalağzı santraline ilave edilen ikinci kısmın faaliyete geçmesinin büyük etkisi vardır¹⁰⁸.

Çatalağzı Santrali'nde üretilen ve enerji nakil hatlarıyla iletilen elektrik enerjisiyle; Zonguldak, İstanbul, Kocaeli ve Sakarya başta olmak üzere, Marmara Bölgesi'nin elektrik ihtiyacı büyük oranda karşılanmıştır. Etibank'ın büyük çabalarıyla

¹⁰⁴ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 121.

¹⁰⁵ <http://www.cates.gov.tr/tarihce/tarihce.html> Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016.

¹⁰⁶ “Çatalağzı Santrali Dün Büyük Törenle Açıldı”, *Vakit Yeni Gazete*, 28 Kasım 1948, s. 2.

¹⁰⁷ A. Zarakolu; “Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank...”, s. 188.

¹⁰⁸ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 163.

inşa edilen bu santral ve elektrik iletim hatları şebekeleri ilk olarak Etibank bünyesinde 1956'da kurulan Kuzey Batı Anadolu Elektrik İstihsal ve Tevzi Müessesesi'ne, daha sonra ise 1970 yılında 1312 sayılı yasa ile kurulan Türkiye Elektrik Kurumuna (TEK) devredilmiştir¹⁰⁹.

3.3.10. Etibank'ın Diğer Yatırım Faaliyetleri

Etibank sadece demir, krom, kömür, linyit, bakır ve kükürt üretiminde faaliyette bulunmamıştır. Madencilik alanında simli kurşun, gümüş, molibden, çinko, civa, boraks, antimuan, alüminyum, kolemanit, wolfram ve fosfat gibi alanlarında da yatırımlar yapmıştır. Maden üretiminin yanında enerji üretimiyle de görevlendirilmiş, bu alanda da çeşitli yatırımlarda bulunmuştur.

Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank'ın kurulduğu dönemde Türkiye'nin elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamak için 24 Haziran 1935'te 2918 sayılı kanunla Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur. Ülkemizin mevcut su kaynakları ile enerji kaynaklarını tespit etmek ve etütler yaparak alınacak önlemleri araştırmak amacıyla çalışmaya başlayan bu idare¹¹⁰, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölülünden sonra Çatalağzı Termik ve Sarıyer Hidroelektrik santrallerinin inşaatında büyük paya sahip olmuştur. Ancak Etibank enerji sahasında çalışmaya başlayınca Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nden devraldığı projelerin masraflarını ödemekle yükümlü tutulmuştur.

Etibank madencilik sahasında faaliyet gösterirken aynı zamanda enerji üretimi konusunda da çalışmalar yapmıştır. Bu hususta maden işletmelerinin olduğu bölgelere verilen enerjiyi, Etibank'ın kurduğu santraller ve bazılarını Etibank'ın maddi desteğiyle inşa edilen elektrik santralleri karşılamıştır.

Divriği Demir İşletmesi'ne enerji sağlamak amacıyla düşünülen elektrik santrali için Alman Brown-Boveri firmasına 1950 yılında parça siparişi verilmiş bu sayede 1951 yılında enerji nakil hattının bitirilmesine çalışılmıştır. Ancak santralin temelleri bitmek üzereyken kış mevsimi dolayısıyla inşaat çalışmaları durdurulmuş, 1952 yılında devam eden çalışmalar neticesinde inşaat bitmiş ve Divriği'ye elektrik verilmeye başlanmıştır¹¹¹.

¹⁰⁹ <http://www.cates.gov.tr/tarihce/tarihce.html> Erişim Tarihi: 26 Nisan 2016.

¹¹⁰ A. Zarakolu; "Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank...", s. 170.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi kanunu için bkz. *Resmi Gazete*, 24 Haziran 1935, Sayı: 3036, s. 5397.

¹¹¹ *Türkiye'de Marşal Planı (01.07.1952-30.09.1952)*, C. 12, s. 43.

Etibank Keçiborlu Kükürt İşletmesi'nin Dinar Belediyesi'yle yaptığı bir anlaşma gereğince, Dinar Hidroelektrik Santrali inşaatına yardımcı bulunmuş ve buradan Keçiborlu'ya bir hat çekilmiştir. 1952 yılından itibaren santralden alınan elektrik ile fabrikanın enerji ihtiyacının bir kısmının karşılanması sağlanmıştır. Fakat 1957 ve 1959 yıllarında kuraklığın yaşanması ve Dinar'daki enerji sarfiyatının artması nedeniyle fabrikaya yeterli miktarda enerji verilememiştir. Bu nedenlerden dolayı müessese Kovada Hidroelektrik Santrali'nden elektrik temin etme yolunu seçmiş ve enerji ihtiyacı işini çözümlayebilmiştir¹¹².

Garp Linyitleri İşletmesi'nde Tunçbilek ve Soma bölgelerinin elektrik ihtiyacı için her iki bölgede ayrı ayrı santral kurmaya 2 Aralık 1953'te karar verilmiştir. Çalışmalar neticesinde 90 megawatt gücünde Tunçbilek Santrali, 160 megawatt gücünde Soma Santrali 1957 yılında işletmeye alınmıştır¹¹³.

Ankara'nın batısında Sakarya nehri kıyısında kasaba konumunda olan Sarıyar'da bir hidroelektrik santrali kurmak için Etibank tarafından 31 Temmuz 1948'de karar alınmıştır. Bu santrali beton baraj şeklinde inşa edilmesi kararlaştırılmış ve tabandan yüksekliği 110 metre olarak belirlenmiştir. Baraj inşa edildiği zaman 82 km² büyüklüğünde bir göl meydana gelecektir. Ayrıca yağışlı geçen mevsimlerde su taşkınlarını önleyerek köyleri ve arazileri su baskınlarından koruyacaktır. Temeli 15 Eylül 1952'de atılan santralde 65.000 kwh gücünde 4 adet türbin inşa edilecektir. Etibank'ın büyük maddi destek verdiği bu santralin ilk iki türbini 2 Aralık 1956'da elektrik üretmeye başlamış ve Türkiye'nin o döneme kadar ki en büyük santrali olarak hizmete girmiştir¹¹⁴.

Etibank'ın bir diğer teşebbüsü de Hazar Hidroelektrik santralinin kurulması işi olmuştur. Ergani Bakır ve Şark Kromları İşletmeleriyle Elazığ ilinin enerji ihtiyaçlarını karşılamak ve aynı zamanda Uluova ve Kuzova'nın sulanmasını temin etmek amacıyla Hazar Gölü'nden istifade etmek üzere kurulan tesis 7 milyon liraya mal olmuştur. 1957'de inşaatı tamamlanan santral, Etibank'ın 14 Ekim 1957 tarihli Yönetim Kurulu kararıyla işletmeye açılmıştır¹¹⁵. Fakat Elazığ'da çimento, iplik, un, oksijen gibi

¹¹² "Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi", *Etibank Dergisi*, S. 2, Ankara, Haziran 1967, s. 7.

¹¹³ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 151.

¹¹⁴ Cavit İçten; "Sarıyar Hidroelektrik Santrali Tevsiinin Açılışı", *Etibank Dergisi*, S. 1, Ankara, Mart 1967, s. 40.

¹¹⁵ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 152.

fabrikaların üretime başlamasıyla Hazar Santrali'nden gelen elektrik ihtiyacı karşılayamayınca 1958 yılında santrale ilave yapılmasına karar verilmiştir. Etibank'ın hem ilk hem ikinci bölümler için toplam harcadığı para 9.5 milyon lira civarında olmuştur. Hazar Hidroelektrik Santrali, Etibank'ın hazineye yük olmadan Türkiye'ye kazandırdığı yatırımlardan biri olmuştur. Senelik enerji üretim kapasitesi 25 milyon kwh olarak belirlenen Hazar Hidroelektrik Santrali 6 megawatt gücünde inşa edilmiştir¹¹⁶.

Uluova'nın sulanması için Hazar Santrali'nden faydalanma düşüncesi tam olarak gerçekleşmemiştir. Çünkü Hazar Gölü suyunun önce Hazar Santrali'ne oradan da Uluova'ya geçirilmesi 1243 metre kotundan 810 metre kotuna inmeyi gerektirmektedir. Bu şekilde yapılacak bir çalışmanın maliyetinin kuyu ve artezyen açmaktan daha fazla olacağı sebebiyle herhangi bir sulama kanalı inşa edilmemiştir. Bunun yerine çok sayıda artezyen açılarak yeraltı suları vasıtasıyla sulama işleri yapılmıştır¹¹⁷.

Etibank'ın 1948'den sonraki enerji üretim alanındaki çalışmaları göz önüne alındığında 1948'de %14,6 civarında, 1953'te % 34,2 civarında, 1958'de % 52 civarında, 1963'te de % 39,3 civarında Türkiye'nin brüt enerji üretimine katkıda bulunmuştur. Başka bir deyişle 1948'de ülke nüfusunun % 22'si elektrikten faydalanırken 1963'te bu oran % 34,7'ye yükselmiştir. Bu sayede on milyondan fazla vatandaşın elektrik üretiminden faydalanması mümkün olmuştur. Etibank'ın çabalarıyla inşa edilen santrallerde üretilen elektrik, sanayide kullanımının yanı sıra ev hizmetleri ve ışıklandırmada kullanıldığı için, zamanla enerji tüketiminin artması sonucunda sanayide kullanılan enerji oranı düşmüştür. 1948'de üretilen elektriğin % 76,9'u sanayide kullanılırken, 1963'te bu oran % 74,9'a düşmüştür¹¹⁸.

Etibank'ın enerji üretimi dışında asıl ilgilendiği alan madencilik olduğu için tez konumuzun tarihlerini kapsayan zaman diliminde Etibank'ın bu alandaki yatırımları kısaca aşağıda verilmiştir.

Niğde ili sınırlarında Osmanlı Devleti zamanından beri işletilen Bulgardağ kurşun ve çinko yatağında, MTA tarafından 1937'de yapılan aramalar sonucunda %7 tenorlu 200 bin ton civarında kurşun cevheri tespit edilmiş ve 1938'de kurulan I. Celal

¹¹⁶ BCA, 030.18.0.0 / 29.170.6

¹¹⁷ Yahya Işıtan; "Dünkü ve Bugünkü Haliyle Hazar Santrali", *Etibank Dergisi*, S. 2, Ankara, Haziran 1967, s. 41.

¹¹⁸ K. Ergen; "Kalkınan Türkiye'nin Elektriklendirilmesi...", s. 31.

Bayar Hükümeti tarafından hazırlanan Üç Yıllık Maden Programı'na göre Bulgardağ'da bir eritme tesisi planlanmıştır. Burada MTA'nın yaptığı inceleme neticesinde bir ton maden cevherinde 11 gram altın ve 250 gram kurşun tespit edilmiştir. Bu rakam çok az gibi görünse de toplamda 200 bin ton cevherin olduğu düşünülürse, bu yatağın işletilmesinden 2.200 kilo altın, 50 ton civarında da gümüş elde edilecektir¹¹⁹. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve maden programından vazgeçilmesi sebebiyle Bulgardağ maden yatağında kurulması düşünülen eritme tesisi inşa edilememiştir. Bu durum üzerine Etibank, 1941 yılından itibaren Bulgardağ maden bölgesini Keban Kurşun İşletmesi'nin sorumluluğuna vermiş, böylece bu maden yatağıyla ilgilenmeye başlamıştır. Savaş yıllarına denk gelmesinden dolayı, alınacak olan malzeme ve araç-gereçler yurt dışından getirilemediği için bu maden yatağında işletmeye geçilememiştir. Savaştan sonraki yıllarda Bulgardağ maden bölgesine gereken önem verilmemiş ve 1960'a kadar bazı girişimlerde bulunulmuşsa da 1960'da Etibank tarafından hazırlanan raporda burada madencilik gücü olduğu belirtilmiştir¹²⁰.

Etibank tarafından Elazığ Keban bölgesinde simli kurşun ve çinko yatağına da yatırım yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde gümüş, kurşun ve çinko üretimi için işletmeye alınan Keban maden yatağında 1730'lardan itibaren çalışmalar başlamıştır. Keban bölgesinde 1833'e kadar senelik en fazla 5-6 bin kilo gümüş üretimi yapılmış, maden bu haliyle Cumhuriyet dönemine nakledilmiştir¹²¹.

Ortalama % 56 tenorlu kurşun, % 42 tenorlu çinko konsantresi üretmek için, Etibank tarafından Keban'da tesisler inşa edilmiştir. Keban'daki ilk kurşun üretimi 1953'te, ilk çinko üretimi de 1954'te yapılmıştır. Yeraltı sistemi ile üretilen cevher, zenginleştirildikten sonra ihraç edilmiş; daha sonra ülkemize külçe kurşun, çinko levha, gümüş ve altın olarak geri gönderilmiştir¹²². Keban tesislerinde 1957 yılında günde ortalama 245 işçi çalışmıştır. 1958'e kadar 6 bin 700 ton kurşun, 4 bin ton düzeyinde çinko üretimi sağlanmıştır¹²³. 1961 yılında bu madenden 1.040 ton kurşun, 2.512 ton çinko üretimi yapılmıştır. 1961'de çalışan işçi sayısı 313'e yükselmiştir¹²⁴.

¹¹⁹ "Bolgar Dağında Zengin Altın Bulundu", *Ulus*, 27 Son Teşrin 1937, s. 1, 8.

¹²⁰ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 94.

¹²¹ Hadi Yener; "Keban Madeninin Tarihçesi ve Jeolojik Vaziyeti", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Ankara, 1937, s. 12.

¹²² *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Etibank*; s. 33.

¹²³ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 162.

¹²⁴ C. Başgöze; "Etibank'ın 1961 Faaliyeti...", s. 10.

MTA tarafından 1956 yılında Kütahya Emet bölgesinde kolemanit (borasit) cevherine rastlanmış, bunun üzerine 15 Mayıs 1958’de bu saha Etibank’a devredilmiştir. İngiliz Borax Consoldoted şirketinde imtiyazı bulunan bu maden sahası, Etibank’a geçince hemen üretime başlanmış ve 1962’de Etibank Emet Kolemanit İşletmesi Müessesesi kurulmuştur. 1958’den 1961 yılına kadar yaklaşık 22 bin ton civarında üretim yapılmış, ihracat sonucunda 2.274.500 dolar gelir sağlanmıştır. 1960 yılında bu işletmede günde ortalama 121 kişi çalışmıştır¹²⁵.

Bu faaliyetlerin dışında Etibank tarafından; Kastamonu Küre’de faaliyete geçen Küre Bakırlı Pirit İşletmesi (1955), Muğla’nın Fethiye ilçesinde krom üretimi yapan Üçköprü Maden İşletmesi (1959), İzmir Ödemiş’te cıva üretimi yapan Halıköy Maden İşletmesi (1961), Antalya’da Ferro-Krom (Elektrometalurji) Tesisleri (1962), Balıkesir Bandırma’da Boraks ve Asit Fabrikaları (1968) kurularak bu alanlarda yatırım ve üretim faaliyeti gerçekleştirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında Etibank için 1950-1960 döneminde; Murgul Bakır İşletmesi’nin üretime geçmesi, Keban kurşun madeninin işletmeye alınması, Keçiborlu Kükürt İşletmesi’nin modernleştirilmesi, Emet bor sahalarında çalışmaya başlanması, Halıköy’de cıva madenciliğine girişilmesi, Küre pirit yataklarında üretime geçilmesi, Antalya’da ferro-krom tesisleri inşasına başlanması önemli gelişmelerden sayılır¹²⁶.

3.4. Etibank’ın Madencilik Alanındaki Üretim Faaliyetleri

Devletin üzerinde durduğu ve bazıları Etibank tarafından işletilen madenlerimizde üretim rakamları Etibank’ın kuruluşundan itibaren sürekli bir artış göstermiştir. Maden kömürü üretimi 1934’te 2.3 milyon ton iken 1946’da 3.8 milyon tona, linyit üretimi 53 bin tondan 604 bin tona, kükürt üretimi 300 tondan 3018 tona yükselmiştir. Demir üretimi 1939’da 230 bin ton civarında iken Karabük’teki fabrikanın tüm cevheri işleyememesi sebebiyle üretimde düşüş görülmüştür. 1946’da üretilen demir miktarı 112 bin ton civarında olmuştur. Krom üretimi 1932 yılında 30 bin tonu aşamaz iken 1938’de 290 bin tona çıkmıştır. Bakır üretimi ise 1000 ton civarından 10 bin ton seviyesine yükselmiştir¹²⁷.

¹²⁵ *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Etibank*; s. 25.

¹²⁶ S. Aksoy; “Cumhuriyet Dönemi Madenciliğinde Etibank...”, s. 24.

¹²⁷ Şefik Bilkur; “Madenciliğin Dünya Ekonomisindeki Mevkii ve Türkiye Maden Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 63.

3.4.1. Bakır

Osmanlı Devleti'nden beri Anadolu'da işletilen bakır yataklarında özellikle I. Dünya Savaşı'yla beraber üretim büyük oranda düşmüştür. Cumhuriyet yıllarında 1928'de yaklaşık 13 ton olan bakır üretimi, Etibank'ın bakır yataklarını devralmasıyla beraber 1938'de 2500 ton civarında olmuştur¹²⁸.

Ergani Bakır İşletmesi'nin üretime geçtiği 1939'dan 1945 yılı sonuna kadar 58.500 ton civarında blister bakır üretimi yapılmış, bunların iç ve dış satışlarının toplamı 29 milyon 660 bin lira olmuştur. Masrafların çıkarılmasından sonra satışlardan 8.5 milyon lira kâr edilmiştir. Bunun yanında 1945 sonunda satışa hazır 16 bin ton bakır stoku birikmiştir. 1937-1944 döneminde Kuvarshan Bakır İşletmesi'nde 11 bin 467 ton bakır üretilmiş ve 5 milyon 551 bin lira karşılığında satılmıştır¹²⁹.

23 Mart 1939 günü Water Jacket yöntemiyle Ergani'de bakır üretimi başlamıştır ve yıl içinde 4.233 ton bakır üretilmiştir. % 99 bakır ihtiva eden blister bakırın üretilmesini sağlayan izabe tesislerinde yüksek fırın olarak bilinen Water Jacket fırınlarında % 5 ile 15 arasındaki değerlerde cevheri ihtiva eden bakırlı maddeler işlenmiştir¹³⁰. Son sistemde kurulan izabehane, tasfiyehane ve elektrik santraline sahip Ergani Bakır İşletmesi'nin yıllık kapasitesi 7.500-10.000 ton blister bakır bulmuştur. % 98-99 dereceli blister bakırın üretildiği işletmede 3 vardiya üzerinden çalışılmıştır. Açılış ayı olan Mart'ta 48,5 tonu bulan blister bakır üretimi Mayıs ayında 490 tona çıkmıştır. 1939 yılının Mart - Eylül arasındaki üretim ise 2.138 tona ulaşmıştır. 1939 Mart ayı ortalarından itibaren işletilmeğe başlayan Ergani Bakır İşletmesinde sekiz buçuk ay zarfında 3.603 ton külçe bakır üretilmiş ve ilk aylarda 125 - 250 tonu aşmayan üretim, aynı yılın son aylarında 625 - 700 tona çıkarılmıştır¹³¹.

1939'da faaliyete geçen Ergani Bakır İşletmesi'nde 1960 yılı dahil olmak üzere blister bakır üretimi 358 bin 746 ton olmuştur. Bu rakam 1951 yılında faaliyete geçen Murgul Bakır İşletmesi'nde 70 bin 239 ton düzeyindedir. Her iki işletme hem kendi madeninden ürettiği cevheri eritmiş hem de bazı özel maden ocaklarından çıkarılan

¹²⁸ Hasan Külünk; "Atatürk'ün Enerji ve Maden Politikası", *Etibank Bülteni* (60. Yıl Özel Sayısı), S.55, Ankara, 1983, s. 31.

¹²⁹ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 135.

¹³⁰ "Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Tanıtımı", *Etibank Bülteni*, S. 6, Ankara, 1977, s. 19.

¹³¹ "Umumi Maden Durumu: 1939 Senesinde Madencilik", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Ankara, 1940, s. 11.

cevheri satın alıp eritmiştir. Örneğin bu dönemlerde Kastamonu Küre’de Aşıköy bakır ocağından Ergani Bakır İşletmesi’ne bakır cevheri sevk edilmiştir¹³².

Kuvarshan Bakır İşletmesi 1944 yılı sonu itibariyle üretimini durdurmuş, Murgul Bakır İşletmesi ise 1951 yılında üretime başlamıştır. Bu sebeple 1939’dan itibaren Türkiye bakır ihtiyacının önemli kısmı Ergani Bakır İşletmesi’nden karşılanmıştır.

Murgul Bakır İşletmesi’nde bakır üretimi 1960’a kadar ortalama 7 bin ton düzeyinde olmuş, üretilen bir ton blister bakırın içinde 700 gram gümüş ve 15 gram altın bulunmuştur¹³³.

1955 yılında bakır üretimi Ergani Bakır İşletmesi’nde 17.016 ton, Murgul Bakır İşletmesi’nde ise 6.782 tondur. 1956 yılının on bir aylık bakır üretimi 22.893 ton düzeyinde olmuştur. 1939 yılından itibaren Türkiye bakır üretiminin tamamı Etibank tarafından yapılmış ve 1959 yılındaki üretim miktarı 25.036 ton blister bakır olmuştur.

Bunların dışında Etibank tarafından 1955’te Kastamonu Küre’de bakırlı pirit üretimine başlanmıştır. 1959’da Etibank’a bağlı müessese haline getirilen bu işletmede 1955’ten 1960’a kadar yaklaşık 260 bin ton bakırlı pirit üretimi yapılmıştır¹³⁴.

3.4.2. Demir

1937 yılında MTA tarafından Divriği’de keşfedilen demir madeni, 1938’den itibaren Etibank tarafından işletilmeye başlanmış ve 1938 yılında ilk demir üretimi 76 bin 500 ton düzeyinde gerçekleşmiştir. Burada üretilen demir madeni, işletilmesi için Karabük’te kurulan demir-çelik fabrikalarına nakledilmiş ve Türkiye kendi demir-çelik endüstrisini geliştirmeye başlamıştır.

MTA’nın incelemeleri sonucunda yaklaşık 30 milyon tonluk bir rezerve sahip olan Divriği demir madeninden 1938’den 1944 yılı sonuna kadar 700 bin 139 ton cevher üretilmiştir. Bu rakamın 616 bin 506 tonu Karabük Demir-Çelik Fabrikaları’na gönderilmiştir. Osmanlı Devleti’nin 1908 ile 1913 yılları arasındaki demir cevheri üretimi 51 bin 492 ton iken, Cumhuriyet dönemindeki altı yıllık süre içerisinde yaklaşık

¹³² Mehmet Yaşar Ethem; “Türkiye’de Önemli Bakır Yatakları Hakkında Kısa Not”, *Madencilik*, S. 13/2, Ankara, 1974, s. 154.

¹³³ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 160.

¹³⁴ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 184.

610 bin ton demir üretimi olmuştur. Karabük'teki demir-çelik fabrikasının faaliyete geçmesiyle, Türkiye artık demir cevheri ihracatı yapabilecek konuma ulaşmıştır¹³⁵.

Divriği maden yatağında ilk çalışma yılı olan 1938'de 76 bin ton düzeyindeki üretim, II. Dünya Savaşı yıllarında 19 bin tona kadar gerilemiştir. Bu süreçte Türkiye demir üretiminin tamamı Etibank tarafından karşılanmış¹³⁶, 1948 yılında demir üretimi 184 bin ton düzeyine erişmiştir. 1952 yılında Türkiye demir üretimi 481 bin 825 ton olmuştur. Bu üretimin 362 bin 447 tonu Divriği Demir İşletmesi'nden karşılanmıştır¹³⁷.

1955'te kurulan Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri'ne devredilen Divriği demir yataklarında bu tarihe kadar Etibank tarafından yapılan demir üretiminin toplamı 3 milyon 255 bin ton düzeyinde olmuştur¹³⁸.

3.4.3. Kömür

Cumhuriyet döneminde Zonguldak – Ereğli havzasında milli sermaye ile kurulan Türk-İş, Kömür-İş ve Kilimli Kömürleri AŞ gibi kuruluşların devreye girmesiyle kömür üretiminde artışlar yaşanmıştır. 3 Mayıs 1940 tarihinde tamamı devletleştirilerek Etibank'a devredilen Ereğli havzasındaki kömür ocaklarında 1924 yılında 994 bin ton civarında olan kömür üretimi, 1939 yılında 2 milyon 696 bin ton seviyesine yükselmiştir¹³⁹.

Cumhuriyetten önce havzadan elde edilen kömürün büyük bir kısmı diğer ülkelere gönderilmekte iken, Cumhuriyet ile beraber kömüre ihtiyacın artması dolayısıyla çoğu iç piyasada kullanılmaya başlamıştır. Ülkemizde demiryollarının artması, fabrikaların kurulması, evlerde yakacak olarak kullanılması gibi sebeplerle dış pazara olan kömür satışı azalmıştır. Türkiye'de üretilen kömürün tamamı Etibank tarafından işletilen Ereğli Kömür İşletmeleri'nden karşılanmıştır¹⁴⁰. 1923'te 597 bin ton düzeyinde olan kömür üretimi, 1935'ten itibaren genelde artış göstererek 1945 yılına gelindiğinde 3,5 milyon tonu geçmiştir. 1948'de bu rakam 4 milyon 21 bin tona yükselerek önemli bir artış kaydetmiştir.

¹³⁵ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", s. 263.

¹³⁶ Y. Sezai Tezel; *İktisadi Tarih...*, s. 65.

¹³⁷ "Türkiye Madencilik Faaliyeti", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 44-45, Ankara, 1953, s. 6.

¹³⁸ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 158.

¹³⁹ H. Külünk; "Atatürk'ün Enerji ve Maden Politikası...", s. 30.

¹⁴⁰ R. İzbrak; "Türkiye'de Madencilik...", s. 221.

II. Dünya Savaşı yıllarında kömür üretiminde kısmen düşüş görülse de savaşın ardından yeniden üretim artmış ve 1948'da yaklaşık 4 milyon ton kömür üretimi gerçekleşmiştir. Bu üretimden olan ihracat 1936 yılında 546.000 ton düzeyinde iken daha sonraki yıllarda sürekli olarak düşmüş ve II. Dünya Savaşı yıllarında kömür ihracatı önemsiz bir düzeyde kalmıştır. 1946 yılında tekrar yükselerek 198.900 ton olan kömür ihracatı, 1948 yılında 7.100 tona kadar gerilemiştir¹⁴¹.

1955 yılına gelindiğinde Ereğli havzasında Kandilli bölgesinde 527 bin ton, Kozlu bölgesinde 1 milyon 77 bin ton, Üzülmez bölgesinde 1 milyon 681 bin ton ve Gelik-Kilimli bölgesinde 2 milyon 272 bin ton olmak üzere toplamda 5 milyon 557 bin ton civarında kömür üretimi gerçekleştirilmiştir¹⁴².

3.4.4. Krom

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında çok düşük düzeylere inen krom ihracatı, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte tekrar artarak 1932 yılında 55.216 ton düzeyine erişmiştir. Etibank'ın kuruluşuna kadar krom üretimi daha çok yabancı şirketler tarafından yapılmış, ancak 1935 yılında Etibank'ın kurulması ile bu şirketlerin çoğu Etibank'ın yönetimine geçmiştir. Etibank, krom işletmeciliğine 1936 yılında Alacakaya-Guleman yatağında büyük ortağı olduğu Şark Kromları TAŞ tarafından başlamıştır. 1935 yılında toplam 150.472 ton olan Türkiye krom üretimi, 1938 yılında 213.831 tona kadar yükselmiştir. Ancak, krom üretimi II. Dünya Savaşı ile birlikte azalmış, 1942 yılında 116.342 tona gerilemiştir. Bu tarihten sonra üretim tekrar artarak, 1948 yılında 285.725 ton düzeyine erişmiştir¹⁴³. Bu üretimin yaklaşık 99 bin tonu Etibank'ın Şark Kromları İşletmesi tarafından yapılmıştır.

Cumhuriyet döneminde krom madenlerine daha çok döviz getirici bir ihracat unsuru olarak bakıldığından krom üretimleri, her iki dünya savaşından ve ekonomik krizlerden büyük oranda etkilenmiştir. Ancak, yıllar itibariyle üretim rakamlarına bakıldığında, krom üretiminin, özellikle Etibank'ın bu alana girmesiyle beraber önemli oranlarda arttığı görülmektedir.

1948 yılında Etibank tarafından üretilen yaklaşık 99 bin ton kromun tamamı ihraç edilerek 16 milyon Türk Lirası kazanç elde edilmiştir. 1949 yılındaki toplam krom

¹⁴¹ N. Tamzok; "Madencilik Politikaları...", s. 197.

¹⁴² "Türkiye Madencilik Faaliyeti", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 48, Ankara, 1956, s. 205.

¹⁴³ N. Tamzok; "Madencilik Politikaları...", s. 195.

üretiminden Etibank tarafından yaklaşık 172 bin ton üretim yapılmıştır¹⁴⁴. 1955 yılında yaklaşık 649 bin ton civarında üretilen kromun 173 bin tona yakın kısmını Guleman'daki üretim karşılamıştır¹⁴⁵.

Guleman krom yatakları dünyanın zengin krom yataklarından olduğu gibi % 48 tenör oranı ile yüksek kaliteli cevher olarak Etibank tarafından üretilmiştir¹⁴⁶. 1959 yılında Türkiye'de üretilen 259 bin ton kromun yaklaşık % 42'si yani 109 bin tonu Etibank tarafından karşılanmıştır.

1960 yılında Etibank'a bağlı krom işletmelerinden Şark Kromları ile Üçköprü Krom İşletmesi'nde toplamda yaklaşık 181 ton krom üretilmiştir. Bu üretimden ihraç edilen miktar ise yaklaşık 160 bin tona ulaşmıştır¹⁴⁷.

3.4.5. Linyit

Ülkemiz için önemli madenlerden biri de linyittir. Rezerv bakımından ülkemizde oldukça fazla olan bu maden, Kütahya, Manisa, Bilecik, Aydın, İstanbul-Ağaçlı, Erzurum-Balkaya, Amasya-Çeltekin havzalarında çıkarılmaktadır. Linyitten kok kömürü üretildiği gibi, gres yağı, benzin ve katran da çıkarılmaktadır. Cumhuriyet yıllarında ağırlıklı olarak kömürden yararlanıldığı halde artan enerji ihtiyacı ülkemizdeki linyit yataklarının işletilmesini sağlamıştır¹⁴⁸.

1928 yılında 10 bin ton kadar olan linyit üretimi, 1936'ya geldiğimizde 95 bin tona ulaşmıştır. Fakat linyit üretimindeki büyük ilerleme Etibank'ın bu alana girmesiyle başlamıştır.

Özellikle Etibank'ın kurulmasından sonra bankanın denetimine giren Garp Linyitleri İşletmesi bünyesindeki; Kütahya'da Değirmisaz ile Tavşanlı ve Manisa Soma'da linyit ocakları ülkemizin linyit üretiminin yaklaşık üçte ikisini karşılamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında 1925'te 4.610 ton olan linyit üretimi 1942 yılında 408.872 tona çıkmıştır. Bu üretimin 266.190 tonluk kısmını Etibank karşılamıştır¹⁴⁹. 13 Temmuz 1945'te Çalışma Bakanı Sadi İrmak, Garp Linyitleri Ocakları'nda yaptığı inceleme

¹⁴⁴ Hakkı Toklu; "Etibank'ın 15. Çalışma Yılı Münasebetiyle Madencilliğimize Bir Bakış", *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 237, İstanbul, 1949, s. 9.

¹⁴⁵ Kıraç Ali Bekişoğlu; "Türkiye'de Krom Madenciliği", *Madencilik*, S. 2/5, Ankara, 1961, s. 307.

¹⁴⁶ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 118.

¹⁴⁷ C. Başgöze; "Etibank'ın 1961 Faaliyeti...", s. 8.

¹⁴⁸ H. Toklu; "Madencilik Tarihimize Bir Bakış...", Ankara, 1947, s. 136.

¹⁴⁹ H. Külünk; "Atatürk'ün Enerji ve Maden Politikası...", s. 30.

neticesinde bir rapor hazırlamış ve günde 2.000 ton üretim yapacak tesisler olduğu halde talebin azlığı sebebiyle üretimin 1.450 tonda kaldığını ifade etmiştir¹⁵⁰.

1952 yılında Türkiye’de özel teşebbüsün üretimi ile beraber 1.387.411 ton tüvenan linyit üretimi yapılmıştır. Bu miktarın satılabilir rakamı düşünüldüğünde Etibank tarafından 769 bin ton civarında linyit üretimi yapılmıştır. 1953 yılında Soma, Tunçbilek ve Değirmisaz maden yataklarında üretimi arttırmak için planlar yapılmış, kömür yıkama tesisleri (lavvar), hava hatları, yeraltı silosu gibi inşa faaliyetlerinde bulunulmuştur¹⁵¹.

1945 yılından 1955’e kadar Etibank tarafından Garp Linyitleri İşletmesi’nde yapılan linyit üretimi 8 milyon 529 bin ton civarında olmuştur¹⁵².

3.4.6. Kükürt

1935 yılında 2.178 ton olan kükürt üretimi, çok fazla bir değişim göstermeksizin 1950 yılına kadar 2.500 - 6.000 ton aralığında sürdürülmüş olup, üretim iç tüketimde kullanılmıştır. 1959 yılında Türkiye’de üretilen 13.385 ton kükürdün tamamı Etibank tarafından üretilerek hemen hemen tamamı iç tüketimi karşılamak için kullanılmıştır¹⁵³.

1939’dan 1959 yılı sonuna kadar Etibank’ın yaptığı kükürt üretimi toplamı 125 bin 300 ton civarında olmuştur. Özel sektöre bu alanda yer verilmediği için tüm üretim Keçiörlü Kükürt İşletmeleri’nden sağlanmıştır. 1959 yılındaki raporda Keçiörlü’de çıkarılmaya hazır 662 bin 120 ton kükürt rezervinden söz edilmiştir. Yıllık kapasitesi 15 bin ton olan işletmenin rezervin işlenmesi sonucunda elde edilecek kükürdü dikkat alındığında fabrikanın 20 yıl daha üretime devam edeceği yorumları yapılmıştır¹⁵⁴.

3.4.7. Kurşun ve Çinko

Cumhuriyet’ten önce Anadolu’da Balıkesir’de Balya-Karaaydın, Niğde’de Bulgardağ ve Elazığ’da Keban bölgelerinde kurşun ve çinko madenlerine ait üretimler yapılmıştır. 1905 yılından 1923’e kadar yapılan kurşun cevheri üretimi 136 bin 200 ton, 1903’ten 1914’e kadar olan çinko cevheri üretimi ise 143 bin 400 ton civarında

¹⁵⁰ Garp Linyitleri Ocakları’ndaki İncelemeler Hakkında Rapor, *BCA, 030.18.0.0 / 174.204.17*

¹⁵¹ “Türkiye Madencilik Faaliyeti...”, Ankara, 1953, s. 3.

¹⁵² *BCA, 030.18.0.0 / 29.170.6*

¹⁵³ Y. Fındıkgil; *Maden Hukuku...*, s. 50.

¹⁵⁴ Yüksek Murakabe Heyeti Etibank 1959 Yılı Raporu, *BCA, 010.09.0.0 / 222.689.5*

olmuştur¹⁵⁵. Ancak Cumhuriyet dönemi ile beraber bu alanlarda üretim yeniden başlatılarak Etibank'ın kuruluşuna kadar aynı yataklarda üretim devam etmiştir.

Etibank'ın kurşun ve çinko madenleri ile ilgilenmeye başlaması üzerine bu alanlarda cevher üretim miktarı 1935'ten itibaren 1940'a kadar kurşun için 67 bin 790 ton, çinko için 79 bin 800 ton civarında olmuştur¹⁵⁶. Etibank tarafından 1953 yılında işletmeye açılan Keban Simli Kurşun ve Çinko İşletmesi'nde 1960'a kadar yaklaşık 132 bin ton cevherden 9.983 ton konsantre kurşun, 10.300 ton konsantre çinko elde edilmiştir¹⁵⁷. 1959 yılı verilerine göre Etibank tarafından Türkiye çinko üretiminin % 57'si, kurşun üretiminin ise % 62'si karşılanmıştır. Bu orana göre 2.120 ton civarında çinko, 1.110 ton civarında ise kurşun üretimi yapılmıştır¹⁵⁸.

Etibank'ın maden sanayine girmesiyle maden üretimindeki rakamlara bakıldığında, bankanın bu konuda büyük bir paya sahip olduğu anlaşılır. Etibank, 1938 yılında maden kömürü üretiminde % 20'lik payını 1941 yılında % 100'e, linyit kömürü üretiminde 1939 yılında % 69 olan payını 1945 yılında % 81'e, krom üretiminde 1938 yılındaki % 24'lük payını 1945'te % 57'ye, kükürt üretimindeki payını % 42'den 1945'te % 100'e ve demir üretimindeki payını da 1939'da % 100'e çıkarmıştır¹⁵⁹.

Etibank tarafından 1955 yılında 69 milyon lira tutarında maden ihraç edilmiş, ülke içine yapılan satışlardan ise 190 milyon lira civarında gelir sağlanmıştır. Ayrıca 1955 yılında, 3 milyon 500 bin 219 ton taş kömürü, 1 milyon 118 bin 315 ton linyit, 23 bin 800 ton bakır, 173 bin 150 ton krom, 11 bin 500 ton kükürt üretimi yapılmıştır.

1956 senesi içinde Etibank, Türkiye'nin taş kömürü, bakır, kükürt üretiminin tamamını, linyit üretiminin % 75-80 ve krom üretiminin % 30 kadarını karşılamıştır¹⁶⁰. 1959 yılına geldiğimizde Türkiye bakır üretiminin % 100'ü, krom üretiminin 42'si, kurşun üretiminin % 62'si, kükürt üretiminin % 100'ü, çinko üretiminin % 57'si, pirit üretiminin % 100'ü ve enerji üretiminin % 53'ü Etibank tarafından karşılanmıştır*.

¹⁵⁵ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", s. 271.

¹⁵⁶ Ş. Bilkur; "Madenciliğin Dünya Ekonomisindeki Mevkii...", s. 59.

¹⁵⁷ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 186.

¹⁵⁸ C. Başgöze; "Etibank'ın 1961 Faaliyeti...", s. 11.

¹⁵⁹ "1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü...", s. 374.

¹⁶⁰ Y. Fındıkgil; *Maden Hukuku...*, s. 49.

* Etibank'ın gerçekleştirmiş olduğu demir üretimi 1955 yılından itibaren Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri Kurumu tarafından, kömür üretimi ise 1957 yılından itibaren Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu tarafından yapıldığı için bu yıllardan sonraki Etibank'ın bu sahalardaki payına yer verilmemiştir.

3.5. Etibank'ın Türkiye İstihdamına Katkıları

Etibank'ın kuruluş yılları, yabancıların elinde olan maden ocaklarının satın alınması ve bu ocakların işletilmeye hazır hale getirilmesi çalışmalarını içerdiğinden, bankaya ait istihdam sayısı ile ilgili somut veriler 1941 yılından itibaren başlamıştır. 1941 ile 1951 yılları arasındaki dönemde Etibank'a bağlı işletmelerin günlük ortalama işçi sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

1941-1951 Yılları Arasında Etibank Maden İşletmelerindeki İşçi Mevcudu (Günlük Ortalama İşçi Sayısı)							
Yıllar	Ereğli Kömür İşl.	Garp Linyitleri İşl.	Şark Kromları İşl.	Divriği Demir İşl.	Ergani Bakır İşl.	Keçiborlu Kükürt İşl.	Toplam
1941	21.000	1.090	250	900	1.430	282	24.952
1942	21.793	1.781	220	680	1.220	285	25.979
1943	26.814	3.613	300	1.570	1.400	300	33.997
1944	29.242	5.069	477	1.560	1.748	318	38.414
1945	29.605	5.396	392	1.221	1.404	350	38.368
1946	28.183	4.470	288	940	1.377	255	35.513
1947	28.209	4.665	310	820	1.419	232	35.655
1948	27.215	5.443	320	651	1.467	243	35.339
1949	27.626	5.044	372	668	1.535	279	35.524
1950	27.061	5.117	401	981	1.667	339	35.566
1951	26.389	4.997	563	860	1.552	282	34.643

(Kaynak: Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın; *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1952, s. 276.)

Zonguldak-Ereğli kömür havzasında sürekli ve dönüşümlü olmak üzere 1930'larda ortalama 12.000 - 13.000 civarında olan işçi sayısı 1940 yılında 21.000'e çıkmıştır. İşçi sayısının bu şekilde hızla yükselmesinin nedenlerinden biri Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak 28 Şubat 1940 tarihli bir kararname ile getirilen İş Mükellefiyeti yani çalışma zorunluluğudur. Kararname gereğince Zonguldak ili çevresinden madencilik deneyimi olan, çalışma yaşına gelmiş ve işi olmayanlar maden ocaklarına işçi olarak alınmıştır. Bu işçi grubuna daha sonra demiryolu ve liman işçileri de eklenmiştir¹⁶¹.

¹⁶¹ T. Deniz – Ü. Özdemir; "Zonguldak Maden Kömürü Havzasında Yabancı İşçiler...", s. 12.

Maden işletmeleri ve bunlar arasında özellikle kömür ocakları mekanizasyon bakımından insan gücüne dayalı olduğundan, maden işletmeleri masraflarında işçi ücretleri göze çarpmaktadır. Türkiye’deki maden ocakları dünyanın diğer ülkelerine göre mekanizasyon bakımından daha geri olduğu için iş unsuru ve işçinin durumu mühim bir rol oynamıştır. Ereğli Kömür İşletmeleri’nde 1945 yılında 60 milyon lira civarında tutan bütün masrafların yaklaşık 25 milyon lirasını işçilik ücretleri oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda II. Dünya Savaşı ve sonrasında Etibank maden işletmelerinde çalışan işçilerin günlük yevmiyeleri hakkında bilgi verilmiştir.

Etibank Maden İşletmeleri’nde Çalışan İşçilerin Yevmiyeleri (1940-1950)											
İşletmeler	1940 (Kr)	1941 (Kr)	1942 (Kr)	1943 (Kr)	1944 (Kr)	1945 (Kr)	1946 (Kr)	1947 (Kr)	1948 (Kr)	1949 (Kr)	1950 (Kr)
Ereğli Kömür İşl.	120	120	151	162	189	212	235	287	294	302	330
Garp Linyitleri İşl.	112	151	173	202	200	176	198	231	255	245	266
Ergani Bakır İşl.	-	-	138	157	180	184	191	225	237	255	274
Keçiborlu Kükürt İşl.	104	119	179	208	220	186	212	219	220	233	293
Divriği Demir İşl.	107	123	157	194	236	243	225	230	239	243	243
Şark Kromları İşl.	93	106	142	189	253	260	238	225	248	309	288

(Kaynak: Muslis Ete; “Türkiye Ekonomisinde Madenlerimizin Yeri ve Önemi”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 68 ve Hamide Topçuoğlu; “Etibank ve Sosyal Politikası”, *Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, Ankara, 1956, s. 314.)

Çeşitli maden işletmelerinde ücretlerde görülen farkın sebeplerine baktığımızda, öncelikle her birinin iş cinsinin diğerine benzemeyişi, daha basit olması ya da zor olması ve sosyal yardım imkânlarından faydalanmanın her müessesede farklı olmasıyla açıklanabilir. Dikkat edildiğinde işçi yevmiyelerinde genelde artış olduğu görülür¹⁶².

Ergani Bakır İşletmesi’nde 1945 yılındaki ortalama günlük işçi sayısı 500’ü cezaevi hükümlüsü olmak üzere 1404 olmuştur. Bunlara ödenen gündelik ve sosyal yardım miktarı 1 milyon 230 bin lira olmuştur¹⁶³.

¹⁶² H. Topçuoğlu; “Etibank ve Sosyal Politikası...”, s. 315.

¹⁶³ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 135.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kömüre olan ihtiyaçtan dolayı üretimde artışı sağlamak ve devamlı işçi ihtiyacını karşılamak için mahkumlardan da faydalanmak üzere iş ceza evleri kurulmuştur. Bu ceza evleri Ereğli Kömür İşletmeleri, Garp Linyitleri Değirmisaz İşletmesi, Ergani Bakır İşletmesi ve Keçiborlu Kükürt Müessesesi'nde kurulmuştur. Mahkum işçileri diğer işçilerden ayırmak için ayrı yerlerde yerleşmelerine imkân verilmiş, iki renkli elbise ile dolaşmaları sağlanmış ve normal ücretin % 90'lık kısmını elde etmişlerdir. Mahkum işçilere yevmiyeleri mahkumiyetleri bitince toptan verilmiştir¹⁶⁴.

Keçiborlu Kükürt İşletmesi'nde 1945 yılında 200 civarında hükümlü ve 150 serbest işçi olmak üzere 350 civarında işçi çalışmıştır. İşçilerin sağlığı için gerekli önlemler alınmakla birlikte memurlar için evler de inşa edilmiştir. Burada çalışan işçilere bedelsiz olmak üzere günde iki öğün yemek, iş elbisesi, ayakkabı, çamaşır gibi ihtiyaç malzemeleri de müessese tarafından verilmiştir¹⁶⁵.

Keban Simli Kurşun İşletmesi'nde 1959 yılına gelindiğinde 38'i müstahdem olmak üzere 277 işçi çalıştırılmıştır. Küre Bakırlı Pirit İşletmesi'nde ise aynı yıl 125 işçi çalıştırılmıştır. 1958'de faaliyete geçen Emet Kolemanit İşletmesi Müessesesi'nde 1959'da 111 işçi çalışmıştır. Halıköy Cıva İşletmesi'nde bu rakam aynı yıl 22'si müstahdem olmak üzere 168 işçidir¹⁶⁶.

Etibank'ın faaliyet sahasının her yıl genişlemesi, bu kuruluşa bağlı çalışan memur ve işçi sayısının artmasını da sağlamıştır. Özellikle 1950'den itibaren bu kuruluşa çalışarak para kazanan yaklaşık 50 bin civarında insan, hem kendisinin hem ailesinin geçimini sağlamıştır. Örneğin Etibank müesseselerinde 1955 yılında çalışan işçi adedinin günlük ortalaması 44.824 ve müstahdem sayısı 3400 kadar olmuştur¹⁶⁷.

3.6. Etibank'ın Türkiye Madencilğine Katkıları

Ülkemizin yeraltı kaynaklarını işletmek ve değerlendirmek, sanayimizin ihtiyacı olan madenler ve endüstriyel hammaddeler üretmek, ürettiği ürünleri yurt içine ve dışına satmak, her nevi bankacılık işlemleri yapmak üzere kurulan Etibank'ın, ülkemiz ekonomisinin madencilik ve metalürji sektörüne büyük katkısı olmuştur.

¹⁶⁴ H. Topçuoğlu; "Etibank ve Sosyal Politikası...", s. 310.

¹⁶⁵ Kazım Akyel; "Keçiborlu Kükürt İşletmesi", *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 116.

¹⁶⁶ Yüksek Murakabe Heyeti Etibank 1959 Yılı Raporu, *BCA, 010.09.0.0 / 222.689.5*

¹⁶⁷ Y. Fındıklı; *Maden Hukuku...*, s. 49.

Etibank'ın maden satışlarına ilişkin faaliyetlerinde iç piyasa gereksinimleri yanında ihracat da önemli bir yer tutmaktadır. Bankanın satış alanındaki çalışmaları, iç talebin karşılanması ve ihracat gelirlerinin artması ile kuruma finansman sağlaması açısından öne çıkmaktadır. Maden kömürü, linyit, demir ve kükürt işletmeleri genellikle iç piyasaya satış yaparken; krom cevheri ve bakır işletmeleri genelde dış piyasaya yönelik çalışmıştır¹⁶⁸.

3.6.1. Etibank Madencilikinin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Cumhuriyet döneminde önce MTA Enstitüsü ve ardından Etibank'ın kurulmasından sonra madencilik sahasına ayrı bir önem verilmiştir. Bu konu ehemmiyetle ele alınarak ülkemizin kıymetli yeraltı varlıklarının gerçek usullerle değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Etibank'a bağlı faaliyet gösteren kömür, bakır, krom, kükürt işletmelerinin 1937 yılındaki toplam satışları 3 milyon 619 bin 185 liraya ulaşmıştır. Bu miktarın 1 milyon 728 bin 498 lirası ihraç edilen madenlerden ibaret olmuştur¹⁶⁹.

II. Dünya Savaşı'nın ardından yaklaşık 5.5 milyar Türk Lirası'na yükselen milli gelirimizin 110 milyon lira civarındaki kısmını madenlerin üretiminden elde edilen gelir oluşturmuştur. Bu ise ülke genel iktisadi gelirimizin % 2'sine tekabül etmektedir. İhraç edilen madenlerimizin miktarı ihracatımızın % 4'ü ile 8'i arasında değişmiştir. 1936-1945 döneminde maden ihracatımız yılda ortalama 9.2 milyon lirayı bulmuştur. Bunun 900 bin lirasını kömür, 4.2 milyon lirasını krom, 2.8 milyon lirasını bakır, 1.3 milyon lirasını da kurşun, çinko, borasit, tuz gibi sair madenler oluşturmuştur. 1946 yılında ise maden ihracatımız takriben 19 milyon lira civarında olmuştur. Bunun 10.2 milyon lirası bakır, 5 milyon lirası kömür ve 2.5 milyon liralık kısmı krom satışlarından elde edilmiştir. Bakır ve kromun büyük bir kısmı ABD'ye ihraç edilmiştir¹⁷⁰.

Etibank maden işletmelerinin üretimlerini arttırmasıyla, satış gelirlerinde de artışlar görülmüştür. 1940 yılında 13,9 milyon Türk Lirası'ndan ibaret olan satış geliri, 1945'te 72,3 milyon Türk Lirası'na ulaşmıştır. Etibank'ın 1940-1945 yıllarındaki satış gelirleri ve satış maliyeti ile işletmelerin kârları, masrafları ve zararları dikkate alındığında sonuç itibariyle yaklaşık 12 milyon 400 bin Türk Lirası civarında kâr elde

¹⁶⁸ S. Tuna; *Türkiye'de Devlet İşletmeleri...*, s. 341.

¹⁶⁹ "Etibank'ın Yeni Mesai Programı...", *Ulus*, 9 Son Kanun 1939, s. 8.

¹⁷⁰ Ş. Bilkur; "Madencilik'in Dünya Ekonomisindeki Mevkii...", s. 64.

edilmiştir. II. Dünya Savaşı dönemine denk gelen bu süreçte gelirlerin artmasındaki nedenler arasında, maden üretimlerinin hemen her yıl artış göstermesi ve maden fiyatlarının yükselmesi düşünülebilir. Bu dönemde sadece demir ve krom üretiminde kısmi düşüşler yaşanmıştır. Krom üretiminin düşmesinde satış ve sevk edilmesindeki sorunlar, demir üretiminin düşmesinde ise Karabük Demir-Çelik Fabrikaları'nın ihtiyacına göre ayarlanması sebep olmuştur.

Etibank Maden İşletmeleri'nin Yıllık Kâr Bilançosu¹⁷¹ (1000 TL)						
Yıllar	Satış Gelirleri	Satış Maliyeti	Satış Kârları	Masraflar ve Zararlar	Gelirler ve Kârlar	Yıllık Kâr
1940	13.924	13.549	375	1.695	2.160	840
1941	26.864	25.641	(-) 777	4.087	6.452	1.588
1942	39.120	37.363	1.757	10.889	10.926	1.794
1943	71.147	61.462	9.685	15.141	7.456	2.000
1944	74.224	72.827	1.397	13.921	16.324	3.800
1945	72.368	81.362	(-) 8.994	12.729	24.092	2.369

Maden üretimindeki artış, madencilüğimizin milli gelirimizdeki payına da yansımıştır. Maden gelirlerinin milli gelir içindeki oranı II. Dünya Savaşı'ndan önceye göre ciddi derecede artmış ve bu pay 1938 de % 1,0 iken, 1957 senesinde % 1,5 olmuştur. Bu artışta, Etibank'ın madencilik alanındaki sermaye yatırımlarının büyük etkisinin olduğu söylenebilir¹⁷².

1945'ten sonra sermayesi 15 milyon lira olarak belirlenen Ergani Bakır İşletmesi uzun bir süre aynı mali yapısını koruyarak 1959 yılında ülke bakır sanayinin ham maddesini karşılamak üzere yurt içinde 8.421 ton bakır satmış ve 11.635 ton bakır ihraç etmiştir. Bu sayede 27 milyon 416 bin 315 lira karşılığı döviz temin etmek suretiyle ülke ekonomisine katkı sağlamıştır¹⁷³. Ergani Bakır İşletmesi'nin yurt dışına ihraç ettiği blister bakırın elektrolitik tasfiyesinden elde edilen altın ve gümüş, ihraç edilen ülkelerle yapılan anlaşma gereğince tekrar müesseseye iade edilmiştir. Daha sonra bu altın ve gümüş Merkez Bankası'na satılmıştır. Bu ihracattan yaklaşık 1316 kg. altın, 7457 kg. da gümüş elde edilmiştir¹⁷⁴.

¹⁷¹ K. Süleyman Vaner; "Etibank'ın On Senelik Finansman Faaliyetine Toplu Bir Bakış...", s. 163.

¹⁷² A. Zarakolu; Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank...", s. 191.

1938 yılında milli gelir 1.953.000.000 TL iken madencilik gelirleri 20 milyon lira civarındadır.

1957 yılında milli gelir 31.479.000.000 TL iken madencilik gelirleri 412 milyon lira civarındadır.

¹⁷³ *Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1959 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 1960, s. 1.

¹⁷⁴ M. Çevik – Ö. Demir; "Etibank Ergani Bakır İşletmesi'nin Kuruluşu...", s. 32.

1949'dan 1955 yılı sonuna kadar Etibank'ın bakır işletmelerinde üretilen bakırın satışlar sonunda ülkemize ekonomik katkısı aşağıda verilmiştir¹⁷⁵.

1949-1955 Yıllarında Etibank Bakır İşletmelerinin Türkiye Ekonomisine Katkısı					
Yıllar	Üretim (Ton)	Yurtdışı Satışları		Yurtiçi Satışları	
		Ton	TL	Ton	TL
1949	11.283	7.230	8.424.681	4.438	6.555.223
1950	11.700	6.316	8.588.004	7.097	10.000.155
1951	17.526	7.297	21.927.483	4.581	9.373.326
1952	23.330	16.646	41.622.419	4.880	12.335.860
1953	23.757	23.015	41.196.157	6.943	15.177.216
1954	25.213	15.403	30.982.549	9.344	19.379.174
1955	23.740	16.423	42.265.529	8.715	20.452.000
Toplam	136.549	92.330	195.006.822	45.998	93.272.954

Bu tabloya göre Etibank'ın sadece bakır üretiminden Türkiye'ye ekonomik katkısı 7 yıllık süre içerisinde yaklaşık 288 milyon 279 bin TL olmuştur. Çoğu dış satışlardan oluşan bu miktar için Etibank bakır işletmelerine bu yıllar arasında 50 milyon 690 bin lira civarında yatırım yapmıştır. Masraflar düştüğünde sadece bakır satışlarından Etibank'ın ülkemize ekonomik katkısı 237 milyon civarında olmuştur.

1959'da Ergani Bakır İşletmesi'nin yaptığı bakır ihracatı sonucunda 18 milyon 90 bin lira civarında kâr sağlanmış, Murgul Bakır İşletmesi'nde ise 16 milyon 41 bin lira kâr elde edilmiştir¹⁷⁶.

Ayrıca Türkiye'de bakırlı pirit üretiminde tek söz sahibi olan Etibank tarafından 1960 yılında iç ve dış satış olmak üzere 55.766 ton satış yapılarak 5 milyon lira üzerinde gelir elde edilmiştir. Bakır pirit ihracatın tamamı Almanya'ya yapılmıştır¹⁷⁷.

Etibank'ın ürettiği kromdan yapılan satışların büyük çoğunluğu yurt dışına olmuş, 1936 ile 1945 arasında 547 bin 200 ton civarında ihracat yapılmıştır. Bu satıştan elde edilen gelir ise 25 milyon 932 bin dolar civarında olmuştur¹⁷⁸. 1959 yılında ise ihraç edilen 117 bin 979 ton krom karşılığında 37 milyon 41 bin lira tahsil edilmiştir¹⁷⁹.

¹⁷⁵ BCA, 030.01.0.0 / 29.170.6

¹⁷⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre 2, İçtima Senesi 2, Birleşim 41, C. 12, s. 7.

¹⁷⁷ Etibank 1963 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1964, s. 18.

¹⁷⁸ B. Ulutan; Etibank..., s. 136. 1939 ile 1945 arasında dolar kuru 1.26 ile 1.31 TL arasında değişmiştir.

¹⁷⁹ Yüksek Murakabe Heyeti Etibank 1959 Yılı Raporu, BCA, 010.09.0.0 / 222.689.5

Demir cevherinden ise Etibank tarafından 1941 yılından itibaren 1949'a kadar iç ve dış piyasa yapılan 881 bin ton satıştan 11 milyon 250 bin lira civarında gelir elde edilmiştir¹⁸⁰. 1949-1955 arasında yapılan yaklaşık 2.088.350 ton üretim karşılığında yapılan satışlardan ise 23 milyon 800 bin lira gelir elde edilmiştir¹⁸¹.

Ereğli Kömür İşletmeleri'nden 1937 ile 1957 yılları arasındaki üretimden yaklaşık 52 milyon 270 bin ton kömür satışı yapılarak toplamda 1 milyar 237 milyon lira üzerinde ekonomiye girdi sağlanmıştır¹⁸².

Garp Linyitleri İşletmesi 1957'ye kadar Etibank'a bağlı olarak üretim yapmış, bu yıldan itibaren Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na bağlı olarak faaliyet göstermiştir. 1940 yılından 1957 yılı dahil olmak üzere satılan 12 milyon 240 bin ton linyitten 256 milyon 531 bin lira gelir elde edilmiştir¹⁸³. Garp Linyitleri İşletmeleri'nin çeşitli yıllara göre sattığı linyitin miktarı ve geliri aşağıdaki tabloda verilmiştir¹⁸⁴.

Garp Linyitleri İşletmesi'nin Satılan Linyit Miktarı ve Satış Tutarı		
Yıllar	Satılan Linyit (Ton)	Satış Tutarı (TL)
1941	171.090	954.984
1943	399.609	5.505.062
1945	444.093	7.275.955
1947	554.787	9.063.088
1950	701.316	12.342.458
1953	893.088	20.054.502
1956	1.291.755	34.296.095

1940'tan itibaren linyitin kilogram satış fiyatı sürekli yükselmiştir. Bu sebeple yapılan satışlarda bazı yıllarda bir önceki yıla göre satış miktarı az olsa da linyit fiyatının yükselmesi sebebiyle daha fazla gelir elde edilmiştir. Ayrıca 1943'te Türkiye Kömür Tevzii ve Satış Müessesesi'nin kurulması ile kömür ve linyit satışlarının tek elden yönetilmesi ve linyit piyasasının değerinin altında satış yapılmasının da önüne geçilmiştir.

1959'da Şark Kromları İşletmesi dışında Üçköprü Maden İşletmesi de krom üretimine başlamış, burada ilk yıl elde edilen üretim ancak 400 ton olmuştur.

¹⁸⁰ "Türkiye Madencilik Faaliyeti...", Ankara, 1954, s. 122.

¹⁸¹ BCA, 030.01.0.0/29.170.6

¹⁸² K. Apak vd.; *Sanayi ve Maden İşletmeleri...*, s. 300; "Türkiye Madencilik Faaliyeti...", Ankara, 1954, s. 117; B. Ulutan; *Etibank...*, s. 156.

¹⁸³ Ş. Tümüklü; *Garp Linyit Müesseseleri...*, s. 54.

¹⁸⁴ "Türkiye Madencilik Faaliyeti...", Ankara, 1954, s. 119.

Türkiye zengin yer altı kaynaklarına sahip olduğu halde, dünya ülkeleri içerisinde bu alandaki rakamlar dikkate alındığında ülkemizde madencilik sektörünün payı istenilen düzeyde olmamıştır. Bu konuda belirleyici olan şey, kaynakların ne ölçüde değerlendirilmiştir. Madenciliğin Türkiye ekonomisindeki payı 1925'te % 0.49 iken, 1960'ta % 2.09 düzeyinde olmuştur¹⁸⁵. Bu oran düşünüldüğünde 1960 yılında madencilik sektörünün ülkeye kazancı 1 milyar 690 milyon civarında olmuştur*.

3.6.2. Etibank Maden İşletmelerinin Sosyal ve Kültürel Etkileri

Etibank tarafından kurulan ve geliştirilen her maden işletmesi, bulunduğu bölgede birçok faaliyeti beraberinde getirmiştir. İşletmelerde çalışan personelin ilgili bölgelerde alış-veriş yapması o bölgenin ticaretini canlandırmıştır. Bölgedeki ulaşım imkânları iyileştirilerek yeni yollar hizmete girmiştir. İşletmeler bünyesinde inşa edilen spor tesisleri ve sinemalar sayesinde, bölgedeki insanların bu hizmetlerden faydalanması sağlanmıştır. Etibank tarafından ilçelere, köylere yeni okullar açılmış, bu sayede okuma-yazma oranında Türkiye eğitimine katkı sağlamıştır. Ayrıca hastaneler inşa edilerek hem işletme personellerinin hem civarda yaşayan insanların sağlık problemleri çözülmeye çalışılmıştır. İşletmelerin, işçilerine her yıl yakacak olarak kömür dağıtması, ısınma sorununa da çözüm getirmiştir.

Büyük kısmı Zonguldak havzasında olmak üzere Etibank maden işletmelerinde işçilere yatakhaneler, devamlı sıcak suyu olan yıkanma yerleri (hamam), yemekhaneler, mühendis ve memur lojmanları, sürekli işçiler için apartman daireleri, dinlenme tesisleri, ilkokullar, kantinler, Zonguldak, Ergani ve Değirmisaz'da çalışan hükümlelere ceza evleri, ameliyathanesi, röntgen cihazı bulunan hekim ve hemşire kadrosu olan hastaneler, dispanserler yapılmış ve hizmete sokulmuştur. Yalnızca Zonguldak'taki sosyal tesisler için harcanan para 7 milyon lira civarında olmuştur¹⁸⁶.

Maden işletmelerinin bölgelere bayındırlık alanında da etkileri olmuştur. Karayolu ve demiryolu ağları, köprüler, yeni yerleşim yerleri, mahalleler, okullar vs. gibi çalışmalar sonucunda işletmelerin bulunduğu bölgeler canlılık kazanmıştır.

Zonguldak Valisi Halit Aksoy tarafından 28 Nisan 1942'de Zonguldak ilinin yolları hakkında Başbakanlık ile ilgili bakanlıklara rapor sunulmuş, hem kömür

¹⁸⁵ S. Bağırşakçı; *Dünya'da ve Türkiye'de Madencilik Sektörü...*, s. 107.

* 1960 yılı sonundaki dolar kuru 9.14 TL olarak ele alınmıştır. 1958 yılında dolar kuru 2.8 TL iken 4 Ağustos'taki devalüasyon sonucunda 9 TL'ye yükselmiştir.

¹⁸⁶ B. Ulutan; *Etibank...*, s. 129.

işletmeleri hem demir-çelik fabrikalarının bu bölgede bulunması sebebiyle gerekli yol çalışmalarının hükümetçe başlatılması talep edilmiştir. Bunun üzerine 9 Haziran 1942 tarihinde Nafia, İktisat ve Ziraat vekaletlerine gönderilen yazı gereğince Zonguldak kömür havzası ve Karabük Demir-Çelik Müesseseleri'nin gelişimini engelleyen durumlar hakkında rapor istenmiş ve bir komisyon kurularak bölgede incelemelerde bulunulmuştur. Çalışmaların tamamlanması üzerine 8 Ağustos 1942'de inceleme sonuçları Başbakanlığa sunulmuş ve şu noktalar üzerinde durulmuştur:

"...Kömür havzasında beklenen gelişmeyi temin için maden direklerinin kömür ocaklarına nakilleri, ocaklar arasındaki irtibat, işçilerin kömür ocakları ile köyleri arasındaki ulaşımı, çıkan kömürlerin demiryolu arzıya uğradığı takdirde karayoluyla nakli ve ocakların ihtiyaç duyduğu çeşitli malzemelerin nakli konularında tespit edilen yol şebekesine kati surette ihtiyaç görülmektedir. Bu yolların süratle inşa edilebilmesi için yollar önem derecesine göre dört sınıfa ayrılmıştır. Birinci derece önemi olan yolların uzunluğu 93.5 kilometre, maliyeti de yaklaşık 3.472.500 liradır..."¹⁸⁷. Bu yolların inşa bedeli olarak 2 milyon lira Etibank'a, 500 bin lira Sümerbank'a, 972 bin 500 lira da Nafia Vekaleti'ne bu inşaatta harcanmak üzere ödenek verilecektir.

Bu çalışmaların neticesi olarak daha önce Safranbolu'da bir köyün mahallesi olan Karabük, 1941'de bucak haline getirilmiş, 1953'te ilçe ve 6 Haziran 1995 tarihinde 550 sayılı KHK ile il olmuştur. Karabük'teki çalışmaların neticesi olarak fabrikanın bir köye yapılması ve bu köyün hızlı nüfus artışı ile şehirleşmesi diğer şehirlere de örnek teşkil etmiş ve okulu, sineması, lokalleri, parkları, caddeleri, dinlenme yerleri ile tam bir şehirleşme süreci geçirmiştir¹⁸⁸.

Etibank tarafından 1953'te üretime başlayan Keban Simli Kurşun İşletmesi'nin, Elazığ'ın Keban ilçesine nüfusu arttırma yönünde olumlu katkı sağladığı görülmüştür. 1950'de Keban'da yıllık nüfus ortalaması 523 iken, 1965'te yıllık nüfus ortalaması 2746'ya yükselmiştir¹⁸⁹.

¹⁸⁷ BCA, 030.10.0.0 / 155.94.10

¹⁸⁸ Yüksel Kaştan; "Atatürk Döneminde Sanayileşme ve Karabük Demir-Çelik İşletmeleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 11, S. 2, Kastamonu, 2003, s. 499.

¹⁸⁹ Ali Yiğit; "Keban Kasabası'nın Kuruluş ve Gelişmesine Etki Eden Coğrafi Faktörler", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (TÜCAUM)*, S. 6, Ankara, 1993, s. 418.

1956 yılında Etibank işletmelerinin genelinde 29 bin işçi için pavyon (yatakhane), 3450 aile için (işçi-memur) çeşitli lojman binaları kullanım halindedir. Ayrıca 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu gereğince İşçi Sigortaları Kurumu'ndan alınan 13 milyon liralık kredi ile 1.752 adet işçi evinin inşaatı başlatılmıştır. Kurulan lojman ve pavyonların ısıtma, elektrik ve su ihtiyaçları müesseseler tarafından ücretsiz sunulmuştur¹⁹⁰.

Etibank'ın Şark Kromları İşletmesi'nde diğer kurumlara kıyasla sosyal koşullara daha fazla önem verdiği görülmektedir. Memurların ihtiyacını karşılayacak oranda ev sağlanırken, işçiler için barınacak yerler ayarlanmıştır. İşletmede yemekhane, yatakhane, hamam ve kantin gibi kurumların yanı sıra, kasabada bir hastane ve ilkokul inşa edilmiş, halkın elektrik ve su sıkıntısı giderilmiştir. Hastanede civar köylerden gelenlere de hizmet verildiği için işletmenin sadece çalışanlarına değil yöre halkına da fayda sağladığı görülmektedir¹⁹¹. Etibank çalıştırdığı teknik ve idari personel ve işçinin konut ihtiyacını karşılamak için Guleman'da, 165 adet lojman, 42 yataklı misafirhane, 300 kişilik sinema salonu, 500 yataklı işçi pansiyonu, memur ve işçi lokalleri gibi tesisler yapmıştır.

Ergani Bakır İşletmesi'nin inşaat çalışmaları devam ederken fabrikanın ilçeye olan katkıları dönemin gazetelerine haber olmuştur. "*Ergani yepyeni bir şehir oldu*" başlıklı habere göre, ilçede üç sene önce yatacak bir yer yokken, kasabada on beş odalı bir otel ve altında on dükkan yaptırılmıştır. Maden işletmesinin bulunduğu yere çıkan caddeler tamir edilmek suretiyle güzel bir cadde haline getirilmiştir. Haberde ilçe çarşısından diğer yerlere tekerlekli vasıta ile gidilemezken ilçenin en yüksek yerinde olan Hükümet Konağı'na bile artık otomobilin çıkabildiği ifade edilmiştir. Ayrıca mahalle ortasından geçen ve içine lağım sularının aktığı derenin üstünün örtüldüğü bu sayede sıtma hastalığının artık yaşanmadığı haberde yer almıştır¹⁹².

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi'nin belediye sınırları içerisinde 211 adet lojmanı inşa edilmiştir. Bu lojmanlardan 134'ü kaloriferli, 77'si ise sobalı şekilde kullanılmıştır. Fabrikanın bulunduğu Maden ilçe merkezine 22 km. uzaklıkta bulunan Hazar Gölü'nde Eğitim ve Dinlenme tesisleri ve her yaz sezonunda 15'er günlük beş

¹⁹⁰ H. Topçuoğlu; "Etibank ve Sosyal Politikası...", s. 317.

¹⁹¹ S. Tuna; *Türkiye'de Devlet İşletmeleri...*, s. 334.

¹⁹² Akşam, "Ergani mektupları, Ergani yepyeni bir şehir oldu", 19 Teşrin-i Sani 1934, s. 4.

devre halinde memur ve işçilerin kalabilecekleri 24 adet yazlık da bulunmuştur. Kamp sakinlerinin öğlen ve akşam yemekleri kamp mutfağından temin edilmiştir¹⁹³.

Yine Ergani Bakır İşletmesi'nde 3457 sayılı kanun hükümlerinden faydalanarak genç işçilerin mesleki bilgilerini artırmak, bunlardan ileride daha iyi ve yüksek randıman temin edebilmek için işletmede biri A ve diğeri B olmak üzere iki kısmı ihtiva eden teknik bir kurs açılmıştır. 18 yaşına kadar bütün genç işçiler bu kurslara devam için yükümlü tutulmuş, daha büyük yaştaki her sınıf işçinin de istifade etmesi sağlanmıştır. Kursların birinci kısmında hiç okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretilmiştir. İkinci kısmında ise kendilerine genel ve teknik bilgiler verilmiştir. Bu kurslarda başarılı olan genç elemanlar işletmenin çırak atölyesine verilerek burada tatbiki bilgilerle teçhiz edilmiş ve kalifiye işçi haline getirilmişlerdir¹⁹⁴.

Ergani Bakır İşletmesi'nin inşaat çalışmaları devam ederken yine aynı bölge civarında Guleman Krom İşletmesi'nin (Alacakaya) inşaat çalışmaları da sürdürülmüştür. Ancak Guleman'daki kromu başka bölgelere nakletmek için önce Maden ilçesine getirmek ve buradan demiryolu ile aktarmak gerekmiştir. Fakat zaman zaman mevsimin olumsuz şartları, kamyonlarla yapılan bu nakil işlemini olumsuz etkilemiştir. Bunu göz önünde bulunduran krom şirketi ve bağlı bulunduğu Etibank bir hava hattının inşasına başlamıştır. Bu hava hattı 18 km. olarak planlanmış ve Alman Pöhlig firmasına 257 bin Alman markına ihale edilmiştir. Hava hattı inşasına hemen başlanmış ve 9 ay içinde inşası hızla tamamlanan hat, 3 Temmuz 1937 günü çalışır duruma getirilmiştir. Ayrıca Guleman-Maden arasında 28 km olmak üzere şose yol inşa edilerek ulaşımın daha kolay yapılması için imkân sağlanmıştır. 1935 yılında demiryolu ağının da ilçeye geldiği göz önünde bulundurulursa Maden ilçesi, bu sayede ulaşım anlamında hem bakır hem de krom madeninin nakil merkezi olmuştur¹⁹⁵.

Keçiözümlü Kükürt İşletmesi'nde işçilere yedirme, giydirme, barındırma, eğitim, sosyal sigorta yoluyla tedavi, ölüm yardımı gibi hizmetler sunulmuştur. Müessese bünyesinde 15 yataklı hastane inşa edilerek iki doktorun nezaretinde sağlık hizmeti verilmiştir. Ayrıca işçilerin çevre köylerden işletmeye gelmeleri gelip gitmeleri için ücretsiz araç tahsis edilmiştir. İşçilere işletme fırınından her gün 750 gr'lık ekmeklerden

¹⁹³ *Maden 1986 İlçe Yıllığı*, İstanbul, 1986, s. 98.

¹⁹⁴ "Ergani Bakır İşletmesi", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, 1949, s. 196.

¹⁹⁵ M. Çevik – Ö. Demir; "Etibank Ergani Bakır İşletmesi'nin Kuruluşu...", s. 35.

bir adet verilmiş ve 250 kuruş da nakit yardımında bulunulmuştur. Kışlık ve yazlık elbise kumaş bedeli, iş elbisesi, terzi dikiş ücreti, ayakkabı, çizme ve iş çizmesi, bekçiler için gömlek, kravat, şapka, palto gibi giyim yardımı da işçilere sosyal yardım olarak sunulmuştur¹⁹⁶.

Etibank'ın diğer bütün işletmelerinde olduğu gibi Divriği Demir İşletmesi'nin yer aldığı Sivas Divriği'de de bayındırlık ve sosyal konularda yatırımlar yapılmıştır. İdareye ait bir gazinonun alt katında geniş bir oyun ve toplantı salonu ile yemek salonu, üstte katta da misafirhane ile bir yemek salonunu faaliyet göstermiştir. Divriği'de yaptırılan yatılı ilkokula civar köylerden gelen öğrencilerin ihtiyaçları müessese tarafından ücretsiz karşılanmıştır. Okul binasının büyük dershanesi aynı zamanda sinema salonu olarak kullanılmıştır. Etibank tarafından ayrıca 20 yataklı hastane inşa edilmiştir. Bu hastane bilhassa sıtma savaşında büyük hizmetler görmüştür. Ancak ilk dönemlerde hastanede röntgen cihazı ekliği vardır. Ayrıca diş tabibi, ebelik yapan başhemşire hem işletme personelinin hem Divriği halkının ihtiyaçlarına cevap vermiştir. İşletmenin yemekhanelerinde 1943 yılında 345.000, 1944 yılında ise 295.000 işçi parasız yemek yemiştir. İşletme yatakhanelerinde 1944 yılında yatan işçi miktarı 207.000 kişidir. 1943 yılında 4.700 kişi, 1944 yılında 3.600 kişi Divriği'de inşa edilen hastanede tedavi edilmiştir¹⁹⁷.

Banka, kendi personelinin çocuklarını eğitmek amacıyla, işletmeler civarında okullar açmıştır. Maden kömürü havzasında açılan yedi okulun öğretmen ve bina masrafları dahil olmak üzere tüm harcamaları Ereğli Kömür İşletmesi Müessesesi tarafından ödenmiştir. Diğer işletmelerin bölgelerinde açılan okullar ise bina mülkiyeti işletmeye ait olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak eğitim vermişlerdir¹⁹⁸.

Spor faaliyetlerine de önem verilmiştir. Ereğli Kömür İşletmesi'nde, Garp Linyitleri İşletmesi'nde ve Ergani Bakır İşletmesi'nde spor kulüpleri kurulmuştur. İşçi ve personelin tatil günlerini faydalı şekilde geçirebilmeleri ve dinlenmeleri için dinlenme kampları, güreş, futbol ve tenis bölümlerinin yer aldığı tesisler inşa edilmiştir.

Bütün işletmelerin yanında bir de sinema açılmıştır. Haftada bir bazen iki film işçilere ücretsiz gösterilmiştir. Örneğin Ereğli Kömür İşletmeleri'nde 7 adet lokal ve 6

¹⁹⁶ “Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi”, *Etibank Dergisi*, s. 15.

¹⁹⁷ Divriği Madenleri Müessesesi, <http://divrigidernegi.com/icerik.asp?KID=8> (Erişim Tarihi: 12.04.2016)

¹⁹⁸ H. Topçuoğlu; “Etibank ve Sosyal Politikası...”, s. 317.

adet işçi sineması açılmıştır. Bu salonlarda işletme personeli ve işçilerin genel kültürünü arttırıcı film gösterimleri, kurs, seminer, konser ve konferans gibi çalışmalar yapılmıştır.

Etibank maden işletmelerinin bu katkıları yanında, bazen çevreye olumsuz etkileri de olmuştur. Özellikle bakır işletmelerinde, bakırın eritilmesi neticesinde ortaya çıkan gazlar, bacalardan atılırken asit oluşumuna yol açmıştır. Bunun sonucu olarak bölgede hava kirliliği meydana gelmiş ve toprağa düşen asit yağmurları toprağın verimini olumsuz etkilemiştir. Bu ise fabrikalara yakın köylerde tarım üretiminde yaşanan kısmi düşüslere sebep olmuştur.

Örneğin Murgul Bakır Fabrikası'nda bakırın işlenmesi sırasında ortaya çıkan kükürt dioksit gazının havaya karışmasıyla civardaki zirai bitkiler ve orman bitkileri zarar görmüştür. Bu gazın bitkilere tesir etmesiyle bunların bir kısmı kurumuş ve ağaçlar hastalanmıştır. Bunun sonucu olarak civardaki ağaçların kuruması ve bitki örtüsünün tahrip edilmesi yer yer toprak yaymasını ortaya çıkarmıştır¹⁹⁹. Ayrıca baca gazlarının fabrika civarındaki halka zarar vermesi üzerine, bakır işletmesi her yıl 2-3 milyon Türk Lirası tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Bu zararı önlemek için Murgul Bakır İşletmesi bünyesinde 1956'da Sülfürik Asit Fabrikası kurulmuş ancak bu fabrika 1962'de faaliyete geçebilmiştir.

Bazen cevher ocaklarının dinamitle patlatılması neticesinde, fabrikalara yakın yerleşim yerlerinde büyük sarsıntılar meydana gelmiş ve toprak kaymaları yaşanmıştır. Bu olumsuz koşullarda, ilgili bölgelerde yaşamın tehlikeli olduğu düşünülerek yeni mahalleler inşa edilmiş ve aileler yeni yerleşim yerlerine göç etmek zorunda kalmıştır.

Kısaca Etibank'ın bünyesindeki işletmeler, faaliyet gösterdiği bölgelerde sadece maden üretimi yapmakla kalmamıştır. Bölgenin ekonomik, sosyal, kültürel anlamda gelişmesine de katkı sağlamıştır. İşçi sayılarının işletmeler bünyesinde zamanla artması bölge nüfusunun yükselmesine, nüfus artışı ise bu bölgelerin sosyal-kültürel anlamda canlanmasına temel oluşturmuştur. Etibank sayesinde kentleşme, eğitim, kültür, spor, sağlık, ulaşım, ticaret alanlarında kısaca modern hayatın her alanında büyük değişim ve gelişmeler yaşanmıştır.

¹⁹⁹ Abdulgafur Acatay; "Murgul Bakır Fabrikası'nın Yaptığı Gaz Zararları", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, C. 18 (A), S. 1, İstanbul, 1968, s. 11.

SONUÇ

Yeraltı kaynaklarının zenginliğiyle meşhur Anadolu topraklarında Osmanlı Devleti, klasik usullerle maden üretimi gerçekleştirmiştir. Tanzimat dönemine kadar bu şekilde devam eden maden üretimini arttırmak için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış ancak bu düzenlemeler devlet ekonomisine çok fazla olumlu katkı sağlamamıştır. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın sonlarında maden varlıklarını değerlendirmek için, yabancılara çok sayıda ruhsat ve imtiyaz vermiş, ancak bu imtiyazlara rağmen bu alanda istenilen gelişme sağlanamamıştır. Bu yüzden ki, madencilik sektörünün milli gelir içerisindeki payı 1913'te % 0,7, 1914'te % 0,4 seviyesinde kalmıştır. Bu dönemde madencilik sektöründe % 81'lik kısım yabancı sermaye, geri kalan % 19'luk kısım da yerli sermaye tarafından işletilmiştir. Başka bir deyişle madencilik sektörü, ağırlıklı olarak yabancı sermayenin elinde olmuştur. 1914 yılındaki rakamlara bakıldığında madencilik alanında Fransız sermayesi % 80, İngiliz sermayesi % 14 ve Alman sermayesi ise % 6'dır. Kurşun, kömür, çinko, manganez, krom, boraks madenleri maddi değeri yüksek olduğundan yabancılara ağırlık gösterdiği alanlar olmuştur. I. Dünya Savaşı ve ardından Milli Mücadele ile Anadolu madencilik sektörüne uğramış, bu haliyle Cumhuriyet dönemine devredilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Siyasi bağımsızlık kadar, ekonomik bağımsızlık da şarttır.*", sözünden yola çıkan Cumhuriyet hükümetleri, ekonomik bağımsızlık için çalışmalar yaparak bunu sağlamaya gayret göstermişlerdir. Yabancılara verilen imtiyazlar zamanla satın alınacak, madenler devletleştirilecektir. Bu sayede başta kömür olmak üzere bakır, krom gibi maddi değeri yüksek olan madenlerin işletmeciliğini devlet yapmaya başlamıştır.

Hükümetlerin millileşme politikası sonucunda, ilk olarak Zonguldak kömür havzası milli sermayenin eline geçmiştir. Türkiye İş Bankası, bu alanda çalışma gerçekleştirerek anonim şirketler vasıtasıyla kömür üretimindeki Türk payını yükseltmiştir. Fakat Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde sermaye yetersizliği sebebiyle çok fazla çalışma yapılamadığından, 1930'ların başında Devletçilik politikası uygulamaya konulmuştur. Bu politika sayesinde devlet, doğrudan sanayi yatırımlarına el atmış, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları bu uygulamanın bir sonucu olmuştur.

1934 yılından itibaren uygulamaya konulan sanayi planlarıyla ağır sanayi hamlesi başlamış ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile maden, seramik, selülöz, kimya, dokuma alanlarında fabrikaların kurulması düşünülmüştür. Planda yer alan madencilik kollarıyla ilgili fabrikalar kurularak, Türkiye'nin madencilik alanındaki ağır sanayi hamlesi de başlamıştır. Yurtiçindeki hammaddeler düşünülerek bakır, demir, krom, kükürt gibi madenlerin işlenmesi için Guleman'da krom, Ergani'de ve Kuvarshan'da bakır, Keçiborlu'da kükürt, Divriği'de demir, Karabük'te demir-çelik fabrikaları kurulmuştur. Bu planda madencilik için ayrılan pay % 26.9 olmuştur. Dolayısıyla madencilik endüstri için ¼ oranında harcama yapılacağı planlanmıştır. Bu planın başarılı şekilde uygulanması sonucunda Türkiye; kendi demirini, bakırını, kükürdünü üreten devlet konumuna gelmiş ve bu alanlarda dünyadaki yerini almıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda ise, madencilik yatırımları için % 42 gibi büyük bir rakam düşünülse de savaş dönemine denk geldiği için bu plan uygulamaya konulamamıştır.

Hükümetlerin politikaları içerisinde madencilik alanında çalışmak üzere bazı kurumların kurulması da yer almış, bu çerçevede 1935'te önce Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, ardından Etibank adlı iki kuruluş ortaya çıkmıştır. Etibank, ağırlıklı olarak maden sektöründe çalışmak için ortaya çıkan bir teşekküldür. 1935 yılında kurulan Etibank, kuruluşundan itibaren öncelikle yabancı imtiyazında olan birçok maden ocağını devlet aracılığıyla satın almış ve bu kurum bünyesinde ortaya çıkan şirketler vasıtasıyla madenler devlet eliyle üretilmeye başlanmıştır. Ereğli Kömür İşletmesi, Şark Kromları Türk Anonim Şirketi, Ergani Bakır İşletmesi, Garp Linyitleri İşletmeleri bu gelişmelerin sonucu olarak milli bir ekonomi için üretim gerçekleştirilmiştir.

1940 yılına kadar belirlenen sanayi politikalarında yerli uzmanların katkılarıyla hazırlanan planların, bütün kalkınmayı gerçekleştiremeyeceği ortaya çıkınca, II. Dünya Savaşı sonrasında yabancı uzmanlar Türkiye'ye davet edilmiştir. Bu amaçla Marshall Yardımı'ndan gelen ödeneğin bir kısmıyla yurt dışından uzmanlar getirilmiştir. Bu sayede maden sanayii başta olmak üzere, diğer sanayi kollarında yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Ancak gelen uzmanların hazırladığı Barker Raporu, Thornbur Raporu gibi bazı belgelerde, devletin madencilğe daha az önem vermesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu raporlarda özetle madenciliğin geliştirilmesi için devletin bu alandan uzak tutulması, bunun yerine yabancı sermaye ve özel teşebbüse yer verilmesi tavsiye edilmiş ve yeni bir maden kanununun yapılması önerilmiştir. Örneğin Thornbur'a göre ağır sanayi

hamlesi yerine hafif sanayi ve tüketim mallarına dönük sanayiye ağırlık verilmesi tavsiye edilmiştir. Kömür üretiminin yerli sanayi için değil, Batı sanayisi için üretilip ihraç edilmesi ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu öneriler doğrultusunda maden sektörüne verilen ağırlık, üretim sektörüne kaydırılmıştır. Bu sebeple Demokrat Parti döneminde liberalizm politikasının devreye konmasıyla, devletin madencilik sektörüne verdiği önem bir önceki döneme göre azalmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, madencilik alanında özel teşebbüs yatırım ve işletmeleri yanında, belki daha ağırlıklı olarak yabancı sermayenin Türkiye'ye girmesine ve yatırımlar yapmasına kapı açılmıştır. Bu da doğal olarak, Türkiye'nin öncelikleriyle sermayedarların kâr beklentisi arasında bazı çelişkiler ve çatışmalar doğurmuştur.

6309 sayılı Maden Kanunu ve 6326 sayılı Petrol Kanunu, yabancı uzmanların tavsiyesi üzerine ortaya çıkan yasal düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerle yabancıların da imtiyaz olarak madencilik yapabilmelerinin önü açılmış ve yerli girişimcilerle aynı haklara sahip olacakları düzenlemeler getirilmiştir. Böylece madenlerin yabancı sermayenin eline geçmesinin yolu açılmıştır. 1948-1958 yılları arasında sadece ABD tarafından Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın yaklaşık % 19'u madencilik sektörüne aittir. Özellikle 1959 yılında petrol aramaları için verilen imtiyazlardan 18'i yabancılara aittir. Bu yasal düzenlemelerin ardından devlet kontrolündeki maden işletmelerinde her ne kadar üretim sürekli artış gösterse de, fabrikaların istihdama katkıları yükselse de artık madencilik, devletin ağırlık verdiği politika olmaktan yavaş yavaş çıkmaya başlamıştır.

Etibank, taşkömürü, linyit, demir, krom, bakır ve kükürt madenlerinin üzerinde durmuş, bu madenlerden bakır ve krom döviz getirecek ihracat malları olarak görüldüğünden bunlar işlenmeden ihraç edilmiştir. Etibank'ın üretimini üstlendiği madenlerin üretiminde önemli artışlar sağlanırken; özel teşebbüs tarafından çıkarılan zımpara, cıva, manganez, antimuan, fosfat gibi diğer madenlerin üretimlerinde istikrarlı bir yükseliş yakalanamamıştır.

Etibank'ın madencilik sektörüne girmesiyle bakır üretimindeki devlet payı 1939'da % 100'e, demir üretimindeki payı 1939'da %100'e, taşkömürü üretimindeki payı 1941'de %100'e, linyit üretimindeki payı 1945'te % 81'e, krom üretiminde payı

1945'te % 57'ye, ve kükürt üretimindeki payı 1959'da % 100'e yükselmiştir. Yine enerji üretimi alanına da el atan Etibank tarafından birçok hidroelektrik ve termik santral inşa edilerek Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanması için çalışmalar yapılmıştır. Çatalağzı Santrali, Sarıyar Santrali, Soma Santrali, Tunçbilek ve Seyitömer Santralleri, Hazar Santrali gibi birçok enerji santrali Etibank vasıtasıyla elektrik üretimine geçmiştir. 1960'a geldiğimizde maden alanında olduğu gibi, enerji üretiminde ülke enerjisinin yarıya yakını Etibank'ın inşa ettirdiği santrallerden karşılanmıştır. Böylece Etibank Türkiye maden ve enerji üretiminin büyük kısmını eline almıştır.

Bütün bu çalışmalar sonucunda 1925–1935 döneminde madencilik GSMH içerisindeki payı ortalama % 0,69, 1935–1950 döneminde ortalama % 1,41, 1950-1959 arasında ise ortalama % 1,69 olmuştur. 1960'ta bu rakam % 2,09 seviyesine yükselmiştir. Fakat dünya ekonomisinde gelişmiş ülkelerde madencilik GSMH içindeki payının % 5-10 arasında olduğu düşünülürse, Türkiye'de madenlerden yeteri düzeyde faydalanılmadığı açıktır.

Türkiye'nin çeşitli illerinde Etibank'ın açtığı maden işletmeleri sayesinde sosyal tesisler, hastaneler, okullar da inşa edilmiş, bu imkânlar işletme personeliyle bölge halkının hizmetine sunulmuştur. Bu da ilgili bölgelerin sosyo-kültürel gelişimine katkı sağlamıştır. Örneğin Ergani Bakır İşletmesi'nin bulunduğu Elazığ Maden ilçesinde 1945'te açılan hastane, o zamanlar için bölgenin en donanımlı hastanesi olmuştur. 1959 yılında 31 yataklı olarak hizmet veren hastanede, 12'si sağlık personeli, 16'sı idareci ve çeşitli birimlerde olmak üzere 28 kişi istihdam edilmiştir. Genel cerrahi ameliyatlarının da yapıldığı bu hastane daha sonra SSK'ya devredilmiştir.

Etibank'ın Türkiye istihdamına katkıları oldukça fazla olmuştur. Bankacılık hizmetiyle beraber, tüm maden işletmelerindeki çalışan personel sayısı işçilerle beraber 20 binin altına hiç düşmemiştir. 1957'de 47 binden fazla kişi Etibank tarafından istihdam edilmiştir. Bu sayede iktisadi bir kuruluş olarak Türkiye'de en fazla istihdam sağlayan kuruluşlar arasında yer almıştır.

1960 yılından itibaren Etibank, madencilik çalışmalarına devam etmiştir. Sülfürik asit tesisleri, bor madeni tesisleri, alüminyum tesisleri, cıva tesisleri, fosfat üretim tesisleri, wolfram tesisleri gibi yeni tesisler açarak hem daha fazla alanda

çalışmaya başlamış hem de ülke ekonomisiyle istihdamına katkı sağlayarak ülkedeki sayılı kuruluşlar arasındaki yerini almıştır.

Sonuç olarak, maden çıkarımı ve işlenmesinin yapıldığı Etibank maden işletmeleri, çevresine ve ülke ekonomisine birçok etki yapmıştır. Bu yatırımların ekonomik değerlerinden başka, sosyo-kültürel, demografi ve şehirleşme alanlarında da etkileri olmuştur. Yeni il ve ilçelerin kuruluş ve mevcutların sosyo-kültürel gelişmesi üzerine katkıları olmuştur. Bu fabrikaların kurulmasıyla bölgelerin nüfusunda zamanla büyük artışlar yaşanmıştır. İlgili bölgelerin pek çok medeniyet unsuru ile tanışması bu sayede olmuştur. İşletme bölgelerindeki ekonomik faaliyetler bu sayede çeşitlilik arz etmiş ve hem bölge ekonomisine hem ülke ekonomisine kazançlar sağlanmıştır. Bu sayede il ve ilçelerin ticari hayatında bir canlılık meydana gelmiştir. Ancak 1970’li yıllardan sonra bazı maden ocaklarında cevher tenorlarının düşmesi, fabrikaların maden üretiminde düşüşleri beraberinde getirmiştir. Bu durum ise, hem nüfusu hem de ticari hayatı olumsuz etkilemiştir. Fabrikalardan zamanla işçilerin çıkartılması, nüfusun azalmasına ve ticari hayatın durgunlaşmasına sebep olmuştur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında birçok sektörde olduğu gibi, öncelikli olarak madencilik sektöründe de milli iktisat, milli sermaye ve Devletçilik yaklaşımı benimsenmiştir. Liberal ekonomi politikasının benimsendiği Demokrat Parti Dönemi ile birlikte, madencilik sektöründe de Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki millileştirme politikasının aksine özel teşebbüslere dayalı ekonomi uygulamalarına ve yabancı sermayeye yönelme süreci başlamıştır. Bu süreç günümüze doğru özelleştirme siyasetine dönüşmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Katalogu

Başbakanlık Kararlar Dairesi Başkanlığı Evrakı Katalogu

Başbakanlık Muemelat Genel Müdürlüğü Evrakı Katalogu

II. RESMİ YAYINLAR VE SÜRELİ YAYINLAR

1285 Tarihli Maden Nizamnamesi (Matbu Basım 10 Şubat 1959)

1936 ve 1937 Maden İstatistiği

Düstur Birinci Tertip, C. 8.

Düstur Üçüncü Tertip, C. 2.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 12, Birleşim 41, Ankara, 1967.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 18, Birleşim 1, Ankara, 1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 3, Birleşim 44, Ankara, 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt 12, Birleşim 39, Ankara, 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt 8, Birleşim 26, Ankara, 1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 3, Cilt 20, Birleşim 33, Ankara, 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima Senesi 2, Cilt 1, Birleşim 2, Ankara, 1931.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima Senesi 2, Cilt 16, Birleşim 65, Ankara, 1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 1, Cilt 12, Birleşim 78, Ankara, 1936.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 1, Cilt 4, Birleşim 38, Ankara, 1935.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 20, Birleşim 1, Ankara, 1937.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 20, Birleşim 3, Ankara, 1937.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İçtima Senesi 4, Cilt 27, Birleşim 77, Ankara, 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İçtima Senesi 1, Cilt 1, Birleşim 3, Ankara, 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 8, İçtima Senesi 2, Cilt 5, Birleşim 62, Ankara, 1947.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 8, İçtima Senesi 3, Cilt 12, Birleşim 73, Ankara, 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 9, İçtima Senesi 4, C. 29, Birleşim 55, Ankara, 1954.

Resmi Gazete

Akşam

Cumhuriyet

Ulus

Vakit

Tanin

III. TETKİK ESERLER

1. Kitaplar

12.000.000 Türk Liralık İkramiyeli % 5 Faizli 1933 İstikrazı, Ankara, 1934.

50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, Ankara, 1973.

ALKİN, Erdoğan; *Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi*, İstanbul, 2010.

APAK, Kemalettin - Cevdet Aydınelli - Mehmet Akın; *Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1952.

ARSLANTAŞ, Yüksel; *Prehistorik Çağlarda Anadolu’da Madencilik (En Eski Çağlardan Asur Ticaret Kolonileri Dönemine Kadar)*, Elazığ, 2008.

Atatürk Madencilik ve MTA 1935-1981, Ankara, 1981.

Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C. 3, Ankara, 2014.

BAYSAL, Mediha Muzaffer; *Ergani Bakır Yatağı*, İstanbul, 1934.

BİLGİN, Ahmet Can; *Türkiye’de ve Dünyada Madencilik*, Ankara, 1972.

BORATAV, Korkut; *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, 1990.

BOZDEMİR, Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul, 2011.

BÜLBÜL, Yaşar; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010.

Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara, 1938.

Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1989.

Cumhuriyetimizin 50. Yılında Etibank; Ankara, 1973.

ELDEM, Vedat; *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994.

-----; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994.

ERGENE, Lütfi; *Geçmişten Günümüze Bakır Maden*, Maden, 1995.

Etibank 1963 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1964.

Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi 1959 Faaliyet Raporu, Ankara, 1960.

Etibank, Ankara, 1949.

FINDIKGİL, Yavuz, *Maden Hukuku*, İstanbul 1966.

GÖZE, Ayferi; *Maden ve Petrol Hukukumuz (Ders Notları)*, İstanbul, 1976.

GÜNLÜBOL, Mehmet– Cem Sar; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara, 1996.

Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961), Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C. 2, Ankara, 2013.

Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950), Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C. 1, Ankara, 2013.

İLERİ, Ülkü; *Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Ekim, 2009.

İNAN, Afet; *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, 1972.

-----; *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Ankara, 1982.

-----; *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara, 1989.

KAYRA, Cahit; *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar*, C. 1, İstanbul, 2013.

KEPENEK, Yahya– Nurhan Yentürk; *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1994.

KIRŞAN, Halil İbrahim; *Madencilik Sektöründe Yeniden Yapılanma*, İstanbul, 1999.

KİPAL, Ulaş - Özgür Uyanık; *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, İstanbul, 2001.

Maden 1986 İlçe Yıllığı, İstanbul, 1986.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1935-1973 Biyografisi, Ankara, 1973.

MTA'nın 75 Yılı, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011..

ÖKÇÜN, Ahmet Gündüz; *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1997.

-----; *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları*, (Yavuz Abadan'a Armağan - Ayrı Basım), Ankara, 1969.

QUATAERT, Donald; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası (1822-1920)*, Çev. N. Özok Gündoğan-A. Zana Gündoğan, İstanbul, 2009.

Tarihe Düşülen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanı'nın Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987), Ed. Hasan Yılmaz, Ankara, 2011.

TEKELİ, İlhan - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul, 2009.

-----, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul, 2009.

-----; *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, İstanbul, 2009.

TEZEL, Yahya Sezai; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 1994.

TIZLAK, Fahrettin; *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara, 1997.

TOKGÖZ, Erdinç; *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, Ankara, 2001.

TÜRK, Hikmet Sami; *Madenlerin Devletleştirilmesi*, (Prof. Dr. Akif Erginay Armağanı (Ayrı Basım), Ankara, 1981.

Türkiye İş Bankası Tarihi, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2001.

Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu 2001 Yıllık Faaliyet Raporu.

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı İlk 50 Yıl (1954-2004), Ankara, 2005.

Türkiye'de Madencilik Tarihi ve MTA, Ankara, 1985.

Türkiye'de Marşal Planı (01.07.1952-30.09.1952), C. 12.

Türkiye'de Marşal Planı (1.1.1955 – 31.3.1955), C. 22.

ULUTAN, Burhan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987.

ÜNAL, Çiğdem; *Türkiye'de Sanayi (Sanayinin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı)*, Erzurum, 2010.

ÜNALAN, Güner; *Türkiye'de Madencilik Ekonomideki Yeri ve Önemli Maden Yataklarımız*, Ankara, 1989.

WEİSBAND, Edward; *II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. Ali Kayabal, C. 1, İstanbul, 2000.

YILDIRIM, Recep; *Uygarlık Tarihine Giriş, İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları*, Ankara, 2004.

2. Makaleler

“1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü”, *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 9. Kongresi*, Ankara, 1985, s. 369-389.

“Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Tanıtımı”, *Etibank Bülteni*, S. 6, Ankara, 1977, s. 17-21.

“Ergani Bakır İşletmesi”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, 1949, s. 196.

“Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi”, *Etibank Dergisi*, S. 2, Ankara, Haziran 1967, s. 3-18.

“Madenciliğimizin 18 Yıllık Bilançosu”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 25, Ankara, 1941, s. 423-442.

“MTA Enstitüsü Faaliyeti 1953 ve 1954 Yılında Yapılan Başlıca İşler”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 46-47, Ankara, 1955, s. 133-145.

“Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Ankara, 1945, s. 246-286.

“Türkiye Madenciliğinin 1943 Bilançosu”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 31, Ankara, 1944, s. 1-10.

“Türkiye Madencilik Faaliyeti”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 44-45, Ankara, 1953, s. 1-11.

“Türkiye Madencilik Faaliyeti”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 46-47, Ankara, 1954, s. 115-132.

“Türkiye Madencilik Faaliyeti”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 48, Ankara, 1956, s. 205-211.

“Türkiye ve Krom”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Ankara, 1936, s. 23-36.

“Umumi Maden Durumu: 1939 Senesinde Madencilik”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Ankara, 1940, s. 6-11.

ACATAY, Abdulgafur; “Murgul Bakır Fabrikası'nın Yaptığı Gaz Zararları”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, C. 18 (A), S. 1, İstanbul, 1968, s. 1-15.

AĞAR, Ömer Kemal; “Hava Demiryolu Nasıl Açıldı”, *Altan Elaziz Halkevi Dergisi*, S. 34, 28 İlkkanun 1937, s. 14-15.

AKALIN, Uğur Selçuk – Suat Tüfekçi; “ Türkiye’nin Petrol Politikaları ve Enerji Özelleştirmelerine Bir Bakış”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul, 2014, s. 51-66.

AKSOY, Sıddık; “Cumhuriyet Dönemi Madenciliğinde Etibank”, *Etibank Bülteni*, S.79, Ankara,1985, s. 22-26.

AKYEL, Kazım; “Keçiborlu Kükürt İşletmesi”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 113-116.

ALTUNBAY, Mustafa; “Klasik Dönemde Osmanlılarda Madencilik”, *Türkler*, C. 10, Ankara, 2002, s. 791-801.

ARSLAN, İsmail; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Maden Şehri: Balya (1839-1923)”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, C. 3, S. 2, Şubat, 2010, s. 41-54.

AYDIN, Mehmet Akif; “Arazi Kanunnâmesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 346-347.

BALCI, Ercüment; “Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant’a Göre Menabi-i Ma’deniyemiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 145, Ağustos 2003, s. 93-112.

BAŞGÖZE, Cemil; “Madencilik Bakımından Etibank’ın 1961 Faaliyeti”, *Etibank 1962 (Yıllık Dergi)*, Ankara, 1962, s. 7-11.

BAYTAL, Yaşar; “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Ankara, 2007, s. 545-567.

BEKİŞOĞLU, Kırâç Ali; “Türkiye’de Krom Madenciliği”, *Madencilik*, S. 2/5, Ankara, 1961, s. 305-315.

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya; “Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Konya, 2009, s. 99-109.

BİLKUR, Şefik; “Madencilğin Dünya Ekonomisindeki Mevkii ve Türkiye Maden Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 50-65.

BORATAV, Korkut; “İktisat Tarihi (1908-1980)”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C. 1, İstanbul, 2005, s. 297-380.

BÜLBÜL, İsmail; “Balya-Karaaydın Maden Şirketi İşçileri (1901-1922)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 24, Balıkesir, 2010, s. 227-240.

CANKUT, Sezai; “Türkiye’de Bakır İşletmeleri”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 118-121.

CİN, Halil; “Osmanlı Toprak Hukukunda Mirî Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin Türk Medeni Kanunu Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, Ankara, 1966, s. 745-798.

ÇAĞATAY, Neşet; “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 2, S. 1, Ankara, 1943, s. 117-126.

ÇEVİK, Mehmet – Özkan Demir; “Etibank Ergani Bakır İşletmesi'nin Kuruluşu ve Elazığ'ın Maden İlçesine Getirdikleri”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 7, Ankara, 2014, s. 27-39.

ÇİLİNGİR, Yalçın; “Madencilüğümüzün Evrimine Toplu Bir Bakış”, *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 4. Kongresi*, Ankara, 1975, s. 51-105.

DEMİR, Ahmet; “Atatürk Döneminde Türkiye’de Enerji Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, s. 207-218.

DEMİR, Özkan; “Madencilğin Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkileri: Etibank Ergani Bakır İşletmesi Örneği”, *1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Mustafa Talas, Ankara, 2013, s. 179-190.

DENİZ, Taşkın - Ünal Özdemir; “Ekonomik Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Zonguldak Maden Kömürü Havzasında Yabancı İşçiler”, *Journal of New World Sciences Academy*, C. 9, S. 4, Ekim, 2014, s. 1-20.

DOĞANAY, Rahmi; “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Elazığ, 2000, s. 223-230.

EGERAN, Necdet; “Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü’nün Maksudı ve Faaliyeti”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 99-104.

ENGİN, Tandoğan; “Türkiye’nin Maden Kaynakları ve Maden Aramalarında MTA’nın Rolü”, *Dünyada ve Türkiye’de Madencilik Sanayileşmedeki Önemi*, Ankara, 1985, s. 91-107.

ENVER, Sadreddin; “Maden Kazaları”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 16, Ankara, 1939, s. 19-33.

ERDOĞAN, Selim; “Türkiye’de Sanayileşmenin Tarihi Gelişimi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 5, Diyarbakır, 1992, s. 375-384.

ERGEN, Kenan; “Kalkınan Türkiye’nin Elektriklendirilmesi ve Etibank’ın Hizmetleri”, *Etibank Dergisi*, S. 1, Ankara, Mart 1967, s. 29-32.

EROĞLU, Nadir; “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 2, İstanbul, 2007, s. 66-73.

EŞİYOK, Bayram Ali; “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü”, *Memleket Siyasi Yönetim*, C. 4, S. 11, Ankara, 2009, s. 86-131.

ETHEM, Mehmet Yaşar; “Türkiye’de Önemli Bakır Yatakları Hakkında Kısa Not”, *Madencilik*, S. 13/2, Ankara, 1974, s. 153-154.

EYÜBOĞLU, Cemal; “Hukukî ve Mali Bakımdan Türkiye Madenciliği”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 150-156.

EZER, Feyzullah; “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’ye Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Elazığ, 2005, s. 158-162.

GRANİGG, Bartel; “Türkiye Demir Endüstrisi ve Hammaddeleri”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Ankara, 1936, s. 7-10.

GULEMAN, Abdullah Hüsrev; “Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Ankara, 1938, s. 25-31.

GÜR, Betül; “Sanayi Planlarının Hazırlanmasına Temel Teşkil Eden Raporlar”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 25, İstanbul, 2006, s. 203-213.

GÜRATA, Yusuf; “Divriği Demir İşletmesi”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 109-113.

HAYKIR, Yavuz; “Demiryolunun Elâzığ’a Gelişi”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXVII, İzmir, 2016, s. 241-307.

İŞİTAN, Yahya; “Dünkü ve Bugünkü Haliyle Hazar Santrali”, *Etibank Dergisi*, S. 2, Ankara, Haziran 1967, s. 37-41.

İÇTEN, Cavit; “Sarıyar Hidroelektrik Santrali Tevsiinin Açılışı”, *Etibank Dergisi*, S. 1, Ankara, Mart 1967, s. 39-41.

İLERİ, Turgut; “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Maden İşçilerinin Çalışma Hayatına İlişkin Yapılan Düzenlemeler”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, C. 6, S. 2, Şubat, 2013, s. 1449-1467.

-----; “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Madencilik’in Genel Durumu ve Atatürk’ün Madencilikle İlgili Düşünceleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 19, Kastamonu, 2011, s. 287-296.

İZBIRAK, Reşat; “Türkiye’de Madencilik”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 3, S. 2, Ankara, 1945, s. 213-229.

KALAYCI, İrfan; “Atatürk’ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar”, *Maliye Dergisi*, S. 156, Ankara, 2009, s. 152-176.

KARA, Murat; “Ereğli Kömür Havzası’nda II. Mükellefiyet (Zorunlu Çalıştırma, 1940-1947)”, *Zonguldak Karaelmas Ünv. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 14, Zonguldak, 2011, s. 411-436.

-----; “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1829-1920)”, *History Studies*, C. 5, S. 1, Samsun, 2013, s. 223-250.

KARABULUT, Pakize Çoban; “II. Dünya Savaşı Yıllarında Milli Korunma Kanunu ve Ege Kırsalında Etkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 22, İzmir, 2015, s. 371-398.

KARAKAŞ, Nuri; “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 2, İzmir, 2010, s. 447-482.

KARTALKANAT, Ahmet; “Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 38, Ankara, 1991, s. 51-67.

-----; “Hükümet Programlarında Madencilüğün Yeri”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 40, Ankara, 1992, s. 63-72.

-----; “Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 36, Ankara, 1990, s. 65-71.

KAŞTAN, Yüksel; “Atatürk Döneminde Sanayileşme ve Karabük Demir-Çelik İşletmeleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 11, S. 2, Kastamonu, 2003, s. 487-502.

KESKİN, Özkan; “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, *OTAM*, S. 29, Ankara, 2011, s. 125-147.

KESKİN, Nuray Ertürk; “1940: Savaşa Karşı Ulusal Korunma”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949*, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara, 2008, s. 15-157.

KIPÇAK, Cemal; “Garp Linyitleri İşletmesi”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 121-125.

KOÇ, İbrahim Ceyhan; “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 1, Erzurum, 2000, s. 145-168.

KORALTÜRK, Murat; “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, C. 17, Ankara, 2002, s. 581-597.

KORUM, Uğur; “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, s. 63-78.

KÜLÜNK, Hasan; “Atatürk’ün Enerji ve Maden Politikası”, *Etibank Bülteni (60. Yıl Özel Sayısı)*, S.55, Ankara, 1983, s. 27-32.

LOKMAN, Kemal; “Türkiye’de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 72, Ankara, 1969, s. 219-246.

MAKAL, Ahmet; “Türkiye’de 1920-1963 Döneminde Sosyal Güvenlik Alanındaki Gelişmeler”, *Türkler*, C. 17, Ankara, 2002, s. 483-493.

MUTAF, Abdulmecit; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü”, *History Studies*, C. 2, S. 2, Samsun, 2010, s. 293-304.

MUTLU, Sevda; “1930’lar Türkiye’sinde Devletçilik Tartışmaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, Sivas, 2007, s. 31-52.

MUTUK, Mahmut Rasim; “Türkiye Petrol Hamlesi ve Dünya Petrol Durumu”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 45, Ankara, 1953, s. 1-2.

OKYAY, Volkan; “Sivas-Divriği Demir Yatakları”, *Madencilik Türkiye*, S. 23, Ankara, 2012, s. 54-56

ÖĞRETEN, Ahmet; “Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 31, Erzurum, 2006, s. 135-160.

ÖNSOY, Murat; “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1, Ankara, 2012, s. 93-120.

ÖZDAĞ, Abdullah; Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhabesi (1850-1870), *Turkish Studies*, Cilt 9, S. 7, Ankara, 2014, s. 463-473.

ÖZDEMİR, Süleyman; “Türkiye’de Zorunlu Çalışma Uygulamaları”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı, 41-42, İstanbul, 1998, s. 181-213.

ÖZER, Halis; “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası’nın Rolü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 69, S. 2, Ankara, 2014, s. 351-357.

ÖZTÜRK, İbrahim Mert; “II. Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, Ankara, 2013, s. 135-166.

ÖZTÜRK, Serdar – Fatih Yıldırım; “Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Sivas, 2009 s. 145-165.

ÖZYURT, Hasan; “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları Ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 19, İstanbul, 1981, s. 119-148.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avârız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 108-109.

SELİK, Mehmet; “Petrol Kanunu ve Alınan Neticeler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 16, Ankara, 1961, s. 47-75.

SEMİZ, Yaşar; “1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Sanayi Politikası”, *Türkler*, C. 17, Ankara, 2002, s. 710-718.

SOYLU, Perihan – Özlem Yaktı; “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 365-379.

ŞEKER, Kadir; “Türkiye’de Kamu İktisadi Teşekküllerine Bir Örnek: Keçiborlu Kükürt Fabrikası”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl; 2, Sayı; 3, Isparta, 2010, s. 93-102.

TAMZOK, Nejat; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 4, Ankara, 2008, s. 179-204.

-----; “Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Sonuçları”, *Türkiye 19. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Fuarı Bildirileri*, İzmir, 2005, s. 5-20.

TAŞMAN, Cevat Eyüp; “Petrolün Türkiye’de Tarihi”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 39, Ankara, 1949, s. 14-22.

TEKELİ, İlhan; “II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları”, *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı*, Ankara, 1980, s. 289-327.

TEMİZER, Abidin - M. Selçuk Özkan; “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları”, *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 3, S. 4, Samsun, 2013, s. 1-17.

TIZLAK, Fahrettin, “Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.98, İstanbul 1995, s. 75-91.

-----; “Ma’adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdarî Düzenindeki Yeri (1775-1867)”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 3, Ankara, 1999, s. 925-941.

-----; “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Osmanlı*, C. 3, Ankara, 1999, s. 312-321.

-----; “Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik”, *Türkler*, C. 7, Ankara, 2002, s. 407-414.

-----; “XVIII. Yüzyıl Sonu İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Enver Çakar, C. 1, Elazığ, 2013, s. 349-365.

TOKGÖZ, Erdiç; “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. II, Ankara, 2004, s. 319-368.

TOKLU, Hakkı; “Etibank’ın 15. Çalışma Yılı Münasebetiyle Madencilliğimize Bir Bakış”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 10, S. 237, İstanbul, 1949, s. 9-14.

-----; “Madencilik Tarihimize Bir Bakış”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 134-143.

TOPÇUOĞLU, Hamide; “Etibank ve Sosyal Politikası”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1-2, Ankara, 1956, s. 287-328.

TURAN, Murat; “Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi”, *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi*, Ankara, 1981, s. 47-63.

VANER, Kemal Süleyman; “Etibank (Etibank’ın On Senelik Finansman ve İşletme Faaliyetine Toplu Bir Bakış)”, *Türk Ekonomisi*, S. 45/47, Ankara, 1947, s. 157-165.

VARLIK, Mustafa Bülent; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenlerde Çalışma Koşulları Üzerine Bir Derleme/Deneme”, *Ekonomik Yaklaşım*, C. 2, S. 4, Ankara, 1981, s. 191-210.

YENER, Hadi; “Keban Madeninin Tarihçesi ve Jeolojik Vaziyeti”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Ankara, 1937, s. 12-21.

YILDIRIM, İsmail; “Cumhuriyet Dönemi Demiryolu İnşaatlarının Mali Kaynakları ve İlk İç Borçlanmalar (1923-1950)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XV, Sayı 44, Ankara, 1999, s. 604-619.

YILDIRIM, Mustafa – Handan Çakmak; “Etibank Şark Kromları İşletmesi Müessesesi”, *Etibank Bülteni*, S. 7, Ankara, 1977, s. 6-10.

YILMAZ, Aslı; “1925: Karşı-Devrimciliğin Tasfiyesi ve Cumhuriyetin Yönetmel Kuruluşu”, *Açıklamalı Yönetim Zamanizini: 1919-1928*, C. II, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara, 2012, s. 1737-1907.

YILMAZÇELİK, İbrahim - Sevim Erdem, “Sultan II. Abdülhamit Döneminde Selanik-Manastır, Selanik-İstanbul Demiryolları Güzergâhlarında İşletilen Madenler”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 1, Ankara, 2014, s. 157-184.

YİĞİT, Ali; “Keban Kasabası'nın Kuruluş ve Gelişmesine Etki Eden Coğrafi Faktörler”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (TÜCAUM)*, S. 6, Ankara, 1993, s. 411-423.

YÜKSEL, Dilek Yiğit; “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye’de Demokrat Parti (1954-1957)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVII, S. 79, Ankara 2011, s. 97-130.

ZARAKOLU, Avni; “Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1-4, Ankara, 1958, s. 165-194.

ZİMMER, Ernst; “Murgul Bakır Madeni”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Ankara, 1938, s. 13-19.

IV. LİSANSÜSTÜ TEZLER

BAĞIRSAKÇI, Selami; *Dünya’da ve Türkiye’de Madencilik Sektörü (Tarihi Gelişimi, Politikalar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, TODAİE Uzmanlık Tezi, Ankara, 2000.

BİRLİK, Gültekin Kamil; *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

ÇATAL, Gökhan; *Antik Anadolu Madenciliği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.

DEMİR, Özkan; *Ergani-Maden Bakır İşletmesi Tarihi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2010.

GENÇ, Hamdi; *Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

GÜLER, Yavuz; *Marshall Planı ve Türkiye’de Marshall Planı’nın Uygulanışı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

İLERİ, Turgut; *Türkiye Cumhuriyeti’nin Madencilik Politikaları (1923-1960)*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2009.

KAHRAMAN, Serpil; *(1929 – 1939) İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

KARA, Murat; *Ereğli Kömür Havzası ve Cumhuriyet Dönemi Şekillenışı*, Abant İzzet Baysal Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2009.

KESKİN, Özkan; *Orman ve Ma’âdin Nezâreti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

ÖZGEN, İhsan Fuat; *Cumhuriyet Dönemi’nde Celal Bayar’ın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

TOY, Erkan; *Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve Yatırımlar*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

TÖREN, Tolga; *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

TUNA, Serkan; *Türkiye’de Devlet İşletmeleri (1930-1940)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

TÜMÜKLÜ, Şahin; *Garp Linyit Müesseseleri (GLİ İşletmeleri)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

V. WEB KAYNAKLARI

Divriği Madenleri Müessesesi, <http://divrigiderneği.com/icerik.asp?KID=8> (Erişim Tarihi: 12.04.2016)

<http://www.cates.gov.tr/tarihce/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2016)

<http://www.mta.gov.tr/v2.0/default.php?id=tarihce> (Erişim Tarihi: 20.05.2013)

AVŞAROĞLU, Nadir; “Hükümet Programları ve Cumhuriyet Dönemi Madenciliğimiz” www.maden.org.tr/resimler/ekler/95f15384c2a79ce_ek.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2014)

AVŞAROĞLU, Nadir; “Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri”, http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/4cdde86a4560c17_ek.pdf?tipi=23&turu=X&su_be=0 (Erişim Tarihi: 27.03.2013)

ÜLKEKUL, Cevat; “Taş Kömürü Havzasında (İşletmelerinde) Bahriye Nezareti Yönetimi (1865-1908) ve Dilaver Paşa Nizamnamesi” <http://kentvedemiryolu.com/indir.php?dosya=TAS-KOMURU-HAVZASINDA-ISLETMELERINDE-BAHRIYE-NEZARETI-YONETIMI-1865-1908-VE-DILAVER-PASA-NIZAMNAMESI.pdf> (Erişim Tarihi: 22.04.2015)

EKLER

EK-A: Tez Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Özkan DEMİR
Öğrenci Numarası	121211202
Enstitü Anabilim Dalı	TARİH
Programı	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
Tez Başlığı (Türkçe)	Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 195 sayfalık kısmına ilişkin, 26/.../2016 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 26'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
Danışmanın Adı-Soyadı

(İmzası)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü. LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

**EK-1: Etibank İşletmeleri'nin 1935-1944 Yıllarındaki Maden Üretim Miktarları
(Üretimler Ton üzerindedir.)**

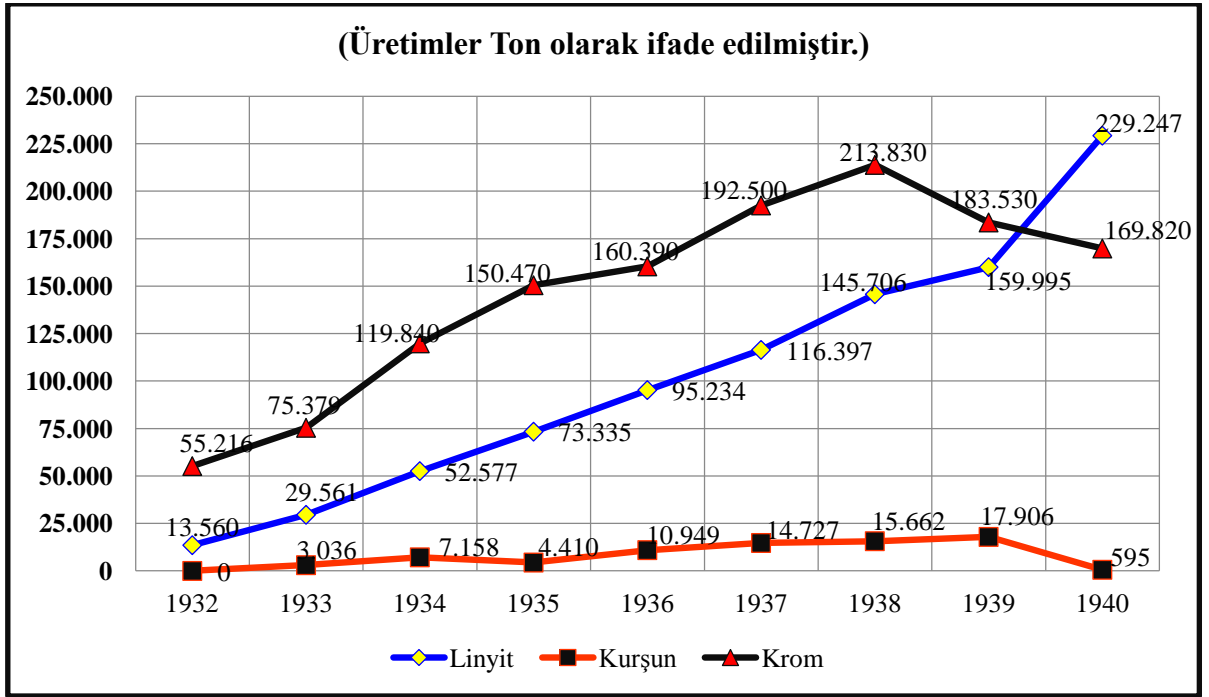
Yıllar	Taşkömürü	Linyit	Demir	Krom	Bakır	Kükürt
1935	2.340.491	-	-	-	-	2.178
1936	2.298.649	-	-	23.000	-	2.930
1937	2.306.869	-	-	49.000	653	3.383
1938	2.588.957	76.000	76.507	95.010	2.240	3.806
1939	2.696.397	97.365	231.316	105.067	6.736	815
1940	3.019.458	149.256	130.337	92.123	8.754	3.441
1941	3.019.626	176.789	49.673	63.996	10.507	2.176
1942	2.509.614	266.190	19.044	31.165	8.257	2.617
1943	3.162.105	419.659	91.751	60.030	9.730	3.779
1944	3.559.279	531.814	90.430	67.864	11.050	3.327

**EK-2: 1947 İktisadi Kalkınma Planı'nda Madencilik Alanında Düşünülen
Harcama Tutarı**

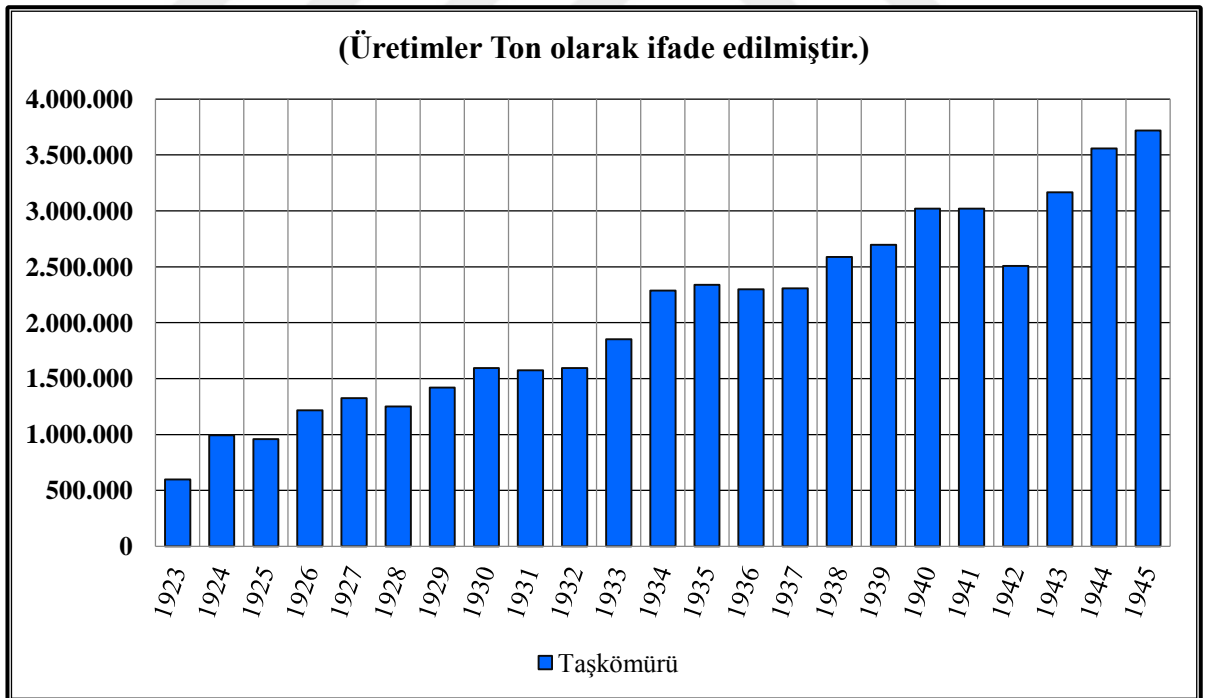
Madencilik Alanı	İç Yatırım Tutarı (TL)	Dış Yatırım Tutarı (TL)	Toplam (TL)
Demir-Çelik	35.000.000	93.290.000	128.290.000
Krom	1.800.000	800.000	2.600.000
Bakır	5.800.000	10.000.000	15.800.000
Kükürt	3.750.000	1.500.000	5.250.000
Demir	5.000.000	7.000.000	12.000.000
Kurşun	3.200.000	3.900.000	7.100.000
Kömür (Ereğli)	149.500.000	218.600.000	368.100.000
Garp Linyitleri	13.200.000	24.600.000	37.800.000
Tuz	17.000.000	-	17.000.000
Toplam	234.250.000	359.690.000	593.940.000 TL

Kaynak: "1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü", *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 9. Kongresi*, Ankara, 1985, s. 379.

EK-3: 1932-1940 Yılları Arasında Bazı Madenlerin Üretim Grafiği

EK-4: Zonguldak Taşkömürü Havzası'nda Cumhuriyet Döneminde Üretim Miktarı

EK-5: Türkiye’de Yıllara Göre GSMH ve GSMH’de Madencilik Yeri
(Rakamlar Milyon Dolar üzerindedir)

Yıllar	Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)	GSMH’de Madencilik	Madencilik Payı (%)
1925	816	4	0.49
1930	714	4	0.56
1935	687	7	1.02
1940	1630	22	1.35
1945	3804	70	1.84
1950	3083	45	1.46
1955	6120	94	1.54
1960	8833	185	2.09

Kaynak: Selami Bağırsakçı; *Dünya’da ve Türkiye’de Madencilik Sektörü*, TODAİE

Uzmanlık Tezi, Ankara, 2000, s. 107.

EK-6: Mustafa Kemal Atatürk, Ergani Bakır İşletmesi’ni ziyaretinde işletme müdürü Şevket Turgut’tan bilgi alırken (Ulus Gazetesi - 19 İkinci Teşrin (Kasım) 1937)

EK-7: Başbakan Celal Bayar'ın açılışını yaptığı Keçiborlu Kükürt Fabrikası ile ilgili Akşam Gazetesi'nin haberi (Akşam Gazetesi – 25 Ağustos 1935)

Sahife 2

AKŞAM

25 Ağustos 1935

SON TELGRAFLAR

İngiliz - İtalyan harbi ihtimalinden bahsediliyor

Amerika gazetelerine göre İtalya Maltaya taarruz edecekmiş, İngiltere tedbir alıyor

Paris 25 (Akşam) — Habeş'ten dolayı İngiltere ile İtalya arasında baş gösteren gerilim artıyor. İngiltere, karar verdiği gibi, zecri tedbirler alması iki hükümet arasında bir harp çıkması ihtimali vardır. Amerika gazeteleri M. Musolininin bu harbi göze aldığı ve Maltaya saldıracağını yazıyorlar.

Diğer taraftan Maltada zıgnaklar, gaz hücumlarına karşı korunma tedbirleri alınmaktadır. İngiltere Akdeniz filosunu kuvvetlendirmiştir. Buradaki depoları birçok malmazene ve cephaneye göndermiştir.

Alman gazeteleri İtalyanın beslediği büyük emeller yüzünden bir İngiliz-İtalyan harbinin önü alınmayacağını yazıyorlar.

İtalya Habeşistana yeniden üç vapur asker göndermiştir. Sevki kararlaştırılan beş fırka Eylülün on-beşine kadar yola çıkacaktır. Diğer taraftan Habeşliler de büyük hazırlıklar yapıyorlar. 16 yıldan 25 yaşına kadar herkes silah altına geçirilmiştir. Habeşis-

tanda en güzüde askerler bu yaş arasındakilerdir.

İngiltere artık tavassutta bulunmayacak

Paris 25 (Akşam) — Havas ajansının bildirdiğine göre İngiltere Fransaya bir tebliğ göndermiştir. Tebliğde, şimdiye kadar çalışmaları hiç bir netice vermediğinden bundan böyle İtalyan-Habeş işinde tavassutta bulunmayacağını bildirmiştir.

Mussolininin iki oğlu geliyor

Roma 25 (A.A.) — Duçenin iki büyük oğlu Bruno ile Vittorio, gönüllü olarak doğu Afrikasına hareket etmeden önce ikinci mü-lâzim elbiselerini giyerek Parijli spor soyasetinin bir toplantısına iştirak etmişlerdir. Bu toplantıda faşist fırkası genel sekreteri ile İtalyan olimpiyat âlemine mensup zevat ve komite direktörleri üyeleri hazır bulunmuştur.

Genel sekreter B. Starace, çok heyecanlı ve coşkulu bir hava içinde Bruno ve Vittorioya parti tarafından hediye edilmiş olan silahları vermiştir.

Japonyada ansefali letarjik

Bir kaç ay içinde 1500 kişi öldü

Londra 25 (Akşam) — Tokyodan gelen haberlere göre bütün Japonyada ansefali letarjik hastalığı hüküm sürüyor. Ölenler çoktur. Son yalar içinde 1500 kişi ölmüştür. Japon hükümeti tedbir alıyor.

Akdeniz İngiliz filosu

Malta 24 (A.A.) — Akdenizdeki İngiliz filosunun kuvvetlendirileceği hakkındaki haber burada resmen yalanlanmaktadır.

Staviski davası

Paris 24 (A.A.) — Staviski davasının görülmesine teğrisininin dönüldüğüne başlanacağı haber alınmıştır. İddia makamını bizzat cumhuriyet genel savmanı işgal edecektir.

Bir köşk yandı

İçindeki 500 lira para da kül oldu

Ösküdar'da Kısıklıda Sarıkaya mahallesinde bay Saide ait ve damadları bay Mustafa ile bay Hakkın oturdukları üç katlı köşkten dün gece yangın çıkmıştır.

İtfaiye geldiği zaman köşkü tamamen alev arasında bulmuş ve bütün gayretlere rağmen aşayın olan köşk tamamen yandıktan sonra ateş söndürülebilmiştir. Yangında bay Saidin kızına ait beş yüz lira nakit paranın da kurtarılamadığı anlaşılmıştır. Köşk sigortasızdır. Yangının neden çıktığı tahkik ediliyor.

İzmirde garpi yarışları

İzmir 25 (Akşam) — Şarpi yarışlarında Refik birinciliği kazan-

Emanullah İtal-yadan ayrılmamış

Efğan hududuna gittiği haberi doğru değil

Romadan Londra gazetelerine bildiriyor: Eski Efğan kralı Amanullah hanın Rus - Efğan hududunda bulunduğu ve aynı zamanda Hindistan hududunda kabilelerin toplandığı hakkında çıkan yayıların Bombay esham borsasında panik uyandırmış olması Romada hayretle karşılanmıştır.

Çünkü Amanullah han İtalyadadır. Birkaç hafta Majeur gölü sahlinde Streda ailesi ile birlikte kaldıktan sonra bugünlerde Romaya döndü. Büyük oğlu yanındadır. Birkaç güne kadar tekrar Majeur gölüne döncekleri zamlanıyor.

Kuleli askeri lisesinde su sporları

Kuleli askeri lisesinde dün bir spor bayramı yapılmıştır. Evvelâ bir geçid resmi, sonra yüzme ve atlama müsabakaları yapılmıştır.

Yüzme müsabakaları çok güzel olmuştur. Bu arada adam kurtarma talimleri de yapılmıştır. Su topu müsabakaları da çok meraklı olmuştur.

Küçükpazarda yangın

Küçükpazarda Demirtaş mahallesinde oturan Teoklid adındaki adamın odasından yangın çıkmış ve oda ile evin bir kısmı yandıktan sonra itfaiye ateşi söndürmüştür.

Zabitın tahkikatı neticesinde bu adamın eysası dört bin liraya sigortalı olduğu anlaşıldığından zabita yangın etrafında tahkikatını genişletmeğe lüzum görmü-

Bu Sabahki Telgraflar

Keçiborlu kükürt fabrikası

Celâl Bayar açılma törenini yaptı, dışarıya kükürt satabileceğiz

Keçiborlu 24 (Akşam) — Ekonomi bakanı Celâl Bayar sabah saat dörtte Naziliden otokarla hareket ederek onda Keçiborlu'ya geldi. Kendisine bazı sayıylar, Sümer Bank genel direktörü, mütehasıslar, gazeteciler refakat ediyordu. Yolda Dinerda bir müddet duruldu. Celâl Bayar kaymakam vekilinden ekimler, bugünkü fiati hakkında malûmat aldı.

Keçiborluda parlak karşılama resmi yapıldı. Ekonomi bakanı kükürt fabrikasının açılma törenini yaptı. Mart ayından beri tecrübe devresi suretinde çalışan fabrika şimdi tam ve mükemmel bir haldedir.

Celâl Bayar kısa, fakat kuvvetli bir söylevinde fabrikanın

memleketin büyük bir ihtiyacını karşıladığını söyledi ve dedi ki: «Beş senelik programda kükürt işine çok ehemmiyet verilmiştir. Bu işin kısa bir zamanda halledildiğini görmekte kuvanç duyuyorum. Fabrika, tecrübe devresinde çıkardığını gördük. 600 tonunu piyasaya çıkardı ve bu kükürtler çok rağbet gördü. Memleketin kükürt ihtiyacını bu fabrika temin edecektir. Yalnızca ihracata da başlanacaktır. Çünkü Keçiborlu kükürdü dünya kükürtlerinin en iyisidir.»

Bundan sonra İsparta sayıyları İbrahim kısa bir teşekkür söyledi. Celâl Bayar kurdelaştırdığı kesti, içeri girildi. Fabrika ve 10 kilometre kadar uzaktaki maden

ocakları gezildi. Fabrika senelik ihtiyacımız olan dört bin ton kükürdü çıkarmaktadır.

Genişletilmeye başlandıktan sonra on bin ton çıkaracaktır. 6000 ton kükürdü dışarıya satacağız.

Saat on üç buçukta ekonomi bakanile beraber İzmir döndük. İzmirde belediye tarafından şehir gazinosunda bir gardenparti verildi. Gardenparti geç vakite kadar neşe içinde geçti, halk Celâl Bayarı alkışladı.

Yarın (bugün) tecim odası tarafından Celâl Bayar şerefine İzmir Falasta bir öğle ziyafeti verilecek, ekonomi bakanı sonra Sakarya vapurile İstanbula hareket edecektir.

Ankara radyosu

Avrupa istasyonlarından nakil tecrübeleri başladı

Ankara 24 (Akşam) — Ankara radyosu yeni değişiklikler yapmak, programını zenginleştirmek hususunda yeni çalışmalarla başlamıştır. Bu arada Avrupa istasyonlarından nakil tecrübelerine karar vermiş ve dört beş günlük bir çalışmadan sonra muvaffakiyetli sonuçlar elde etmiştir.

Halkın elinde bulunan radyoların çoğu üç, dört lambalı olduğundan kısa dalgalı istasyonları alamıyordu. Bunu gör özünde tutan Ankara radyosu 6 ve 8 lambalı büyük makinelerle parazit yapmayan kısa dalgalı istasyonları nakletmek imkânını elde etmiştir. Bu suretle büyük şehirden aldığı opera, operet, senfonik orkestralarla halkın muhtak tiyatro ihtiyacını karşılamış oluyor.

Ankara radyo dinleyicileri bu değişiklikten memnun olmuşlardır.

Galatasaray

Bükreşte ilk maçını 3 - 2 kazandı

Bükreş 24 — Galatasaray, Yüventus takımı ile ilk maçını yaptı. Takım su suretle sahaya çıktı; Avai - Lütfi, Hüsnü - İbrahim, Fahri, Kadri - Danyal, Şeref, Helvacı, Münver, Necdet.

İlk partide birer gol yapıldı. İkinci partide Şeref frikikten ikinci golü, 32 inci dakikada Helvacı üçüncü golü yaptı. Biraz sonra Rumender de bir gol daha yaptı. Oyun 3 - 2 Galatasarayın galibiyetle bitti.

Atınadaki heyeti murahasamız

Ankara 24 (Akşam) — Türk-Yunan tecim müzakeratı uzun sürmüştüğü murahasalarımız on güne kadar Atınadan dönceklerdir.

Trakya genel müfettişi

İzmir 25 (Akşam) — Trakya genel müfettişi olan eaki valimiz bugün Sakarya vapurile İstanbul'a gidiyor. Bu sabah köylüler general Kâzım Dirğin şerefine çay

Şark vilâyetleri

Yapılacak ıslahat için hazırlıklara başlandı

Şark vilâyetlerinde yapılacak ıslahat için hazırlıklara başlanmıştır. Yapılacak işlerin başında yollar, okullar açılması, madenlerin işletilmesi, fabrikalar kurulması vardır. Merkezi Erzurum olmak üzere bir genel müfettişlik kurulacaktır. Şark vilâyetlerine en güzüde memurlar gönderilecektir.

Başbakan evvelki akşam iç işler bakanile uzun müddet görüşmüştür.

Diğer işler bakanı Tevfik Rüşti Aras, Milletler Cemiyeti toplantısında bulunmak üzere bu ayın sonunda Cenevreye gidecektir.

Yaş üzüm ihracı işi

İzmir 25 (Akşam) — Türkofis başkanı Meved İzmirden Avrupa ve Misra yaş üzüm gönderilmesi işini inceliyor. Ekonomi bakanı bugün saat onda, İzmir parti üyelerinin yardımile yaptırılan binanın, on birde emaf ve işçiler birliği bürosunun açılış törenini yapacaktır.

Devlet demiryollarının teftişi

Ankara 24 (Akşam) — Demiryollarını teftiş için Samsuna giden Devlet demiryolları umum müdürü B. İbrahim Kemal, iki güne kadar buraya döncek ve Sivas - Erzurum hattının teftişine gidecektir.

İltişime göre B. İbrahim Kemal Erzurumdan da Sivas doğru başlanacak olan karışıklı demiryolu inşaatı etrafında teftişlerde bulunacaktır.

Temyizin Ankaraya nakli

Ankara 24 (Akşam) — Temyiz mahkemesi reisi B. Ali Himmet buraya gelmiştir. Temyizin nakli dolayısıyla Ankara 120 aile gelmiştir. Şimdiden burada beş ev kalmamıştır.

Bu seneki pamuk rekortemiz

Ankara 24 (Akşam) — Bu sene pamuk mahullerimiz 220 bin balyayı bulacak, memleketle 10

Kuyuya düştü

Küçük kız, boğulmak üzere iken kurtarıldı

Beşgözüde Lüleci Hendek mahallesinde oturan Agobun dört yaşlarındaki kızı Zaruhi dün evde oynarken birdenbire ortadan kaybolmuştur. Çocuğun ortada görünmemesi evdekilerin nazarı dikkatini celbetti; ve etrafı araştırmaya başlanmıştır. Evin alt katından boğuk sesler geldiğini duyan ev halkı taşlıktaki kuyuya baktıkları zaman küçük Zaruhinin kuyudaki suda çırpınmakta olduğunu görmüşlerdir. Derhal hâdisse polisle haber verilmiş ve küçük Zaruhi boğulmak üzere iken kuyudan çıkarılmıştır. Zaruhi gerek korkudan ve gerek fazla su yutmadan fena halde hastalandığından baygın bir halde Senjoz hastanesine kaldırılarak kaza etrafında tahkikata girişilmiştir.

Ankara Gazi enstitüsü

Ankara 24 — Ankara Gazi enstitüsünün yüksek okul olduğu bildirilmiştir.

Arnavudlukta

11 kişi idam cesasına mahkûm edildi

Belgrad 24 (A.A.) — Tirandast Politika gazetesine bildirildiğine göre geçenlerdeki isyan hareketinin vukua gelmiş olduğu Fieri fevkalâde mahkemesi 3 küçük bit ile 8 jandarmayı idama, diğer sekiz jandarmayı da 15 sene hıdematı hâkkeye mahkûm etmiştir. Diğer bir takım mahkûmiyet kararları daha verilmesi beklenmektedir.

Arnavutlukta gelen haberlere göre isyan hareketinin pek şiddetli bir surette bastırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kütle halinde tekvifat yapılmıştır.

Malye bakanı

Ankara 24 (Akşam) — Malye bakanı bay Fuadın pazartesini günü Ankaraya gelmesi bekleniyot.

Romanya bisiklet turu

Romanya bisiklet turuna girmek üzere bisikletçilerimizden bir takım Bükreşe gittimştir. Yarış on-

EK-8: Atatürk Ergani Bakır Madenini Ziyaret Etti konulu gazete haberi (Cumhuriyet - 16 İkinci Teşrin (Kasım) 1937)

Dünya Edis, Markham Ahmed Refik, Hünarın Cahid, Ahmed Akademi, İsmail A. İsmail, Hünar Nuri ve Kıymetli en güzel yazarları bu günün öykü (YEDİGÜN) de okuyunuz. Bütün müesseselerimize katılınız.

Cumhuriyet

HÜRREM SULTAN
Eski padişahın M. Tahir Tarık ve diğer eserlerini okuyun. En büyük Osmanlı Padişahı ve en büyük Türk müessesesi ve en büyük müessesesi...
Mutlaka okuyunuz!

İSTANBUL - CAGALOĞLU
Candördüncü yıl sayı: 4854
Yayıncı ve müdürlük adresi: Cumhuriyet, İstiklal - Fıstık sokağı, İstanbul, No 514
Telefon: Beşiktaşlı ve 514: 2258. Faks: 2259.
Satış İstasyonu ve satış: 2258. İstasyon ve satış: 2259 - 2259

Salı 16 İkincinin 1937

Atatürkün Sivasta istikbalinden bir intiba

Atatürk Sivasta genç bir kız talebeye intihab ediyor [Sureti mahasuda giden arkadaşımız tarafından gönderilmiştir]

Çinde şehirler yanıyor

Japon ordusu Şanghai şimalinde Çinlilerin sol cenahını çevirdi

Uzakşark meselesi nerede ve nasıl hallolunur?

Nankin bombardıman edildi
Japon taarruzunu tevkiye çalışan Çinlilerin de mukabil bir taarruza geçtikleri haber veriliyor

Eğer Uzakşark meselesi kamusal mesele değilse, o zaman bu mesele sadece bir dünya meselesidir. Eğer Uzakşark meselesi kamusal mesele değilse, o zaman bu mesele sadece bir dünya meselesidir. Eğer Uzakşark meselesi kamusal mesele değilse, o zaman bu mesele sadece bir dünya meselesidir.

Çin şehirlerinde sokak maharebeleri

2. Çin Japon - Alman ve İtalyan müttefikleri...
3. Çin Japonlardan başka Almanya ve İtalya ile de ittifakı...
4. Çin Japonlardan başka Almanya ve İtalya ile de ittifakı...

London 15 (Hüsnü) — Uzakşarkta gelen son haberlere göre, Çin Şanghai'de bütün cephelede ticaret etmeğe başlamış. Japon ordusu, Şanghai - Nankin demiryolu boyunca Japon kolları tarafından tahli edilmiştir. Milion bir Japon ordusu, Şanghai'ye hareket etmekte. Nankin'de bütün ticaret hayatı durmuş. Nankin'de bütün ticaret hayatı durmuş.

Bankalar konsorsiyomu faizleri azalttı

İhracata prim verme usulü tatbik edilecek

Bu suretle ihrac mallarımız muayyen piyasaların tesirinde kalmaktan kurtarılacaktır

Türkhis Reisinin güzemize beyanları

Şehirdedeki alkışlarla makamlara gelen Türkhis Reisini bu haberlere göre, hükümetin bu meselede büyük bir başarıya ulaşacağına inanmaktadır. Hükümet, ihracat mallarımızın muayyen piyasalara muayyen şekilde hareketlenmesini temin etmek için ihraçta nakit prim verme usulünü tatbik etmiştir. Bu suretle ihracatçıların büyük bir başarıya ulaşacağına inanılmaktadır. Hükümet, ihracat mallarımızın muayyen piyasalara muayyen şekilde hareketlenmesini temin etmek için ihraçta nakit prim verme usulünü tatbik etmiştir.

Türkhis reisi Bülent Ecevit

Atatürk Diyarbakırda

Ulu Önder Ergani'de maden faaliyetini tetkik ettiler ve Diyarbakırda bütün halkın coşkun tezahüratı ile karşılandılar

Şark vilayetlerinde ekonomik vaziyet

Atatürk, Muammer Erige etrafında tetkikat yapmasını emretti

Ankara 15 (Telefonla) — Bursa ve gelen malumatı göre, Atatürk 15 Bankası Genel Müdürü Muammer Erige seyahat eden buralardaki mülklerinin ekonomik ve sosyal vaziyetini tetkik etmesi için teşkilat yapmasını emir buyurmuşlardır. Muammer Erige aldığı vaziyet hakkında raporları Atatürk'e sunacaktır. «Türkiye İktisadi vaziyetinin dünya mülkelerine ve komünal mülkelerine nispetle vassal bir vaziyette olduğunu ve bu vaziyetin değiştirilmesi için ne gibi tedbirler alınmalıdır ve bunların nasıl tatbik olmalıdır? Memleketin bu vaziyetini değiştirmek için ne gibi tedbirler alınmalıdır ve bunların nasıl tatbik olmalıdır?»

Gece Halkevine giden Atatürk halka hitab etti:

«Beşeriyetin medeni bir halkı huzurunda, bu halkın evinde duyduğum saadetin ne kadar yüksek olduğunu elbette takdir edersiniz»

Diyarbakır 16 (A.A.) — Bu akşam saat 18 de Diyarbakır'da bulunan Atatürk, Akşam yemeğinden sonra mahallede Bayraklı Caddesi'nde Diyarbakır ve Nafia Vekilleri, ordu müfettihi ve birinci umum müfettihi ve sair zevat olduğu halde İktisadi Halkevi'ne, onun müteakki Ordu Eyalet ve Vilayeti malumatı konutuna gitmiş ve Halkevi'ne giden zaman halkın coşkun karşılaması karşısında Atatürk halka hitab etti. «Beşeriyetin medeni bir halkı huzurunda, bu halkın evinde...»

Askerliğini yapmayanlar

Memur namzedliği üç sene çıkarıldı

Gençler, bu müddet biten bitmez askeri hizmete davet edilecek

Ankara 15 (Telefonla) — Lise ve yüksek mektep mezunlarından askerlik hizmetini ifa etmeyenlerin memurluğa alınması şartları hakkında mübtehalı kararname hazırlandı. Vekiller Meclisi bu konuda bir kararname hazırlanmış ve bu kararname Meclis'te kabul edilmiştir. 1111 sayılı askerlik kanununun 38 no maddesindeki değişiklikler 2907 sayılı kanunla birleştirilmiştir. Hükümetin bu kararnameyi hazırlamasının sebebi askerlik hizmetini ifa etmeyenlerin memurluğa alınmasıdır. Bu kararname Meclis'te kabul edilmiştir.

Seyid Rıza ile 6 avanesi dün idam edildiler

Diğer 33 suçlu ağır hapis cezalarına mahkûm oldu, 14 kişi beraet etti

Elazır 15 (Hüsnü) — Hükümetin kararı müteakki idam edilmiş olan Seyid Rıza ve arkadaşları hariç mahkûmların 33 kişisinin idam edilmesinde karar kılındı. Seyid Rıza ile 6 avanesi idam edildi. Diğer 33 suçlu ağır hapis cezalarına mahkûm oldu, 14 kişi beraet etti. Hükümetin bu kararnameyi hazırlamasının sebebi askerlik hizmetini ifa etmeyenlerin memurluğa alınmasıdır. Bu kararname Meclis'te kabul edilmiştir.

Tunceli idamından önceki Seyid Rıza

EK-11: Altan Dergisi'nin "Hava Demiryolu Nasıl Açıldı?" yazısı (Altan Elaziz Halkevi Dergisi – 28 Aralık 1937)

BİR VESİKA

Hava Demiryolu Nasıl Açıldı ?

30 Teşrinvevel hava biraz sert, rüzgâr da esiyor. Saat da iki buçuk. İstasyonda bir kalabalık var. Belliki diğer günlerden çok farklı yolcular var. Bunlar arasında dördüncü umumî müfettiş kor general Alpdoğan, vali Şefik Bicioğlu da var. Yalnız bunlar değil. sıhhat, iktisat, ziraat müşavirleri de var. Kültür direktörleri ve enstitü direktörü ve emniyet direktörü, vilâyet jandarma kumandanı da var.

Trenin bu değerli yolcuları kompartmanlarında hep memleket, yurd işlerini konuşuyorlar. İç-

bir karşılayıcı kütlesi.

Elazığdan gelen müfettişlik otomobilleri başta valimiz Şefik Bicioğlu olduğu halde müşavirler ve kültür direktörleri bindiler ve doğruca Gulemana getirdiler. Onların otomobilleri gecem karanlığını yırtarak yokuşlara tırmanırken general Alpdoğan ve ailesini, enstitü müdürünü taşıyan otomobil de köprüleri aşarak maden içine uzan yordu.

Bütün maden halkı, bütün bakır şirketi me-

Cumhuriyet bayramında Guleman Krom hava hattının açılışında bulunan Alpdoğan ve kıymetli arkadaşları

lerinde taze bir iman, gözlerinde istikbatın aydınlığı okunuyor.

Yolçatıdan, Ergani madenine hareket edilirken İstanbul trenindeki yolcular bir fevkalâdelik müşahade etmekte gecikmediler. İstasyonlar biribirini takibeden tüneller okadar çabuk uzaklaşıyor du ki...

Vaktin süratle geçtiğini söyleyenler de vardı.

Tam saat 21. İşte Ergani madeni istasyonu madenden ve krom şiaketinden gelen kalabalık

mur ve işçileri sokaklara dökülmüşler, büyük misafirlerini selâmlıyorlardı.

Gece, bakır şirketi müdürünün evinde geçirildi. Sabahleyin, 7,40 da madene hareket eden otomobil muhterem general ve refakatindekiler Gulemana götürüyordu. Yollar, iyi tesviye görülmüş olmasına rağmen zorluk çekilmeden aşılyordu. Manzara sık sık değişiyordu.

Guleman bir bayram günü yaşıyordu. Alıştırdan buraya gelmiş olan müşavirler, kültür direktörleri ve Krom memur ve işçileri pek sevinçli, büyük kahraman general Alpdoğanı karşılam-

EK-12: Krom adlı Türk gemisinin bombalandığı haberini veren Tanin Gazetesi (Tanin Gazetesi - 1 Nisan 1944)

Talât Paşa

23 yıl önce Almanya'da öldürülen Süleyman Talât Paşa'nın hatırasına ve ölümlü kavgalarına atılarak İstanbul'da Çiğdemli Yaka'da yazılan kitap hakkında nezdinde. Bu eseri okumanın tavsiyesi ederiz. — 1 — Lira.

Yedigün Neşriyatı

Tanin

Büyük Katerina

Meşhur Rus İmparatoru'nun fetretah ve aşk maceralarına dolu kayıtların Hüseyin Cahid Yalçın'ın kaleme aldığı okuyunuz.

Fiatı 125 Kuruştur

Yedigün Neşriyatı

* CUMARTESİ 1 Nisan 1944 *
Sene: 35 — Sayı: 444 — 211 Her yerde fiyatı (10) kuruştur.

Mânasını anlayamadığımız bir neşriyat münasebetile

Bu neşriyat dün sabah Ankara radyosu yapıp, İngiliz Hariciye Nazırı Mr. Eden'e dair İngiliz gazetelerinde çıkan ve telegraflar tarafından bildirilen bir haber hakkında Alman Hariciye Nezaretinin müddetini, Nazi propagandası şifası T. P. nin naklettiği şekilde, bütün Ankara radyosu sunan urun Türk halkına yaymıştır.

Bunun ne münasebeti olduğunu bir türlü kestiremedim. Müttfiklerin Büyük Britanya imparatorluğunu mühterem Hariciye Nazirinin hitahtimalinden bahsedilen haber geldiği zaman bütün İstanbul matbuatı bunu gayet hastâ bir şekilde şifalarına geçirdiler. Mevki olan bünye başkalarına bu ile ilgili dakikleri gibi haberin hakkında da hiç bir müddet beyan etmediler. Çünkü İngilizlere ile dostluğumuz ve ittifaklarımızın, ne kadar samimi ve kalbi olsa bile hariciyelerin bu meselede ne dereceye kadar, ne ve esas olduğu bile meşhur bir haber üzerine, az çok bir müddet önce bu tarzda neşriyat yapmak ve müddetleri derman etmek, adaba muvafık değil kabul edemeyiz.

Milletlerarası her meseleyi de haberi büyük bir arzesteli ile tahli etmekten ve müddetini bildirmekten hiçbir zaman çekinmemiş olan Türk gazeteleri her halde çok ehemmiyetli olduğu şifalı bilimsen bu habire bir dostluk ve samimiyet icabı olan bir ümitten ziyade ve müddetini beyan etmediler. Ankara radyosu memleketle Alman hariciyesinin müddetini, ne kadar tahli etmiş mi muvafık görür?

Bunun ne mânası ve ne müddetini beledi? Ankara radyosu için şifalı havadistlerin, hangi kaynaklardan haber gelmiş, Türk milletine bildirmek de tabii bir vâzifedir. Nispeti ki gerek Anadolu şifası, gerek Ankara radyosu bütün başlangıcından beri müddetlerini kaymaklarından aldığı haberleri neşretmiş olduğu gibi Mihver ve Japon haberlerini de bildirmiştir.

Hüseyin Cahid YALÇIN

İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİ

Bugün, Türk tarihinin pek şifalı sayfalarından birini yazıyoruz olan İkinci İnönü Zaferi'nin yıldönümüdür.

27 Mart 1921 sabahı başlayan büyük düşman taarruzu 31 Mart akşamı gece yarısına yakın bir madda kadar devam etmiş ve kahraman Türk ordusu çok çetin bir savaştan sonra düşmanı yıldırmıştı. Çok ağır zayıfla uğrayarak meşhur olan düşmanı bu gece yarısından sonra perşinan bir halde geri çekilmiş ve 1 Nisan salı günü doğan günün bu emsalde Türk zafetini selâmlamıştı.

Bu münasebetle dün hemen bütün illerimizde toplantılar tertip edilmiş ve bu zafetini istiklâl mücadelesi tarihindeki şifalı nemi bildirilmiştir.

Eminallı Halkımızda, Ey retisi Efendim Dirimdir, Ey retisi İğdi zafetini öde bir konferans vermiş, şifalı müddet oymak oymuştur.

Ukıdâr Halkımızda de Siyaset meclisi Cevdet Körmüncü tarafından bir konferans verilmiştir.

Bu şifalı zafet hakkında müddetli bir teklif yazmaya (5) — İnce sayfasında bulacaksınız.

Krom şilebimiz torpillendi

Hâdise Rodos adası hizalarında Türk kara sularında oldu. Gemi on dakika içinde battı

Münakalât ve Hariciye Vekillerimizin izahatları

Hükümet hâdiseyi ehemmiyetle tahlik ve teklif ediyor

Matla 21 (A.A.) — Devlet Donanması'nın Krom vapuru dün sabah saat 12.30 da Maraslıoğlu Fırtınak kısmı yakınında Kuzulda dördüncü kezden önceki bir tahliyatı tarafından şifalı bir şekilde batmıştır. 31 köşerli müddetle müddetli 1000 tona, birisi hafif yarılmış kare tepsi yapılmış ve müddetle gürültüde. Vapur tahliyatı vakit yitirken bir — Sonu sayfa 2 sütun 1 —

Torpillenen Krom Şilebi

Partinin yeni mebus namzetleri

Ankara 21 (A.A.) — Çok olan İstanbul mebusluğuna emekli Prof. Dr. Kemal Cenap Bekoç, İsmail mebusluğuna Maliye Vekleti teklifleri retisi Sevil Adıgün, Kayseri mebusluğuna Maliye Vekleti baş hukuk müddetli Cafer Türel, Sivas mebusluğuna Millî Müddet Vekleti deniz müddetlerinden emekli bünyesinde Halil Çiğdemli, Kütahya mebusluğuna Tavşanlı Cumhuriyet Halk Partisi idare beyti retisi Halli Benli, Denizli mebusluğuna Ziraat Vekleti müddetleri Abdin Ege, ve Zonguldak mebusluğuna da Şifalı ve İktisadi Müddet Vekleti dahil hastahatlar müddetleri Dr. İzzet Barkın partisi — Sonu sayfa 2 sütun 4 —

Ruslar Odesa yolunda Kızı'ordu dün de bütün cephelerde ilerlemekte devam etti

Şark cephesinde son durumu gösteren harita

Matla 21 (A.A.) — Sovyet geliştirecek Kanavet - Podolsk bölgesinin idare merkezi, müddetli — Sonu sayfa 2 sütun 3 —

31 martta 1 İnce Ukrayna cephesinde meşhur Litvaller taarruzları

Doğru mu yanlış mı?

Bir Amerikan gazetesine atfedilen neşriyat

Alman propagandası şifası T. P. bildiriyor —

Stockholm 31 — «New York Times» gazetesinde çıkan bir yazıda umumî güyle dümmettedir: «Umumiyetle bütün olan kaosa göre, Roosevelt ve Churchill — Sonu sayfa 2 sütun 3 —

AKLA GELENLERDEN

Küflenen makarnalar

Halk ne zamandan beri makarna dağıtılmaya başladı. Gazetelerde bir haber: Yüz bin kilo makarna küflendi! İnce makarna ma verilen ektra ektra makarna yüz bin kilitte dağıtılarak yerine emeklik ma bulundukları ve bunlarda da rutubet derrecinin fazla olması yüzünden ve teval içinde de imalden dolayı bu facia vukuca gelmiş. Bir müddetli imareti giderek tahliyat yapıyor.

Tahliyat çok iyi. Fakat bir süren habusunu böyle bir zamanda böyle bir suçun müddetli dakika kaybedilmeden müddetini çıkararak bütün istisna beşiminde derhal cezalandırılması icap eder. Müddetli vasıtasla yapılan müddet tahliyatları ne kadar şifalı değil hep görüyoruz. Halbuki böyle müddetli zamanlarda çabuk netice alınmazsa hiç anlamızsı demektedir. Şimdi Ankara'da hangi vekil bu mesele ile şifalılar ise telefon eminden bırakarak imareti tahliyatı takip etmeli. İmaredi müddetli, şifalı şifalı olarak ve bütün formalitelerle aynı dercede kuvvetli bir şekilde işleme müddetli emaller emalleri müddetli ki bir ihret teklif edebilsin. İşle kendi seçimine bırakılma tahliyat yapmak faydasız bir tahliyat.

İngiliz Hariciye Nazırı Eden Herpten sonra küçük milletlerin hakkı ha, atı olacağını konferanslarda tesbit ettik diyor

London 31 — «İstiklâl edilen memleketler o derece ızdırar gelişmektedir ki, bunu bizim tasavvur etmemiz çok güçtür. Bu teşrihlerin açtığı yaraları, kurtuluş şifası doğduğu zaman bile, hepimiz bir denar edilemez. — Sonu sayfa 2 sütun 1 —

Sofyanın bombardmanı

London 21 (A.A.) — Belçikalılar Herpeti ve Romanya'ya yapılan Alman saldırılarının hayati müddetli ve müddetli bir madda olan Şifalı, — Sonu sayfa 2 sütun 3 —

Kalinin'in 25 nci hükümet geçiği yıldönümü

Dost ve kumpis Sovyet hükümetinin en yüksek devlet organını yazında bulunan ve bu mevkide görevli yüksek idareci ve muvafık İnce hükümet geçiğinin 25 nci yıldönümü münasebetle Belçik komünist partisi merkez komitesi ile Sovyetler birliği halk komiserleri şifalı birer tebrikname göndermişlerdir.

Sovyet birliği yüksek şifalı şifalı tarafından da kendisine hem Lenin şifalı alım madalyanı hem de «Sovyalist meşhur kahraman» şifalı verilmiştir.

Büyük Bahar müsabakamız

TANIN okuyucuları arasında büyük ve eğlenceli bir müsabaka açmaya başlıyoruz. Her hafta bir hafta boyunca yapılacak olan bu müsabakamıza katılmak isteyen okuyucularımız bu sayfa hem her hafta geçirecekler, hem de netice de kıymetli hediyeler kazanacaklardır.

Verceğimiz Hediye Listesini Yarın neşredeceğiz

Dr. Göbbels'in Nazilere bir Nisa n hediyesi.

EK-13: Çatalağzı Santrali'nin Açılış haberini veren Vakit Gazetesi (Vakit Gazetesi - 27 Kasım 1948)

Çatalağzı Santralini Bugün Açıyor

Rusya taarruzuna geçerse... Alman ordusundan istifade edilebilir mi?

ESKİ ALMAN GENEL KURMAY BAŞKANININ DİKKATİ DEĞER SOĞUK

Konstantin, 26 (A.A.). — Alman ordularını eski Genelkurmay Başkanı General Franz Halder Franco — Frenk Almani muhalifleri tarafından evinde hapsedilmiş ve kurumsal disiplin altına alınmış bulunuyor.

— Bir Sovyet taarruzu için bu, ancak birer "döşme" olarak kullanılabilir. Bu durumda Alman ordularının istifade edilmesi mümkün değildir. Bu durumda Alman ordularının istifade edilmesi mümkün değildir. Bu durumda Alman ordularının istifade edilmesi mümkün değildir.

Santral 60 bin kilovat takatinde

Başbakan Hasan Saka açılış töreninde bulunmak üzere Çatalağzına gitti

Ankara 27 — Yurdumuzun ihtiyacı karşılığında önemli bir enerji olan kömürü kullanma ihtiyacı için enerjiyi sağlamak üzere kurulan 60 bin kilovat takatindeki Çatalağzı santralini bugün açılış töreninde başbakanlık makamında bulunan Başbakan Hasan Saka, Türkiye H.M.M. başkan ve yöneticileri ile birlikte Çatalağzı Santralini ziyaret etti. Başbakan Hasan Saka, Türkiye H.M.M. başkan ve yöneticileri ile birlikte Çatalağzı Santralini ziyaret etti. Başbakan Hasan Saka, Türkiye H.M.M. başkan ve yöneticileri ile birlikte Çatalağzı Santralini ziyaret etti.

Kongresin ilk toplantısında bir görüşme ve konuşmaların ifrit Halis Oruç

İktisat kongresi bugün kapanıyor

Dün vergi reformu üzerinde hareketli müzakereler oldu

Türkiye İktisat Kongresi 5 gün süreyle devam ediyor. Bugün ise kongrenin ikinci toplantısı yapıldı. Toplantıda konuların görüşülmesi ve kararların alınması için çalışmalar yapıldı. Özellikle vergi reformu üzerinde hareketli müzakereler yapıldı. Vergi reformu, kongrenin gündeminde önemli bir yer tutuyor. Vergi reformu, kongrenin gündeminde önemli bir yer tutuyor.

MÜTTEFLERİN KONSEYE CEVAPLARI

Berlin meselesi çok vahim sathada

Baharlar, konuşmaların gündemini oluşturuyor. Berlin meselesi, konuşmaların önemli bir kısmını kaplıyor. Berlin meselesi, konuşmaların önemli bir kısmını kaplıyor. Berlin meselesi, konuşmaların önemli bir kısmını kaplıyor.

Lüks Vergisi Tasarı dün meclise verildi

Lüks, yol, kazı ve şeker vergilerine dair kanun tasarıları muvafakat komisyonlarına havale edildi. Ankara, 26 Meclis bugün saat 10'da Meclis Divanı'nda toplanarak, Lüks, yol, kazı ve şeker vergilerine dair kanun tasarılarını muvafakat komisyonlarına havale etti.

Türk-Yunan maçı tehir edilmiyor

Yarın millî takımda oynayacak futbolcularımız tesbit edildi

Türk-Yunan Millî futbol maçı Ankara'da oynanacak. Yarın millî takımda oynayacak futbolcularımız tesbit edildi. Ankara'da oynanacak olan bu maç, Türkiye'nin Avrupa Kupası için hazırladığı millî takımın performansını ölçmek için önemli bir sınav olacaktır.

Millîye Başkanı Şevket Adalı

Kırsak Kış

Kış 38 senedenberi İstanbulda bu kadar erken başlamadı

300 amele pehri kardan temin etmeye çalışıyor: İstanbulda bütün yurtta telefon ve telgraf müdahaleleri kesildi; demirde bazı kasalar oldu; karnı yüksekliği temin etme işi masraflı oldu. Dün de şehirde fasallarla kar yağışı, hararet derecesi sıfır altında oldu. İstanbul'da kış 38 senedenberi bu kadar erken başlamadı.

Amerikan ziraat heyeti

Bu ayın 27'sindenberi memleketimizde faaliyet gösteren Amerikan ziraat heyeti, Ankara'da çalışmalarını sürdürüyor. Heyetin başkanlığını yapan Dr. W. H. Cline, Türkiye'nin ziraat alanındaki gelişmelerini incelemek için Ankara'ya geldi.

Vali Vekili Ankaradan döndü

Yiyecek satışlarında ihtikar yapanlar mahkemeye verilecek

Bütün yiyecek maddelerine etiket konulacak, ceza miktarı ve şekillerinin şiddetlendirilmesi için tedbirler yapılıyor. Vali Vekili Ankaradan döndü. Yiyecek satışlarında ihtikar yapanlar mahkemeye verilecek. Bütün yiyecek maddelerine etiket konulacak, ceza miktarı ve şekillerinin şiddetlendirilmesi için tedbirler yapılıyor.

7 haftada 87 nazi aslı

Nazilerin 7 haftada 87 aslı ürettiği bildirildi. Bu asılların çoğu, Nazi propagandasını yaymak için kullanılıyor. Nazilerin 7 haftada 87 aslı ürettiği bildirildi.

Vermin yeni tedavi usulleri

Birkaç güdenberi geçirmiş bulunan dünyanın en tanınmış verim uzmanlarından İngiliz Dr. G. Maurer, verim tedavisi için yeni usulleri tanıttı. Vermin yeni tedavi usulleri.

7 Kasım'da Vefa stadında bir maçın zamanları ve tahmini sonuçları

EK-15: Amerika'da yayın yapan Syracuse Post Standart adlı gazetenin Türkiye'nin petrol politikası ile ilgili yayımladığı makale (BCA, 030.01.0.0 / 103.641.8)

BAŞBAKANLIK
Basın - Yayın ve Turizm Genel Md.
Dairesi
Özel sayı
Genel sayı

OZETİ:

AMERİKAN BASININDAN:

SYRACUSE POST STANDART (Syracuse,17.1.1953)

Ek:

Türkiye İşbirliği Yapıyor

Türkiye'nin ,devlet malı olan Petrol sahalarını yabancı işletmeye açmak suretile millileştirme temayüllerinin aksine bir yol tuttuğunu görmek insana ferahlık veriyor.

Türkiye ,bu sahaları kendi vasıtalarile geliştiremeyeceğini temamlle idrâk etmiş bulunmaktadır.Bu irân'ın pek büyük zararlar behasına şimdi öğrenmekte olduğu ve İrâk'ın da millileştirme kanunu tatbik ederse karşılaşacağı bir neticedir.

Ankara,pek akıllıca hareket ederek ,bir dünya petrol politikası çerçevesi dahilinde olmak üzere petrol kaynaklarının geliştirilmesi işini yabancı fertler ve şirketlere bırakmaya karar vermiştir.

Anlaşmalar ,Türkiye'nin askeri ve iktisadi menfaatlerine en uygun şartlarla tanzim olacaktır.

1951 de isdar olunan kanun ,yabancı sermayeye müstesna kolaylıklar temin etmekte ve yatırılan para dövizî üzerinden, karı ve hatta esas investismanı harice çıkarmak hakkı bahsetmekte olduğundan Türkiye,Hiç şüphesiz ,yardım cezbedecektir.

Türkiye'nin Batı alemine tam bağıllığını bu karardan daha iyi hiç bir şey isbat edemezdi. Türklerin Arab ittihadı

./.

Verilen cevaplarda: Daire ve şube adının yazılması:

030	01				103	641	8

6

EK-16: Devlete ait madenlerde ve sanayi müesseselerinde çalışan ve er durumunda bulunanların tecil işlemleri hakkında dilekçe (BCA, 030.10.0.0 / 56.380.12)

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

T. C. **B A Ş B A K A N L I K**
M. M. V. **C U M H U R İ Y E T A R Ş İ V İ**

Ordu Dairesi **Yüksek Başvekâlete** **ANKARA**
III. Ş.Ş.Ks. **20/11. Teş /1942**
Sayı: 40181

Öz: Devlete ait madenlerde ve sanayi müesseselerinde çalışan ve er durumunda bulunanların tecil işleri H.

21/9/942 gün ve Sf.Md.10/2662 sayılı yazı karşılığıdır .

1- Ereğli Kömürleri işletmesi Karabük demir ve Çelik fabrikası ve Eti bankla Sümerbank tarafından işletilmekte olan sanayi müesseseleri ile maden ocaklarına Vekaletimizce her türlü kolaylık ve yardım gösterilmiş ve gösterilmektedir . Ereğli Kömürleri işletmesi için şimdiye kadar 36623 kişinin tecilleri kabul edildiği halde sanayi Umum Lüdüllüğünden alınan son mevcuda göre halen 25000 kişinin tecilli bulunduğu anlaşılmıştır. Maden direği şirketinin lağvi ve sıhhi durumları dolayısıyla iş mükellefiyetinden istisna edilerek tecilleri kaldırılanların yerine henüz işçi alınmadığı bu farktan anlaşılmaktadır. Memleketin Kömür ve maden ihtiyacını karşılayacak olan istihsalatın artırılması hususunda kanunen mümkün olan her türlü yardımın gösterilmesine Vekaletimiz amadır .

2- 10/2662 sayılı yazılarında dört madde olarak bahsi geçen zorluklardan :

a) 1111 numaralı kanunun 63.ve 64.maddeleri mucibince tecil hakkını iktisap etmek için erin 3 ay evvel işe girmiş olması kanuni icaplardandır. Kömür ocaklarında şimdiye kadar tecilleri tanınan 36663 kişi için bu husus bahis mevzu olmamaktadır. Çünkü ücretli mecburi iş mükellefiyetine tabi tutulanlar 2/12889 sayılı icra Vekilleri kararına bağlı 2 numaralı koordinasyon hey'eti kararının 4.maddesi mucibince kanuni engeli olmayan tekml ihtiyat erler tecil edilmiştir . Bunlar için artık müesseseye üç ay evvel girmek bahis mevzu olamaz. Çünkü müessesede 1 : 3 seneden beri çalışmaktadırlar.

Sümerbank ve Etibank sanayi müesseselerine gelince :
Bu Fabrikaların da bir celp vukuunda mesailerinin sektöye ogramaması için tespit edilen ihtiyaçları nispetinde tecil yapılmış ve şimdiye kadar sümerbank ve Etibank'a ait sanayi müesseselerinden 4058 mütehasıs işçi ve memur tecil edilmiştir .

Sümerbank ve Etibank'a ait diğer maden ocaklarına Gelince:
Bunlardan Lüzum ve ihtiyaç gösterilen miktarda tecil kabul edilmiş ve şimdiye kadar tecil edilenlerin miktarı 4722 ye balığ olmuştur .

Yukarıda adı geçen müessese ve fabrikalarda şimdiye kadar tecilli olarak bırakılan personellerle her türlü vaziyet karşısında mesai ve verimine halel gelmeden idaresi mümkün olacağına şüphe yoktur. Bu gün için silâh altında ihtiyat er heman kalmadığı cihetle işçi tedariki imkansızlığı bahis mevzu olamayacağı gibi ileride külliyetli bir celp vuku bulsa ~~bu~~ bu müesseselerde tecile tabi tutularak bırakılan işçiler ve çağ harici olanlarla kadınların da Milli Müdafaa mükellefiyeti yolu ile davet edilmesi neticesinde ~~şimdi~~ randımanına hiç bir suretle halel gelmeyeceği bedihidir .

b) Tecilin, silâh altına davetten ve içtima gününden evvel tekemmül etmiş olması şartının sebebi vücudu bir takım asker kaçaklarının her hangi bir celpte bu gibi tecilli yerlere sığınarak askere sevk edilmekten kendini kurtarmasına mani olmak içindir. Bu kaydın kaldırılması taktirinde müstacilen işçiye ihtiyacı olan sanayi müesseseleri ile maden ocaklarına bir davet vukuuna kadar işçi tedarik etmek mümkün olmayacaktır. ve ancak bir davet vukuunda askerden kaçmak ve kurtulmak için bu gibi müesseselere girmeği vesile teşkil edecek ve daha evvel müessesenize girmeğe kendinde bir mecburiyet görmeyecektir. ileride bunun fabrika ve müesseseler için büyük bir mahzur teşkil edeceğine şüphe yoktur.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

56 380 12

-2-

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Elazığ'ın Maden ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Elazığ'da tamamladım. 2002 yılında Fırat Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başladığım lisans eğitimini 2006'da bitirdim. 2007-2010 arasında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türkiye Cumhuriyeti ABD'de yüksek lisans eğitimini tamamlayarak, 2012 yılında aynı ana bilim dalında doktora eğitimine başladım. Halen Selçuk Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı olarak görev yapmaktayım.

İletişim Bilgileri

Adres : Selçuk Üniversitesi Silifke-Taşucu Meslek Yüksekokulu

e-mail : ozkandemir@selcuk.edu.tr

İş Telefonu : 0 324 741 27 34